

DENG

SİYASAL VE KÜLTÜREL DERGİ

Evin Turizm İnşaat ve Yayıncılık Ticaret
Limited Şirketi Adına
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Umut AYTAŞ

Sahibi ve
Genel Yayın Yönetmeni
Bayram BOZYEL

YAZIŞMA ADRESİ
Kurtismailpaşa 5. Sok. Fırat 5 Apt.
Kat:1 No:2 Ofis/DİYARBAKIR
Tel/Faks: (0412) 229 02 88
E-mail: kovaradeng@mynet.com

BASKI
Furkan Matbaacılık
Tel: (0412) 223 91 22 Diyarbakır

ISSN: 1302-7964

TEMSİLCİLİKLER
İSTANBUL
Mahmut DÖĞER
Tel:0534 354 26 13

HEWLÊR
Tel: 009647504456108

ALMANYA
Postfach: 131831, 4245
Wuppertal/ALMANYA
Faks: 00-49-202-9743594
E-mail: demanu.almanya@yahoo.de

İçindekiler - Naverok

Merhaba 2

Mesud TEK
Güney Kürdistan'da referandum süreci 3-6

Çetin ÇEKO
Güney Kürdistan bağımsızlık referandumu ve sonrası 7-13

Mihemed Malmîsanij
Kırmanccaya daha fazla önem verilmeli 14-19

Ümit TEKTAŞ
Cumhurbaşkanlığı Sistemi sonrası Kürtlerin durumu 20-25

Mazhar KARA
Di perspektîfa 21'ê sibatê de pîrsa zîmanê dayîkê 26-30

Hasan DAĞTEKİN
Seçim sistemleri ve bir öneri 31-36

Bayram BOZYEL
Türkiye Kürt meselesinde nereye gidiyor? 37-42

Seîd VEROJ
Nabeynê zîwan û dîyalektan de veracêkerdena Zazakî/Di-
milî/Kirdî û Kurmancî 43-55

Ali KIZILAY
Kürtleri din üzerinden vurmak neden kolaydır 56-58

Munzur ÇEM
Umarım Kırmancca önümüzdeki yıllarda dirilir ve bir rüya-
mız gerçeğe dönüşür 59-69

Kovara DENG
Kürt Meselesinde Federal Çözüm Konferansı Konuşmaları
..... 70-100

Merhaba

Em bi hejmareke nû û tije careke din bi we ra ne.

Wek diyar e li herêmê û Rojhelata Navîn bûyerên mûhim diqewimin. Di nav van bûyeran de ya ku anha derketiye pêş destnîşankirina tarîxa referandûma ji bo serxwebûna Kurdistanê ye. Di 7ê Heziranê de, Serokê Herêma Kurdistanê Mesud Barzanî û partiyên siyâsî yên Kurdistanê civîyan û di civînê da biryara wê yekê dan ku referandûma serxwebûna Kurdistanê di 25ê Îlona 2017an de bê lidarxistin.

Ev bi serê xwe gavekî dîroki ye. Bi vê biryarê, di çar parçeyên Kurdistanê de coş û kelecaneke peyda bû.

Me di vê hejmara xwe de cî da vê mijara girîng. Du nivîskarê me Mesud Tek û Çetin Çeko di nivîsarên xwe de bi hûrgilî li ser vê mijarê sekinîn. Li ser pêvajoya referandumê û ihtimalên piştî referandûma serxwebûnê bîr û rayên xwe bi me ra parve kirin.

Yek jî ji mijarên muhîm ew e ku li Tîrkiyê di 16ê Nisanê de referandûmek çêbû û piştî referandûmê Tîrkiye derbasî sistemeke nû bû. Gelo vê sistema nû çi bi xwe ra anî? Ev sistema ku weke “Sistema serokatîyê ya bi qaydê Tirk” tê bi navkirin gelo ji bo kurdan tê çi wateyî? Umit Tektaş di nivîsara xwe da vê mijarê bi çend alîyan ve nixand. Bi wê ve girêdayî Hasan Dagtekîn jî xebateke xwe ya li ser sistemên hîlbijartinan û partîyan bi me ra parve kir.

Mijara me ya sisiyan jî li ser gengeşeyên derbarê “Zazayan” e. Me vê meseleyê raste rast bi pisporê vî karî, bi Mihemed Malmîsanîj re qise kir. Di heyveyvîna bi Malmîsanîj re de gelek tişt pir bi zelalî hatin ronîkirin.

Ji aliyê din Seîd Veroj, Mazhar Kara, Elî Kızılay û Bayram Bozyel jî bi nivîsarên xwe yên hêja di vê hejmarê de cihê xwe girtin.

Wek tê zanîn di 12ê Sibata 2017an de me wek Kovara Dengê li Diyarbekirê bi navê “Pirsa Kurd û Ruwenga Çareserîya Federalî” konferansêk lidarxisti bû. Me axaftinên wê konferansê deşîfre kirin û di vê hejmarê de belaw kirin.

Heta hejmareke din bimînin di xweşiyê de.

Yeni ve içeriği dolu yeni bir Deng ile karşınızdayız.

Bilindiği gibi bölgede ve Ortadoğu’da önemli gelişmeler yaşanıyor. Bu süreçte en çok ön plana çıkan konu Kurdistan’ın bağımsızlığı için öngörülen referandum tarihinin netleşmiş olmasıdır. 07 Haziran’da, Kürdistan Bölge Başkanı Mesud Barzani ve Kürdistan siyasi partilerinin yaptığı ortak toplantıda bağımsızlık referandumunun 25 Eylül 2017 tarihinde yapılması kararlaştırıldı.

Bu karar tarihi bir nitelikte ve daha şimdiden Kürdistan’ın dört bir tarafında büyük bir coşku ve heyecana yol açmış durumda.

Yazarlarımızdan Mesud Tek ve Çetin Çeko bu konuyu işledikleri yazılarında süreci çok yönlü ele aldılar, bağımsızlık referandumu sonrası Kürtleri bekleyen görev ve sorumluluklara ilişkin açıklayıcı değerlendirmelerde bulundular.

Bu sayıda yer verdiğimiz konulardan biri de 16 Nisan referandumu sonrası Türkiye’nin durumu. Ümit Tektaş bu konuyla ilgili yazısında 16 Nisan referandumundan sonra Türkiye’nin nasıl bir sisteme geçtiğine ve bu yeni durumun Kürtler için ne anlama geldiğine açıklık getirmeye çalıştı. Bu konuyla bağlantılı olarak Hasan Dağtekin de “seçim sistemleri ve partiler yasası” üzerine bir yazı kaleme aldı.

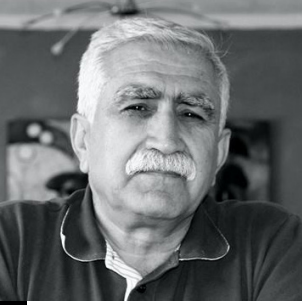
Bu sayıda yer verdiğimiz konulardan biri de “Zazalar” başlığı altında yaşanan tartışmalar. Bu meseleyi konunun uzmanı Mihemed Malmîsanîj ile konuştuk. Kendisiyle yaptığımız röportajda Malmîsanîj bu alana ilişkin birçok kafa karışıklığı ve çarpıtmayı aydınlığa kavuşturdu.

Bu sayıda ayrıca Said Veroj, Mazhar Kara, Ali Kızılay ve Bayram Bozyel’in değişik konulara ilişkin yazılarını bulacaksınız.

Son olarak Deng’in bu sayımızda, bu yılın içinde Diyarbakır’da yaptığımız “Kürt Meselesi ve Federal Çözüm Konferansı”na sunulan tebliğlere yer verme olanağı bulduk.

Beğeniyle okuyacağınızı umuyoruz.

Güney Kürdistan'da referandum süreci

Mesûd TEK

Referandum, bir halkın, bir topluluk ve gurubun iradesini ortaya koymasının en demokratik ve çağdaş yollarından birisi olmasına karşın, son dönemde, Kuzey Kürdistan'da hakkında en çok spekülasyon yapılan konuların başında Güney Kürdistan'da yapılacak bağımsızlık referandumu geliyor.

Hatırlayalım, “yapılmayacak, yapamazlar; gündemi değiştirmek istiyorlar; Barzani yanlıslarını gizlemek, yolsuzlukların üstünü örtmek için gündeme getiriyor; iç politikadaki açmazlarından böylece kurtulmak istiyor, sorunları gözden kaçırmak amacıyla bağımsızlık için referandumunu gündeme getiriyor” ve benzeri söylemlerin, daha doğrusu temelsiz iddiaların, iftira ve hakaretlerin bini bir para idi!...

Ama Kürdistan Bölge Başkanı Mesud Barzani'nin başkanlığında yapılan, ikisi hariç parlamento ve hükümette yer alan parti ve siyasi grup temsilcilerinin katıldığı toplantıda, 25 Eylül'ün referandumun yapılacağı gün olarak tespit edilmesi, tüm bu spekülasyonlara son verdi vermesine de yeni spekülasyonlar da peşpeşe gelmeye başladı...

Bağımsız Kürdistan için referandum yapılmasının bile ne kadar karşıtı varmış meğer. Sömürgecilerin, Kürd devletine karşı olan bölgesel ve uluslararası güçlerin karşıtlığını anlamak mümkün de Kürd cephesinde bu kadar karşıtın bulunması insanı şaşırtıyor doğrusu...

Yakın tarihe bir gezi ve bazı tespitler

Ortadoğu'daki siyasi durum ile ilgili bazı tespitleri hatırlamadan, Güney Kürdistan'da kısa bir süre öncesine kadar yaşananları bilmeden, 25 Eylül referandumu konusunda yapılan değerlendirmeler eksik kalır.

Kürdistan'ın içinde yer aldığı coğrafyada yaşanan köklü siyasal gelişmeler sadece bölgedeki dinamiklerin eseri olmadı. Ne yazık ki son sözü, ABD, İngiltere, Fransa gibi emperyalist devletlerle sonradan denkleme dahil olan Rusya gibi süper güçler söylediler. Bölgede sınırların çizilmesi ve siyasal statünün belirlenmesinde bu devletler arasındaki çelişkiler ve uzlaşmalar belirleyici oldu.

Ortadoğu ve komşusu Körfez'deki sınırlar, bölgede yaşayan hakların iradesi hiçe sayılarak,

emperyalistler ve bölgesel işbirlikçilerinin çıkarları doğrultusunda belirlendi. Ki, bu politikanın mağdurlarından birisi de Kürd halkıdır.

Bölgede yaşanan istikrarsızlığın, çatışma ve savaşların başlıca nedeni de bu politikadır. Bölgedeki siyasal statü ve sınırlar, halkların iradesi doğrultusunda, çok kültürlü yapı dikkate alınarak belirlenene kadar bu çatışmalı ortam devam edecektir.

Dünya ölçeğinde yeni ve alternatif enerji kaynakları yaratma çabalarının yansıması, sanayi sektörü bölgenin petrol ve doğal gazına hala ihtiyaç duyuyor.

Bu nedenle, başta Orta Doğu'nun petrol ve doğal gazını kullanan sanayi ülkeleri olmak üzere, ABD ve Batılı ülkeler, enerji kaynaklarına sahip ülkelerle enerji nakil hatlarının geçtiği ülkelerin güvenlik ve istikrarına önem veriyorlar. Bir başka ifade ile bu coğrafya, dünyanın siyasi haritasını belirleyen sözkonusu ülkerin ilgi alanında kalmaya devam ediyor.

İŞİD'in Musul ve Rakka'yı işgal edip, hilafet devletini ilan etmesiyle birlikte bölgede önemli değişiklikler meydana geldi. Bir kısım "Kutsal" sınırlar aşıldı. Eski ittifaklar yerini yeni döneme uygun ittifaklara bıraktı.

Artık birleşik bir Suriye ve Irak devletlerinden bahsetmek mümkün değil. Bu ülkeler parçalanmış durumdadır. Bugün birleşik bir Irak ve Suriye talebi, akıntıya karşı kürek çekmek gibidir. Bu nedenle referanduma ve sonrasında olası bir bağımsız Kürdistan devletine, bu ülkelerin birliğini savunmak adına karşı çıkmak, yaşanan sorunları çözmez, aksine daha da karmaşık hale getirir.

İsrail devletinin güvenliği bugün de başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin önem verdikleri konuların başında geliyor. Müs-

lümanlar arasında Arap olmayan ve İsrail ile sorun yaşamayan halklardan birisi de Kürdlerdir. Güçlü bir Kürdistan ulusal demokra-

Kürdistan'ın içinde yer aldığı coğrafyada yaşanan köklü siyasal gelişmeler sadece bölgedeki dinamiklerin eseri olmadı. Ne yazık ki son sözü, ABD, İngiltere, Fransa gibi emperyalist devletlerle sonradan denkleme dahil olan Rusya gibi süper güçler söylediler.

tik hareketi, özgür bir Kürdistan, İsrail karşıtı kampın zayıflamasına yol açacaktır. Bu nedenle Güney'de, referandum sonrası olası bağımsız Kürdistan devleti, İsrail için bir tehdit değildir. Aksine, İsrail üzerindeki tehdidi zayıflatabileceği için, bu ülke için istenilen bir gelişme olacaktır.

Güney Kürdistan'a gelince...

Güney Kürdistan'daki siyasal statü, sadece Kürd dinamiklerinin değil, aynı zamanda dış güçlerin bölgeye yaptığı müdahalenin de sonucudur. Güneyli deneyimli bir politikacı, "*kazanımlarımız bizim çok akıllı olmamızın değil, düşmanımızın (Saddam'ın) akılsızlığı sonucudur*" diyordu.

Irak'ın 1990 yılında, zengin Körfez ülkelerinden Kuveyt'i işgal etmesi, Güney Kürdistan'da varolan siyasal statünün başlangıcıdır.

ABD ve müttefiklerinin, Birleşmiş Milletleri de arkalarına alarak, Irak'ı Kuveyt'ten çıkartmak amacıyla başlattığı operasyonlar, sadece Kuveyt'i kurtarmakla kalmadı. BAAS rejiminin Güney Kürdistan'daki varlığını, özellikle askeri alanda zayıflattı. Bu durumu fırsat bilen Kürdistan Cephesi'nin yönetiminde başlayan Raperin (Halk ayaklanması) kısa bir sürede tüm Güney'in kurtarılmasıyla sonuçlandı. Bir başka ifade ile iç dinamikler (Kürdistan Cephesi) ile dış dinamiklerin (ABD ve müttefikleri askeri güçlerinin Irak'a girmesi, BAAS rejiminin zayıflaması, vb.) birliği sonucu, Güney Kürdistan'da (Duhok, Hewlêr ve Süleymaniye'yi kapsayan bölgede) federasyon kuruldu.

Şans 2000'li yılların başında bir kez daha

Güney Kürdistan'dan yana döndü. ABD'nin BAAS rejimini yıkmak için başlattığı askeri operasyonlarda, Güney Kürdistanlı siyasi yapılar BAAS karşıtı cephenin güçlü ve vazgeçilmez bir unsuru oldular. Doğru zamanda ve doğru yerde pozisyon almak, Güney Kürdistan Federasyonu'nu Irak Anayasası'nın bir parçası haline getirerek ona uluslararası bir meşruiyet kazandırdı.

Kürdlerin Irak siyaset arenasındaki etkisi giderek artmaya başladı. Öyle ki 2010 yılında yaşanan hükümet krizi, Kürdistan Bölgesi Siyasi Önderliği'nin araya girmeyle aşıldı. Kak Mesud Barzani ve Mam Celal Talabani'nin yoğun çabaları sonucu Hewlêr'de biraraya gelen Iraklı siyasi güçler, Hewlêr Mutabakatı diye anılan bir anlaşma imzaladılar. Buna göre Nuri Maliki başkanlığında kurulacak koalisyon hükümetinde Şiiler, Kürtler ve Sünniler yer alacaktı.

Kürdlerin yoğun çabaları sonucu varılan bu uzlaşma, aynı zamanda Irak'daki federasyon deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanmasının da başlangıcı oldu. Çünkü Maliki, Hewler Mutabakatı'nı ayaklar altına alarak Şiilerin ağırlıkta olduğu iktidarı Sünnilerle paylaşmak istemedi. Sünnilere ayrılan bakanlık ve önemli mevkilere atama yapmadı, vekaleten kendisi yürütmeye başladı.

Maliki yönetimindeki Bağdat, sadece Hewler Mutabakatını uygulamamakla kalmadı, Kürdler için yaşamsal önemde olan 140. Maddesi başta olmak üzere, Irak Anayasası'na da bağlı kalmadı. Petrol satışı, Kürdistan Bölgesi'ne merkezi bütçeden ayrılan pay, peşmerge başta olmak üzere Hewler ile Bağdat arasında yaşanan sorunlar giderek derinleşti. Öyle ki IŞİD kontrolü altındaki bölgelere memur maaşlarını gönderen merkezi hükümet, Kürdistan Bölgesi'ndeki memurların maaşlarını kesti.

Bağdat'ın, Hewler'e yönelik bu politikası IŞİD saldırıları sırasında da sürdü. Irak

2005 yılında yapılan gayri resmi referandumun sonuçları, 25 Eylül'de yapılacak olan referandumdan büyük bir çoğunlukla "evet" çıkacağına ipuçlarını veriyor. Ama bu referandumdan sonra bağımsızlığın hemen ilan edileceği anlamına gelmiyor. Güney'de bağımsızlığa giden sürecin katetmesi gereken uzun ve zorluklarla dolu bir yol var.

Anayasası'nın hayata geçirilmemesi her iki başkenti giderek birbirinden uzaklaştırıyordu. Oysa Güney Kürdistan, ta başından itibaren Irak'ın siyasi birliği içinde kalmasının Anayasa'nın eksiksiz hayata geçirilmesine bağlı olduğunu deklere etmiş ve bu görüşünü defalarca dile getirmişti.

Tarihin cilvesi. Güney Kürdistan'da referandum yapılması kararı üçüncü Körfez krizinin yaşandığı bir döneme rastgeldi.

Üçüncü kriz, bazı noktalarda ötekilerden ayrılıyor. Herşeyden önce bu kriz, öncekiler kadar ağır değil ve herhangi bir silahlı müdahaleye yol açma ihtimali bir hayli düşük. Ama bu krizin tarafları daha fazla. Örneğin bağımsızlık için referanduma karşı olan İran ve Türkiye üçüncü krizin tarafları arasında bulunuyorlar.

Üçüncü Körfez krizinin tüm çabalara rağmen kısa sürede çözülmesi beklenmiyor. Çünkü krizin nedenleri arasında HAMAS ve Müslüman Kardeşler Örgütü'ne yönelik farklı tavırlar ile IŞİD bulunuyor. Ki bu sorunların kısa zamanda çözümü mümkün görünmüyor.

Referandum sonrası...

2005 yılında yapılan gayri resmi referandumun sonuçları, 25 Eylül'de yapılacak olan referandumdan büyük bir çoğunlukla "evet" çıkacağına ipuçlarını veriyor. Ama bu referandumdan sonra bağımsızlığın hemen ilan edileceği anlamına gelmiyor. Gü-

Biz Kuzeyli yurtsever güçlerin göstereceği en anlamlı destek ise, ele ele vererek Türkiye kamuoyunu bilgilendirmek, demokrasi ve barışsever güçlerin desteğini almak ve referandum sonuçlarına, bir başka ifade ile Güney Kürdistan halkının iredesine saygı göstermesi için hükümet üzerinde demokratik baskı oluşturmaktır.

ney'de bağımsızlığa giden sürecin katetmesi gereken uzun ve zorluklarla dolu bir yol var.

Ama Güney Kürdistan, bu yolda yüz yüze olduğu zorlukların yanısıra bir hayli avantaja da sahip. Bu avantajın başında Peşmerge güçlerinin IŞİD'e karşı mücadelede kazandığı başarı geliyor.

Bununla birlikte Güney Kürdistan'ın kapılarını IŞİD'in saldırılarından kaçan Hıristiyan ve öteki dini azınlıklara açması, farklı inançlara gösterdiği saygı ve birlikte yaşama konusunda kazandığı başarı vb. gelişmeler önemli bir avantaj oluşturuyor. Ki tüm bunlar Güney'in uluslararası arenada imajını parlatıyor, O'nu IŞİD sonrasında da önemli bir aktör haline getiriyor.

IŞİD'de karşı mücadelede başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin askeri ve siyasi desteğini kazanması da Güney'in avantajlarından birisidir. Bu ülkeler IŞİD sonrasında da bu ilişkilerin devam edeceğini sık sık vurguluyorlar.

Güney'in bir diğer önemli avantajı da Bağdat ile ayrılma da dahil tüm sorunlarını barışçıl biçimde çözme konusundaki gösterdiği istikrarlı tavrıdır. Bu tavır Güney Kürdistan'ın uluslararası arenada prestijini ve dostlarını gün be gün artırıyor.

Kuşkusuz, Güney Kürdistan'ın en önemli avantajı zengin petrol ve doğal gaz rezervlerini sahip olmasıdır. Kürdistan'ın bölünüp parçalanmasına yol açan bu zenginlik, Güney'deki devletleşme sürecinin başarısına en büyük katkıyı sunacaktır.

Tüm bu avantajlara, Güney Kürdistan'daki siyasal iç sorunların çözülmesi doğrultusunda atılan olumlu adımları da eklemek gerekiyor. Güney'in iki temel gücü YNK ile PDK arasında varılan anlaşma, diğer siyasi yapıların katılımıyla hayata geçiriliyor.

Bağımsızlık için, iç dinamiklerle dış dinamiklerin uyumlu birliğini sağlamak doğru zamanda ve doğru yerde pozisyon almaya, doğru politikalar belirleyip onları kararlıca hayata geçirmeye bağlı.

Güney Kürdistan Siyasi Önderliği bu konuda bir hayli tecrübeye sahip. Daha önce yaşanan iki Körfez krizinde doğru yerde durarak ulusal kazanımlar elde etti.

Üçüncü krizin de benzer sonuçlara yol açması için Kürdistan diğer parçalarındaki yurtsever güçlere de görev düşüyor.

Bu konuda yapılacakların başında, Güney Kürdistan Siyasi Önderliği'nin aldığı kararlar doğrultusunda atacağı adımları amaçsız, fakatsız ve lakinsiz desteklemek geliyor.

Yurtdışında tüm yurtsever kesimlerin katılımıyla dayanışma eylemleri düzenlemek, etkinlikler yapmak da görevlerimizin arasında bulunuyor.

Biz Kuzeyli yurtsever güçlerin göstereceği en anlamlı destek ise, ele ele vererek Türkiye kamuoyunu bilgilendirmek, demokrasi ve barışsever güçlerin desteğini almak ve referandum sonuçlarına, bir başka ifade ile Güney Kürdistan halkının iredesine saygı göstermesi için hükümet üzerinde demokratik baskı oluşturmaktır.

Bu konuda doğusuyla, batısıyla, kuzeyi ve güneyi ile tüm yurtsever güçler tarihi bir sınavla yüz yüzedirler.

Kürdistan ulusal demokratik mücadelesi bu sınavdan başarıyla çıkacak güce ve deneye sahiptir.

Güney Kürdistan bağımsızlık referandumu ve sonrası

Çetin ÇEKO

Dönemin Bosnalı Müslüman devlet başkanı Aliya İzzetbegoviç, uluslararası toplumun Sırp ordusunun Bosnalı Müslümanlara saldırılarını engellemeleri ve bağımsızlıklarına destek vermeleri amacıyla 1990 başlarında Washington’a bir ziyarette bulunur. Siyaset bilimci Shlomo Avineri, “*Self determinasyon ve reel politikanın Kürtler ve Filistinliler üzerindeki yansımaları*”¹ adlı makalesinde İzzetbegoviç’in bu ziyaretine ilişkin bilgilere yer verir.

İzzetbegoviç’in Washington’u ziyaret ettiği dönemde Birleşmiş Milletler (BM), Yugoslavya iç savaşından dolayı taraflara silah ambargosu uygulamaktadır. Sarayevo, Sırp ordusunun ağır kuşatması altındadır. Bu ise Sırp ordusunun silahsız Bosnalılar karşısında üstünlüğünün pekişmesine yol açmaktadır. Bosnalı lider İzzetbegoviç’in Washington ziyareti böyle bir ortamda gerçekleşir.

Avineri, İzzetbegoviç’in Washington’da resmi çevrelerde sempati dolu sözcükler işittiğini, ama Sırp ordusunun saldırganlığı ve Bosna’nın bağımsızlığı konusunda kendisine somut hiçbir yardım sözü verilmediğini belirtir. Resmi çevrelerden destek umudunu kaybeden İzzetbegoviç, Washington’daki bir düşünce kuruluşunun organize ettiği aralarında politikacılar ve gazetecilerin de bulunduğu topluluğa halkının karşı karşıya olduğu durumu açıklayan bir konuşma yapar. İzzetbegoviç, Bosnalı Müslümanların bağımsızlıklarının tanınması için gerekli olan koşulların tümüne sahip olduklarını belirttiikten sonra, uluslararası ilişkiler konusunda nice seçkin teoriyi gölgede bırakacak bir yüz ifadesiyle içini çekerek şunları söyler:

“Bizim Müslüman değil de Kuzeyli Protestanlar olduğumuzu düşünün. İskandinav ülkelerindeki kamuoyu hiç şüphesiz

¹ Sholomo Avineri, *Self determinasyon ve reel politikanın Kürtler ve Filistin üzerindeki yansımaları*, *Disset Magazine*, İngilizceden çeviri Cemal Atilla, *Serbesti* dergisi, güz 2005, s.31-35 özetlenmiştir.

kendi hükümetlerine bize silah ve gönüllü göndermesi için baskı yapacaktı. Minnesota ve Wisconsin'den gelen ABD senatörleri de, ABD'nin müdahalesi için lobi faaliyetlerinde bulunacaklardı. Bosnalı Müslümanlar olarak sorunumuz, dünyada hiçbir akrabamızın olmayışıdır. Bu yüzden gerek stratejik olarak gerekse de dayanışma anlamında bize yardım etmek, kimse-nin çıkarlarına denk düşmemektedir.”

Modern tarihin pek çok kişinin göz ardı etmeyi tercih ettiği önemli bir boyuta parmak bastığını belirtir. Bu boyut, bir ulusal hareketin başarılı olabilmesi için jeopolitik müttefiklere ihtiyacı olduğudur. Böylesi müttefiklerden yoksun olan bir ulusal hareketin çoğu zaman başarısız olduğu tespitini yapar ve bunun reel politik ile yakından bağlantılı olduğunu vurgular.

Toplantıda pek çok kişinin Yahudi olduğunu fark eden İzzetbegoviç, hüznünlü bir şekilde “eğer Amerika Birleşik Devletleri’nde beş milyon Bosnalı Müslüman olsaydı, Amerikan’ın politikası da hiç kuşkusuz farklı olacaktı” diyerek konuşmasını bitirir.

Avineri, İzzetbegoviç’in modern tarihin pek çok kişinin göz ardı etmeyi tercih ettiği önemli bir boyuta parmak bastığını belirtir. Bu boyut, bir ulusal hareketin başarılı olabilmesi için jeopolitik müttefiklere ihtiyacı olduğudur. Böylesi müttefiklerden yoksun olan bir ulusal hareketin çoğu zaman başarısız olduğu tespitini yapar ve bunun reel politik ile yakından bağlantılı olduğunu vurgular. Avineri, bu gerçekliğin de ulusal hareketin “*anti emperyalist*” duruşu ile self determinasyon hakkının sorgulamasına yol açtığını belirtir.

İzzetbegoviç’in Sırp ordusunun saldırılarını durdurma ve Bosna’nın bağımsızlığına ilişkin uluslararası

toplumdan destek arayışlarını, Güney Kürdistanlı yetkililerin IŞİD’e karşı mücadeleye ve bağımsızlık konularında uluslararası toplumdan destek arayışlarına benzetebiliriz.

Güney Kürdistan’ın uluslararası arenaya çıkışı

Güney Kürdistan’ın uluslararası arena-yaya çıkışı, Saddam Hüseyin rejiminin Kürtlere yönelik katliamları ve sivil göçleri önlemek amacıyla 1991 birinci Körfez Savaşı ardından BM Güvenlik Konseyi’nin 688 kararıyla başlar. Bu karar ile 36. paralelin kuzeyi yani Güney Kürdistan, Saddam Hüseyin rejimine ait uçakların uçuşuna yasaklandı ve ABD’nin başını çektiği birleşik askeri Çekiç Güç görevine başladı. Bir yıl sonra 1992’de ise Irak’ın güney Şii bölgesi 32. paralel ile bu çerçevede uçuşa yasak bölge ilan edildi.

688 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararında Kürtlerin ismi telaffuz edilmez. Bunun yerine “Saddam’ın zulmüne uğrayan Irak vatandaşları” olarak tanımlanırlar. Bu da gösteriyor ki, uluslararası toplum o dönem Kürt, Kürdistan sorununu bölgesel ve ulusal bir sorundan ziyade, mevcut egemen devletlerin insan hakları ihlalleri düzeyinde ele almaktadır.

Güney Kürdistan 1991’den, Iraklı Şii Araplar ise 1992’den 2003’e kadar, yani Saddam’ın devrilmesine kadar kendi iktidarlarını kurup, kendi bölgelerini bağımsız bir şekilde yönettiler. Kürtler kendi topraklarında seküler demokratik bir sistem kurmaya çabalarlarken, Şii Araplar Irak’ın güneyinde dini esaslar ağırlıklı, teokratik bir düzen kurdular. Şiiler ile Kürtler arasında coğrafi bir sınırdışlık ve komşuluk olmadığı gibi, politik bağ da sadece Saddam karşıtı muhalif güçler düzeyinde kalan cılız ve zayıf bir bağdı. Sünni Arap bölgesi ise 2003’e kadar Sad-

dam'ın kontrollünde olduğu için Sünni Araplar yeni bir iktidar deneyimi yaşayamadılar. Sünni Arapların yaşadığı deneyim 2014'de IŞİD'in Musul ve çevresini işgal etmesiyle yaşanan acılı ve kanlı bir deneyim oldu. Sonuçta Irak 1991'den itibaren fiilen bölündü.

2003'de Saddam'ın devrilmesi ardından 2005'de referanduma sunulan yeni Irak anayasasıyla "*birleşik Irak*" tekrardan inşa edilmeye çalışıldı. Kürtler, yeni anayasaya evet dediler. Çünkü 11 Mart 1970 Otonomi Anlaşması'nın çökmesine neden olan başta Kürdistan idaresinden koparılan bölgeler olmak üzere, doğal enerji kaynaklarının paylaşımı konularında Erbil ile Bağdat arasında yeni anayasada çözümler mevcuttu. Ayrıca Irak anayasası, Ortadoğu gibi bir coğrafyada teorik manada, kâğıt üzerinde kalsa da bölge devletleri içinde federatif ve adevi merkezîyetçi niteliği ile yetki devri ve güç paylaşımı konularında demokratik özelliğe sahip anayasalardan biri olmayı sürdürmektedir.

Tüm bunlara karşın Kürtlerin kendi geleceklerini belirleme haklarına ilişkin net ve açık bir hüküm anayasada mevcut değildir. Sadece anayasanın giriş kısmının son paragrafında "*Irak'ı oluşturan grupların özgür iradeleriyle bir araya geldikleri*" vurgulanmaktadır. Kürtlerin özgür iradelerinden ziyade, iradeleri dışında Irak'la birlikte oldukları artık bilinen bir gerçektir. Kürtler bu vurguya atıfta bulunup, hukuktaki zıt kavram ispatından hareketle "*özgür*" irademizle nasıl bir araya geldiysek, özgür irademizle de ayrılmak ve bağımsız bir devlet olmak istiyoruz diyorlar.

Irak anayasası yapılırken Kürtler, neden kendi geleceklerini belirleme hakkı konusunda anayasada net bir tanımlama-

Kürtlerin özgür iradelerinden ziyade, iradeleri dışında Irak'la birlikte oldukları artık bilinen bir gerçektir. Kürtler bu vurguya atıfta bulunup, hukuktaki zıt kavram ispatından hareketle "özgür" irademizle nasıl bir araya geldiysek, özgür irademizle de ayrılmak ve bağımsız bir devlet olmak istiyoruz diyorlar.

da ısrarcı olup olmadıkları 2005 şartları göz önünde bulundurularak tartışılabilir. Güney Kürdistanlı yetkililerin yorum ve açıklamalarından yola çıktığımızda 2005 anayasasında Erbil ile Bağdat arasındaki tarihi ihtilafların çözümünde yer alan maddeler o dönem için yeterli kazanımlardı ve anayasaya bir geçiş anayasası gözüyle bakıyorlardı.

Gelinen süreç itibarıyla Bağdat, anayasadaki yükümlülüklerini yerine getirmediği gibi, Kürdistan federe bölgesine askeri, ekonomik ve siyasi ambargo uygulamaya başladı. Anayasa'nın 140. Maddesinde yer alan, başta Kerkük olmak üzere Kürdistan idaresinden koparılan bölgelerde en geç 2007'de referanduma gidilmemesi, Kürdistan'ın payına düşen yüzde 17'lik payın tırpanlanması, IŞİD ile savaşta peşmergeye silah ambargosu ve benzeri konular, anayasanın tek taraflı ihlali her iki başkent arasındaki belli başlı sorunlardır. Güney Kürdistan açısından bu durumun ekonomik açıdan negatif etkileri olmakla birlikte, siyasal alanda, bağımsız defecto devlet statüsü kazanmasına, Bağdat'ı bypass ederek uluslararası şirketlerle ekonomik anlaşmalar imzalamasına katkısı olduğunu vurgulamak gerekir.

Yapılması gereken ev ödevleri

Güney Kürdistan'ın ajandasında bağımsızlık referandumu gündemin birinci

Bağımsız devlet yolunda meşruiyet ve demokratik normlar açısından yerine getirilmesi gereken olmazsa olmaz ev ödevleri mevcuttur. En önemli sorun Kürdistan parlamentosunun uzun bir süredir işlevsiz olmasıdır. Hükümeti, yürütmeyi denetleyen kurum parlamentodur. Parlamentonun işlevsiz kılınmasıyla, denetleme mekanizması da ortadan kalkmıştır.

sirasına oturan öncelikli konuların başında gelmektedir. Uzun bir süredir belirsizliğini koruyan referandum tarihi, nihayet Kürdistan Federe Başkanı Mesud Barzani'nin başkanlığında 7 Haziran'da siyasi partilerle yapılan toplantıda belirlendi. Eğer bir erteleme olmazsa 25 Eylül 2017 tarihinde Kürdistan Bölgesi ve Kürdistan idaresinden koparılan bölgelerde referandum yapılacak. Siyasal güçlerin ve Kürdistan halklarının referandum ve bağımsızlığa karşı tavırları pozitifdir. 2005 yılında 275 sandalyeli Irak Meclisi için yapılan genel seçimlerde Kürdistan'da gayri resmi referandum sandıkları kurulmuş ve sandıktan yüzde 99 bağımsızlığa evet çıkmıştı. Bununla beraber, toplanan 2 milyona yakın imzayla Birleşmiş Milletlere başvuruda bulunularak, Kürdistan'ın bağımsızlığı için referandum talep edilmişti.

Bağımsız devlet yolunda meşruiyet ve demokratik normlar açısından yerine getirilmesi gereken olmazsa olmaz ev ödevleri mevcuttur. En önemli sorun Kürdistan parlamentosunun uzun bir süredir işlevsiz olmasıdır. Hükümeti, yürütmeyi denetleyen kurum parlamentodur. Parlamentonun işlevsiz kılınmasıyla, denetleme mekanizması da ortadan kalkmıştır. Bu ise hem demokratik temayüller hem de bağımsızlık süreci açısından ciddi bir problemdir.

Bağımsızlık referandumu tarihinin belirlendiği toplantıda 6 Kasım 2017'de hem parlamento hem de başkanlık seçimlerinin yapılacağı kararı da alındı. Söz konusu krizin aşılması yönünde alınan bu karar önemli bir adımdır.

Bunun yanında uzun bir süredir çalışması sürdürülen peşmergenin partilerin silahlı gücü olmaktan çıkartılarak, tek bir merkezde ulusal ordu olarak kurumsallaşması ile ekonomide suiistimal ve yolsuzlukla mücadele konularının öncelikle sonuçlandırılması gerekir. Özellikle ekonomide kamu vicdanı, şeffaflık ve temiz bir toplum açısından suçluların konumları ve nitelikleri ne olursa olsun, adalet önüne çıkarılarak hesap vermelerinin sağlanması gerekir.

Aşılması gereken önemli bir sorun da Kürdistanlı siyasal güçlerin kendi aralarındaki ilişkilerdir. Kürdistanlı siyasal güçler birlikte bir masanın etrafında oturabilme ve sorunlarını araçlar olmadan, diyalog ve müzakere ile çözebilme becerisi ve olgunluğunu gösterebilmelidirler. Bu demokrasi geleneği ve kültürü ile siyasal istikrar açısından hem iç hem de dış kamuoyuna güven verecek önemli bir görüntüdür.

Bağımsızlık süreci ve olası yol haritası

Güney Kürdistanlı yetkililer Erbil ile Bağdat arasında hükümrانlık haklarının paylaşımında sıklıkla Çekoslovakya deneyimine atıfta bulunmaktadır. Çekoslovakya deneyimi dünyada bir istisnadır. Çekler ve Slovaklar referanduma bile gerek duymadan hükümrانlığı paylaşmışlardır. Aralarında ne bir sınır ihtilafı ne de enerji ve ekonomik kaynakların paylaşımında anlaşmazlıklar olmuştur. Oysa şu an ki birleşik Irak içinde Erbil ile Bağdat arasında belli başlı problemlerin başında sınır ihtilafı, enerji ve ekonomik kay-

nakların paylaşımı gelmektedir. Bağımsızlık müzakereleri başladığı zaman bu konular gündemin değişmeyen başlıkları olarak devam edecektir. Güneyli yetkililer Çekoslovakya modeline atıfta bulunurlarken vurgulanmak istenenin; Ortadoğu coğrafyasında gözyaşı, kan ve şiddet ile çözülmeye çalışılan sorunların, bir farkındalık yaratılarak diyalog ve müzakerayla çözülmesi ve bu kötü geleneğe son verilmesi biçiminde okumak gerekir.

Bir kısım Şii ve Sünni çevreler Kürtlerin kendi geleceklerini belirleme hakkını destekleyen beyanlarda bulunmaktadır. Dönemin Irak Cumhurbaşkanı Yardımcılarından İyad Allavi'nin, "ülkede bölünmenin kapıda olduğunu ve Kürtlerin kendi geleceklerini tayin hakkına sahip oldukları" açıklamasını buna örnek verebiliriz. Bağdat'tan yapılan beyanlar ise, bu sürecin hiç de kolay olmayacağı işaretini vermektedir.

Bağdat'ın ikna olması veya edilmesi durumunda birçok konuda Kürtlerin eli hem kuvvetlenecek hem de rahatlayacaktır. En başta Türkiye ve İran'ın kendi Kürt sorularından kaynaklanan bağımsız Kürdistan karşıtlığı "*Irak'ın toprak bütünlüğünün parçalanması bölgede istikrarsızlık yaratacaktır*" tezi çökmüş olacaktır. Zaten Güney Kürdistanlı yetkililer "*bağımsızlık Erbil ve Bağdat'ı ilgilendiren bir konudur*" diyerek, Ankara ve Tahran'ın benzer çıkışlarının önünü kesmeye çalışmaktadırlar. Bu açıdan Güneyli siyasal güçlerin enerjilerini Bağdat'ın Kürdistan'ın bağımsızlığına ikna edilmesine vereceklerini söyleyebiliriz.

Bağdat'ın ikna olması veya edilmesi durumunda birçok konuda Kürtlerin eli hem kuvvetlenecek hem de rahatlayacaktır. En başta Türkiye ve İran'ın kendi Kürt sorularından kaynaklanan bağımsız Kürdistan karşıtlığı "*Irak'ın toprak bütünlüğünün parçalanması bölgede istikrarsızlık yaratacaktır*" tezi çökmüş olacaktır.

Bağımsızlık referandumundan evet sonucu çıkacaktır. Büyük bir ihtimalle Bağdat, anayasaya aykırı diyerek çıkan sonucu tanımayacaktır. Kürtler ise anayasaya aykırı olmadığı, ulusların kendi geleceklerini belirleme hakkı çerçevesinde evrensel ve yerel hukuk açısından çıkan sonucu savunacaklardır. Bu durum İspanya'da Katalanların defalarca gerçekleştirdikleri bağımsızlık referandumlarının Madrid tarafından yasal kabul edilmemesi gibi benzer bir süreci başlatabilir.

Uluslararası toplumun IŞİD karşıtı yekvücut mücadelede Güney Kürdistan'a askeri ve ekonomik desteklerini, Kürdistan'ın bağımsızlığına da destek diyerek okumak bizleri yanıltıcı sonuçlara götürebilir. Almanya Dışişleri Bakanı Sigmar Gabriel'in, Federal Kürdistan yönetiminin 25 Eylül'de yapacağı bağımsızlık referandumunu, "*Irak'ın bütünlüğünü tehlikeye atmak, sınırları yeniden çizmeye kalkmak doğru bir yol değil*" değerlendirmesi ve daha önce de Başbakan Angela Merkel'in "*Irak'ın toprak bütünlüğü korunmalıdır*" görüşü bu tespiti doğrulamaktadır. Almanya gibi bir kısım batılı devletlerin öncelikli sorunu, IŞİD tehlikesini başta güvenlik olmak üzere, siyasi ve ekonomik açılardan Avrupa'da etkilerini azaltma ve yok etmeye çalışmaktır. Çünkü bölgedeki iç savaşlar nedeniyle Avrupa'ya sığınmacı akımı, batıda ırkçılığın artmasına, aşırı sağcı güçlerin güçlenmesine, iktidardaki muhafazakâr, liberal ve sosyal demokrat partilerin güç kaybına neden olmaktadır. Güney Kürdistan'ın mevcut statüsü bu devletlerin kendi iç dengeleri ve bölgenin

dış dengeleri açısından şu an için çıkarlarına uymaktadır. Bu açıdan uluslararası toplumun Güney Kürdistan'ın bağımsızlığına ilişkin dikkatli yaklaşımını, Kürtlerin de dikkatli analiz etmeleri gerekir.

Güney Kürdistan'ın bağımsızlığı hakkında Rus lider Putin'in, *"bunun Irak'ın iç bir sorunu olduğu, Irak halklarının vereceği karara saygı duyarız"* açıklaması, uluslararası toplumda ağırlıklı şekilde dillendirilen diplomatik yaklaşımdır. Kuşkusuz her devletin öznel Ortadoğu politikası içinde Kürdistan sorununa ilişkin siyaseti elbette ki mevcuttur.

Bağımsızlık referandumunun 25 Eylül'de yapılacağını ilanı ardından Irak, bunun tek taraflı bir adım ve anayasaya aykırı olduğu açıklamasını yaptı. Irak devlet başkanı Haydar Abadi'ye göre *"ABD, Irak'ın tek parça olarak kalmasından yanadır."*

ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Heather Nauert, bağımsızlık referandumuyla ilgili verdiği demeçte, *"Biz daha önce de bu konuyu konuştuk. Birleşik, istikrarlı, demokratik ve federal bir Irak'ı destekliyoruz. Irak Kürdistanı'nın meşru özlemlerini anlıyor ve takdir ediyoruz. Kürt bölgesindeki yetkililere, şu an için bağlayıcı olan bir karar olmasa bile referanduma gitmenin, önceliklerden kaçınılacağına yol açacağı endişelerimizi aktardık. Bu öncelikler, IŞİD'in yenilgiye uğratılması, istikrar sağlanması, yerinden olmuş kişilerin geri dönüşü, bölgedeki ekonomik krizden kurtulmak ve bölgenin iç siyasi uyumsuzluklarını gidermektir."* Bu değerlendirmeye farklı açılardan okunabilir. Birinci okuma; *"birleşik Irak"* vurgusuyla ABD'nin bağımsız Kürdistan'a karşı olduğu söylenebilir. İkinci okuma ise, IŞİD ile savaştan dolayı bölgedeki mevcut durumun şu an için buna müsaade etmediği,

ancak yapılacak referandumun Kürtlerin bağımsızlık taleplerinin uluslararası topluma ilanı ve zamanı geldiğinde bağlayıcı adımın atılmasıdır.

ABD'nin Irak modelinin başarısız bir model olduğu öteden beri tartışılmakta-

Güney Kürdistan'ın mevcut statüsü bu devletlerin kendi iç dengeleri ve bölgenin dış dengeleri açısından şu an için çıkarlarına uymaktadır. Bu açıdan uluslararası toplumun Güney Kürdistan'ın bağımsızlığına ilişkin dikkatli yaklaşımını, Kürtlerin de dikkatli analiz etmeleri gerekir.

dır. Bu modelin Suriye'de uygulanması durumunda da aynı sonuçla karşılaşılacağı uyarı mahiyetinde hep vurgulanmaktadır. ABD kamuoyunda bu konuda yoğun iç tartışmalar olmakla beraber, Washington bu tartışmayı bölgedeki olağanüstü hâl nedeniyle gündemine almamaktadır. Fakat bunun yarın gündemine alıp tartışmayacağı anlamına gelmemektedir. Bağımsızlık referandumu ile Kürtler, ertelenen yeni Irak modeli tartışmasını öne çektiler. Washington ise şu an için bunun öne çekilmesini istemediğinden mevcut konjonktürü ileri sürerek orta bir yol izlemeye çalışmaktadır.

Güneyli yetkililerin ABD temaslarındaki izlenimlerine göre, demokratlardan ve cumhuriyetçilerden gerek Kongre'de gerekse Senato'da önemli oranda politikacının Kürdistan'ın bağımsızlığına destek verecekleri yönündedir. ABD'nin 1975 Cezayir Anlaşması'ndaki negatif rolü nedeniyle Kürtlere yapılan tarihi haksızlıktan dolayı borcu olduğu, bu borcun ödenmesi zamanının geldiği ifade ediliyor. Ayrıca niyeti öyle olmasa da dönemin ABD Başkanı George W. Bush'un 2003 yılında Irak'ı işgal emrini verdiğin-

de Irak'ı bölmüş olduğunu yazan ve söyleyen birçok çevre mevcuttur.

Yine Güneyli yetkililere göre, Kürdistan Federe Başkanı Mesud Barzani'nin Kürdistan'ın bağımsızlığına ilişkin yaptığı yurt dışı temaslarında, çok sayıda ülkenin Kürdistan'ın bağımsızlığına destek verdiği belirtilmektedir. Örneğin İsrail ve İsveç, Kürdistan'ın bağımsızlığını ilan

etmesi durumunda tanıyacaklarını resmi olarak açıklayan devletler arasında yer almaktadırlar. Arap ülkeleri cephesinde ise özellikle Ürdün'ün hem devlet hem de kamuoyu nezdinde *"Kürdistan'ın bağımsızlığına Arapların destek vermeleri gerekir"* yaklaşımı biliniyor. Önemli bölge devletlerinden Suudi Arabistan ise soruna mezhepsel açıdan yanaşarak, Şii ağırlıklı İran yanlısı birleşik bir Irak yerine, parçalanmış Irak siyasetini gizlemeyerek bağımsızlık adımını açıktan destekliyor.

Bağımsızlık referandumunu Kürdistan'ın bağımsızlığı yolunda atılan ilk adım ve Kürtlerin meşru taleplerinin dünyaya ilanı olarak görüp değerlendirmek gerekir. Belki de Kürdistan daha birçok bağımsızlık referandumlarına gebe olacaktır. KDP Politbüro Üyesi Hoşyar Zebari'nin, *"Referandum yapıldıktan bir gün sonra devlet kurulmayacak. Devlet süreci referandumdan çok çok daha zor ve riskli bir süreç"* ifadesi, bağımsızlık sürecini kısaca özetleyen önemli bir değerlendiri-

medir. Güney Kürdistan'ın bağımsızlık ilanına uluslararası toplumdan özellikle de ABD'den ara bir çözüm alternatifi gündeme gelebilir. Bu senaryo; Irak'ın ikili federe bir yapıdan Şii, Sünni ve Kürtlerden oluşacak üçlü konfedere bir yapıya dönüşmesidir. Kuşkusuz bu seçenek Kürdistan'ın Irak'ın bölgesel bir bileşeni yerine, üç devletten biri olarak konfedere Irak'ın bir parçası olduğu anlamına gelecektir. Kürdistan otomatikman birliğe üye devlet statüsü kazanacaktır.

Konfedere birliklerde ayrılma hakkı uluslararası sözleşmelere göre saklıdır. Üye devletlerden biri konfedere birlikten ayrılmak istediğinde bu hakkı bloke eden veya engelleyen hiçbir şart yoktur. Doğal olarak bir kez daha işlemeyen bu sürecin ardından Kürtler, Bağdat'a ve uluslararası topluma birleşik Irak için konfedere model de dahil bütün çözüm yollarını denediklerini, fakat kalıcı bir çözüme ulaşamadıklarını, bundan sonra iki ayrı dost komşu ülke olarak kalabileceklerini bugün olduğu gibi yarın da dile getireceklerdir.

Kuşkusuz Kürdistan'ın olası bağımsızlığı mevcut deneyimler dışında, kendine özgü farklı bir yol da izleyebilir. Bu açıdan çözüm modeli şudur demek doğru ve realist bir değerlendirme olmaz. Fakat kesin olan, kartların yeniden karıldığı Ortadoğu'da Kürtlerin bağımsızlık yolculuğu tüpten çıkan macuna benzemektedir.

Bağımsızlık referandumunu Kürdistan'ın bağımsızlığı yolunda atılan ilk adım ve Kürtlerin meşru taleplerinin dünyaya ilanı olarak görüp değerlendirmek gerekir. Belki de Kürdistan daha birçok bağımsızlık referandumlarına gebe olacaktır.

Kırmanccaya daha fazla önem verilmeli

Mihemed Malmîsanij

Son dönemde Kürdistanlı politik çevrelerin önemli bir kesimi Zazalar konusunu tartışıyor. Söz konusu tartışmanın iki temel noktası var. Birincisi, bir kısım Zazalar eliyle yürütülen, Zazaların Kürt olmadığı, ayrı ve özgün bir ulus olduğu yönündeki görüşler. İkinci ise, Zazaların ayrı bir millet olduğunu savunan tezlerin, aslında doğrudan Türk Devleti ve onun farklı kurumları aracılığıyla yıllardır sistematik biçimde devreye sokulduğuna dair iddialar. Her iki bakımdan da sorunun kendisi, ilk kez bu çapta yakıcı hale geliyor. Kurmanç ve Soranlarla birlikte Kürt milletinin temel parçası olarak düşündüğümüz Zazalarla ilgili bu yeni tartışmaya, dergimizin bu sayısında yer veriyoruz. Gerçeğin, şüphe götürmeyecek bir şekilde mutlaka ortaya çıkacağına, bilim yönteminin tarafsızlığıyla sorunun er ya da geç çözüme kavuşacağına inanıyoruz. Kürdistanlı bir topluluk olan Zazalar hakkındaki bu tartışmaya katkı yapmak ve bir parça ışık tutmak için araştırmacı yazar Mihemed Malmîsanij ile yaptığımız röportajı aşağıda yayınlıyoruz.

-Zazaların, farklı bir milleti oluşturduğuna ilişkin tartışmaların tarihsel kökeni hakkında ne düşünüyorsunuz?

Malmîsanij: Başta belirteyim ki ben burada “Zaza” anlamında, Dêrsımlilerin kullandığı Kırmanç adını kullanacağım. Sözü nü ettiklerinizin adı eskiden Zaza değildi. Onlar kendilerine Zaza demezlerdi. Dêrsım’de kendilerine **Kırmanç**, Çewlîg’de ve Diyarbekir’in kuzey bölgelerinde **Kırd**, Sêwreg yöresinde ise **Dımîli** derlerdi. Zaza sözcüğünü daha çok Türkler ve “asimilado”lar yani asimile olmuş Kürtler kullanırdı. Zamanla, Türkler, devletin memur ve askerleri, bir de onlar aracılığıyla (dolayısıyla Türkçe aracılığıyla) Kürdistan ve Kürtlerle ilişki kuran Avrupalılar da Zaza adını kullandı. Kürdistan’daki şehir ve kasabalarda da keza devletin resmi kurumları ve oradaki az sayıdaki Türklerin etkisiyle Zaza adı kullanılır oldu.

Dımîli ve Zaza adları gerçekte birer kabile adı olup sonradan aynı lehçeyi konuşan diğer kabilelere teşmil edilmiştir. Kırmanç

ve Kird adları ise kabile adı değil bu lehçeyi konuşan geniş topluluğu ifade ederler.

Son zamanlarda giderek artan oranda kırsal kesimden kopup şehir ve kasabalara yerleşen, yerleşmek zorunda kalan Kırmanc-lar da, Kirdler de, Dımıliler de “Zaza”laştı. Onlar da olan bitenin farkında olmadan artık kendilerine “ben Zazayam” diyorlar. Ma-lum, Türkçede “ismiyle müsemma” diye bir deyim var. Önce ad değiştirildi.

Bir çalışmamda bu Kırmanc, Kird, Dı-mılı, Zaza adları hakkında ayrıntılı açıkla-malar yapmıştım. Burada kısaca hatırlata-yım ki 19. yüzyılda yazılmış ve bildiğimiz en eski Kırmancca (Kirdce) metinlerden olan iki metinde “Zaza” ve “Zazaca” değil, Kird ve Kirdi adları kullanılmıştır. Sözünü ettiğimiz metinlerden biri, Mewlidê Kirdi adlı eser olup Ehmedê Xasî tarafından ya-zılmıştır. Bu lehçeyle yazılmış bildiğimiz ilk edebi eser olan bu Mewlid’de Xasî kendi eseri için “Mewlidê Kirdî” diyor. Dêrsim’in 1330 (miladi) tarihli olduğu varsayılan ünlü “Kureş Şeceresi”nde ise, Arapça olarak “Ta-lıb Molla Nebi min **qebileti Zaza**” ibaresi-ne rastlıyoruz ki “**Zaza kabilesinden** Talıb Molla Nebi” anlamına gelir. Aynı şecerede örneğin İzol, Badil, Heyder, Has, Mili için de “qebile” (kabile) dendiğinden, oradaki “qebileti Zaza”nın, yani “Zaza kabilesi”nin ayrı bir kavim ya da halk anlamında değil, Zaza aşireti anlamında kullanıldığı açık bi-çimde anlaşılmaktadır.

Dersimli yazarlardan Mustafa Düzgün konuyla ilgili olarak şöyle yazmıştı: “Der-sim halkı nesep (soy) bakımından kendisi-ne ‘Kırmanc’ der. Başka adları kullanmaz. Diyelim ki yabancı birisi ya da Dersimli ol-mayan birisi dil sürçmesiyle bir Dersimliye ‘Zaza’ derse, Dersimli buna kızar, ‘Hayır, ben Zaza değilim, Kırmancım’ der. Gerçek olan şu ki Dersimli Kırmancılar hiçbir za-man ‘Zazayız’ demezler.”

Durum bu olduğu halde, yukarıda kısa-ca açıklamaya çalıştığım nedenlerle bugün Zaza ve Zazaca adları daha yaygın biçimde kullanılıyor. Kırmancıları Kürtlerden ayırmayı ve onları birbirine düşürmeyi hedefleyen çevre ve kişiler eskiden beri kasıtlı olarak, bu çalışmaların ilk adımı olmak üzere Zaza adını kullandılar. Son yıllarda, Zazacı çevreler de bunu bilinçli olarak yapmaktadırlar. Kırmancıların Kürt olmadığını, Kırmancıların da Kürtçenin bir lehçesi değil, ayrı bir dil olduğunu ileri süren bu kişiler bugün açıkça şöyle demektedirler: Kırmanc ve Kird adları Kurmanc ve Kurd (yani Kürt) adlarıyla hemen hemen aynı ol-duğundan bu adları değil, yabancıların kul-landığı Zaza ve Zazaca adlarını tercih edelim.

Asimiladoların sayısı ve bu çevrelerin propagandası arttıkça Zaza ve Zazaca adla-rı daha çok kullanılır oldu. Öyle ki bugün Kürt politikacıları bile bu hususun bilincin-de olmadan bu adları kullanmaktadır.

Kırmancılarla Kurmancları birbirinden ayırmaya yönelik çalışmalarının tarihi es-kidir. Bu çalışma ve propagandaları, ilkin Kürtlerin varlığını inkar eden Kemalistler yaptılar. Onlar için önemli olan bilimsel gerçekler değil, Kürtlerin nasıl zayıflatıla-cağı, nasıl minimize edilecekleriydi. Daha 1960’lı yıllarda, güdümlü profesörlerden H. Reşit Tankut şunu öneriyordu:

“... şimdi tek bir yol üzerinde yürümeye mecburuz. Bu yol şudur: Kırmancılıkla [Kur-mançlıkla] Zazalığın arasında bir Türklük barajı kurmak.”

Bu baraj şöyle olacaktı:

“Erciye’den [Erciş’ten] Tunceli yakınlarına kadar uzanan bu hattın güneye doğru **elli ki-lometre derinliğinde bir yerleştirme böl-gesi** saptamak amaca çabuk ve kolay varmak bakımından gerekli görünür. Bu yerleştirme, ‘bölgeyi ikiye bölen **Türk barajı**’ olacaktır.”

Özellikle Karadeniz bölgesinden getirilip Kırmanc (Zaza) ve Kurmanc bölgeleri arasında iskân edilecek Türklerle bu barajın oluşturulması düşünülüyordu.

Kırmanclarla Kurmanclar arasına “baraj kurma”yı amaçlayan çalışma ve propagandalar sonra da sürdürüldü, bunlar bugün başkaları tarafından başka kılıklar altında sürdürülmektedir.

1980’de askeri cuntanın yönetime el koymasından sonra bu tür çalışmalar arttı. O yıllarda Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü’nün Türkçü yayınları arasında Kırmancların Türk, Kırmanccanın Türkçe olduğunu iddia eden kitaplar yayınlandı. Tuncer Gülensoy, Hayri Başbuğ, Orhan Türkdoğan gibi Türkçü yazarlar daha sonra da bu tür yayınları sürdürdüler.

Bu arada, yine 1980’li yıllarda, Kırmanc kökenli Ebubekir Pamukçu ilk kez Kırmanccanın Kürtçe olmadığını, Kırmancların da Kürt olmadığını yazmaya başladı. Aynı Pamukçu daha önce şiirler yazmış, örneğin bir şiirinde şöyle demişti:

”Müslümanların beyi Yavuz’um ben
At üstünde Mustafa Kemal’im ben.
Adımız Türk,
Dilimiz Türkçe,
Türk’üm, Türk’üm ben.”

Bir süre sonra, ona yine Türkçülüğüyle ünlü Kırmanc kökenli Hayri Başbuğ da katıldı. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından yayınlanan “**Göktürk-Uygur Zaza Kurmanc Lehçeleri**” kitabının yazarı olan Başbuğ, artık Zazacı olmuş, H. Şelic ve başka imzalarla “Zaza davası”nın ateşli bir savunucusu kesilmişti. 1990’lı yıllarda Ankara’daki Zaza Kültürü Yayınları, Kırmancların Kürt olmadığını, Kırmanccanın Kürtçe olmadığını işleyen birkaç kitap yayınladı. Eskiden Kürt olan, Kırmanccanın Kürtçenin bir lehçesi olduğunu yazmış olan, ama sonra Kürt olmadığını söyleyen Zılfı

Selcan’ın “**Zaza Milli Meselesi Hakkında**” kitabı aynı yayınevi tarafından yayınlandı. Yine 1990’lı yıllarda Almanya’da, dillerinin Kürtçe olmadığını, kendilerinin Kürt olmadığını iddia eden bazı Kırmanclar bazı dergilerde ve sosyal medyada bu düşünceleri yaymaya çalıştılar. Daha sonra Bingöl ve Dêrsım üniversitelerinde Kürt Dili ve Edebiyatı bölümlerinden ayrı olarak açılan Zaza Dili ve Edebiyatı bölümlerinde aynı doğrultuda çalışmalar yapıldı.

Daha önce Kırmancların Türk olduğu iddia ediliyordu, şimdi ise artık Kırmancların ayrı bir ulus oldukları, dillerinin Kürtçenin lehçesi değil, ayrı bir dil olduğu iddia ediliyordu. Bu yeni iddiaların sahipleri arasında artık bizzat bazı Kırmanclar yer alıyordu.

-Belirgin kimlikleri ve tarihi kişilikleri bakımından Zazaların Kürt olduğunu gösteren en önemli üç unsurdan kısaca söz edebilir misiniz?

-Birincisi, bizzat Kırmanclar tarih boyunca kendilerini Kürt saymıştır. Malumunuz, hiçbir ulus birkaç yıl içinde ortaya çıkmaz. Yüzlerce, binlerce yıllık tarihsel bir birikimin sonunda uluslar oluşur. Daha önce ad konusuna değinmiştim. “Kırd” adı, “Kurd” yani Kürt adının farklı bir telaffuzudur. Hatta kendilerine Kırd diyen Kürtler, kendilerini gerçek Kürt sayıp Kurmanclara “Kırdası” [Kürdümsü] demektedirler. “Kırmanc” adı ise Kürdistan’ın değişik bölgelerinde diğer lehçeleri konuşan Kürtler tarafından da kullanılır. Örneğin genelde Kurmanc olarak bilinen Kürtler, Şernex (Şırnak), Behdinan ve Çiyayê Kurmênc yöresi gibi birçok yörede kendilerine Kurmanc değil, Kırmancc diyorlar. Yani bu sözcük, Kürdistan’ın kuzey, güney ve batı parçalarındaki Kürtler tarafından bugün de yer yer kullanılmaktadır. Hem Türklerin Zaza dediği Kürtlerin hem de genelde Kurmanc olarak bilinen Kürtlerin bu

Kırmanc adını kendileri için kullanmaları tesadüfi olamaz. Kırd sözcüğü Kurd (Kürt) sözcüğünün, Kırmanc sözcüğü de Kurmanc sözcüğünün bu lehçedeki karşılığıdır.

İkincisi, Tarihte Kırmancların Kürt ulusal hareketi içindeki önemli rolleri bilinmektedir. Örneğin Koçgiri’de, 1925 Pîran, 1937-38 Dêrsım ulusal hareketlerinde Kırmanclar önemli bir rol oynamış, hatta yer yer hareketin öncülüğünü yapmıştır. Ama hiçbirinde Zaza ulusu, Zaza ulusal hakları diye bir şeyden söz edilmemiştir. Çünkü bugün “Zaza” denilen Kırmanclar ya da Kırdler kendilerini Kürtten ayrı görmüyordu. Hak taleplerini de Kürt talepleri olarak ileri sürüyorlardı. Eğer ayrı bir ulus söz konusu olsaydı, Kürtlerin haklarını talep etmek yerine o ulus için talepte bulunmaları gerekmez miydi? Bu ulusal hareketler boyunca hiç adı geçmeyen bir “Zaza ulusu”, şu son birkaç yıl içinde oluşabilir mi? Örneğin 1925’teki Şeyh Sait Ayaklanması sırasında Ergani ilçesini ele geçiren Kürt güçlerinin büyük bir bölümü Kırmanc idi. Birkaç gün sonra Diyarbakir’i kuşatan Kürt güçlerinin büyük bir bölümü yine Kırmanc idi. Bilindiği gibi, o zaman hem Ergani’de hem de Diyarbakir merkezinde Kırmanc (Zaza) yok denecek kadar azdı. Peki bu Kırmanc Kürt değilse neden Ergani ve Diyarbakir’i ele geçirmek için savaşıyorlardı? Bunlar Kürt olmayıp Kürt şehirlerini ele geçirmeye çalışan “işgalci Zaza güçleri” miydi? Kırmanc Kürt değilse neden Koçgiri ve Dêrsım hareketleri sırasında devlete karşı Kürt ulusal taleplerini dile getirsinler? Daha sonra, Türkiye Kürdistanı Demokrat Partisi’nden bugüne kadarki Kürt ulusal örgütleri içinde de Kırmancların önemli rol oynadığını, birçok Kürt örgütünün kurucu ve yöneticisi olduklarını biliyoruz. Bu kişilerin Kürt olmadığını hangi aklı başında insan söyleyebilir?

Üçüncüsü, Kırmancların konuştuğu Kırmancı, diğer adıyla Kırdki yani Kırm

mancca, Kürtçenin bir lehçesidir. Doktora tezimin konusu “**Kurmancca İle Karşılaştırmalı Kırmanc (Zazaca) Dilbilgisi**”ydi. Bu çalışmada her iki lehçenin dilbilgisi bakımından özelliklerini karşılaştırdım. İsim, Zamir, Sıfat, Zarf, Edat, Fiil, Bağlaç, Ünlem konularında Kırmanc ve Kurmanccayı karşılaştırıp ayrı ve ortak olan yönlerini tespit ettim. Bu çalışmada gösterdiğim gibi, Kırmanc Kürtçenin bir lehçesidir. Çünkü Kurmancca ile aralarında bazı önemli farklar bulunmakla birlikte dilbilgisinin çok büyük bir bölümünde ortak özelliklere sahiptir. Daha önce bu konuda birkaç çalışma yapılmakla birlikte o çalışmalarda Kırmanc ve Kurmancca sadece birkaç konuda karşılaştırılmış, farklı yanları öne çıkarılarak ayrı birer dil oldukları iddia edilmişti. Benim yaptığım kapsamlı karşılaştırma ise bunun tersini göstermektedir.

Sınırları bulanık olabilen dil ve lehçe ayırımı konusunda kimileri karşılıklı anlaşma ölçütünü öne sürerler. Bu görüşe göre, iki kişi birbiriyle konuştuğunda karşılıklı anlaşabiliyorsa bunların konuştukları aynı dil veya bu dilin lehçeleridir, anlaşamıyorsa bunlar ayrı iki dildir. Buna karşın dilbilimciler bu ölçütün sorunlu olduğunu ve tek başına yeterli olmadığını belirtirler. Örneğin, Kuzey Afrika ülkelerindeki Arapçayı konuşanlarla Suudi Arabistan Arapçasını konuşanlar birbirleriyle anlaşamazlar, ama ikisi de Arapçadır. Bazı İskandinavya ülkelerinde konuşulan Laponcanın (Samiska) değişik lehçelerini konuşanlar birbirleriyle anlaşamazlar ama bunlar Laponcanın lehçeleridir. Kurmancca konuşanlarla Güney Kürdistan Kürtçesini (Sorancayı) konuşanlar büyük ölçüde anlaşamazlar ama ikisi de Kürtçedir. Dilbilimciler haklı olarak karşılıklı anlaşılabilirlik ölçütünün tek başına geçerli olmadığını belirtmişlerdir. Örneğin dilbilimci R. A. Hudson ve Kenneth Hyldenstam bu ölçütü ilgili değişik sorunları

belirtirler: Her şeyden önce, karşılıklı anlaşılabilirlikte farklı düzeyler var. Lehçe ya da dil konusunda şu örnek de verilir:

A, B, C diye üç kişi, ya da üç konuşma dizgesi varsayalım.

1)A ile B anlaşabiliyorlar. (A ve B aynı dilin lehçeleri oluyor.)

2)B ile C anlaşabiliyorlar. (B ile C aynı dilin lehçeleri oluyor.)

3)A ile C anlaşamıyorlar. (A ile C ayrı diller oluyor.)

İlk iki şıkka bakılırsa, A, B, C aynı dilin lehçeleri olur (A ve C anlaşamadığı halde). Üçüncü şıkka göre ise C ayrı bir dil olur, çünkü A ile C anlaşamıyorlar. Yani, C perspektifiyle bakılırsa, A ve B ayrı iki dil olur. B perspektifiyle bakılırsa, A ve B aynı dilin lehçeleri olur. Görüldüğü gibi karşılıklı anlaşabilme ölçütü paradoksal sorunlara neden olabiliyor.

Kürtçe açısından bakıldığında, Kırmanc-
ca ve Kurmancca konuşanlar anlaşamadığı
gibi, Kırmancanın örneğin Motkan ağzını
konuşanla Dêrsım ya da Sêwreg ağzını
konuşanlar da ilk karşılaşmada anlaşamaz.
Aynı şekilde Behdinan Kurmanccası konu-
şanla Maraş Kurmanccası konuşan da anla-
şamayabilir. Ama bunların her birinin ayrı
bire dil olmadığı biliniyor. Bütün bu lehçe
ve ağızları konuşanlar kendilerini Kürt, dil-
lerini Kürtçe sayıyor. Bu göz ardı edilemez.

**-Sosyolojik olarak ve etnik köken açı-
sından Zazaların ayrı ve özgün bir ulusu
oluşturduğunu ortaya koyan bilimsel bir
çalışmadan söz edilebilir mi?**

-Hayır, böyle bir çalışmaya rastlamadım.
Bilindiği üzere bir ulusun mensuplarının
aynı kökenden ya da soydan gelmeleri gerek-
miyor. Birçok ulusun aynı kökenden gelen
topluluklardan oluşmadığını, bu anlamda saf
olmadığını biliyoruz. Bir ulusa mensubiyet
için böyle bir koşulun aranması ırkçı bir yak-
laşım olurdu. Ulusu oluşturan topluluklar,

aynı kökenden olsun ya da olmasınlar, tarihi
süreç içinde toplumsal anlamda ortak bazı
özellikler ve değerler edinirler.

Buna rağmen kişiler ve insan toplu-
lukları geçmişlerini, soy sop bağlantılarını
merak edebilir, araştırabilirler. Kırmanc-
ların Kürt olmadığını iddia eden bazı ki-
şiler, onların Hazar Denizi'nin batısında
yaşayan Deylemilerden olduklarını iddia
ederler. Bu iddia hiçbir ciddi kanıta ya da
tarihsel bilgiye dayanmaz. Başlangıçta,
Dımılı sözcüğünün Deylem sözcüğünün
metatezi, yani seslerinin yer değiştirmiş
biçimi olabileceği yolunda bir varsayım
olarak ileri sürülmüştü. Ama bu konuda
ikna edici bilgi ortada yok. Buna rağmen,
son yıllarda, kökenlerini Kürtlerden farklı
bir topluma dayandırmak isteyen bazı Za-
zacılar bu Deylem varsayımını gerçekmiş
gibi yaymaya başladılar. Son zamanlarda
bilim ve teknolojiye büyük gelişmeler oldu.
Artık insanların DNA özellikleri tespit edi-
lebiliyor. 2004 yılında, Almanya, Norveç ve
İngiltere'den bir grup bilim adamı, yaptık-
ları araştırmanın sonuçlarını "*MtDNA and
Y-chromosome Variation in Kurdish Groups*"
başlığı altında yayınladılar. Bu çalışmada
kırkı aşkın topluluk mensupları incelemeye
dahil edilmiştir. Kırmancaların yanı sıra Tür-
kiye, İran, Türkmenistan ve Gürcistan'dan
Kürtler ile örneğin şunlar da bu çalıştırma-
ya dahil edilmiştir: Osetler, Gürcüler, Azer-
baycanlılar, Ermeniler, Abazalar, Karaçaylar,
Balkarlar, Kabardinler, İranlılar (İsfahan ve
Tahran'dan), Lurlar, Mazenderaniler, Gileki-
ler, Lübnanlılar, Suriyeliler, Türkler, Iraklılar,
Ruslar, Ukraynalılar, Macarlar, Yunanlılar,
Fransızlar, Almanlar, İtalyanlar, Britanyalı-
lar, Katalanlar, Kırgızlar, Kazaklar, Tacikler-
den kişiler. Bu çalıştırma yapanların vardı-
ğı sonuçlardan biri şuydu: Zazaca konuşanlar
genetik açıdan en çok Kürtlere ve Güney
Kafkaslardan komşularına yakındırlar. Aynı
araştırmacılar, Deylem varsayımını kastede-

rek, “Zazaların Kuzey İran topluluklarıyla yakından ilişkili oldukları varsayımı, genetik destek kazanmıyor” diyorlardı.

-Kürdistan’ın diğer parçalarında (Doğu, Güney, Batı) Zazaların durumu nedir, anılan parçalarda benzer bir tartışma yapılmakta mıdır?

-Hayır, çünkü o parçalarında Kırmanc (Zaza) yok.

-Kürdistanlı bir topluluk olarak bilinen Zazaların farklı bir etnik kökenden gelmiş olma olasılığı, Kürdistan’daki siyasi atmosferi nasıl etkiler?

-Daha önce de belirttiğim gibi bir ulusun mensuplarının kökeni aynı ya da ayrı olabilir. Kökenden ziyade söz konusu insanların kendilerini hangi ulusa mensup saydıkları, ulusal bilince sahip olup olmadıkları önemli. Yani etnik köken değil, ulusal bilinç önemli. Günümüzün Avrupa ve Amerikasındaki ulusları düşünün, bu uluslardan birçoğunu farklı kökenden insanlar oluşturuyor. Geçmişte, aynı ulusa mensup olmak için aynı soydan olmak gerektiği düşünülürdü ama günümüzde böyle değil. Kırmancların kendilerini Kürt saymaları ya da saymamaları ve ona göre davranmaları, Kürtlerin genel politikasını etkiler. Çünkü kimileri Kırmancları Kurmanclardan ayırmak ve onlara karşı kullanmak istiyor.

-Söz konusu durum karşısında, Kürdistanlı politik çevrelerin ve Kürtlerin tutumu nasıl olmalıdır? Bu kesimler bakımından bilim, tarih ve siyaset yöntemleri arasındaki ilişki hangi şekilde sağlanmalıdır.

-Bilim ve tarih bilinci esastır ama bunların gerekleri ancak doğru ve başarılı po-

litikalarla hayata geçirilebilir. Malumunuz, politika bir güçler, dengeler sorunudur. Politikada başarı sağlanamadığı, güç sahibi olunamadığı zaman muhataplar tarafından bilimsel gerçekler ve tarihsel gerçekler çarpıtılabilir. Kürtlere karşı uygulanan politikalar, bilimsel ve tarihsel gerçeklerle çelişmesine rağmen, uzun süredir haksız bir temelde süregeliyor. Kırmancları Kurmanclardan ayırma, onları birbirine düşürmeye yönelik çabalar karşısında, Kürdistanlı politik çevreler kanımca her şeyden önce kendi kadrolarını ve mensuplarını, ondan sonra halkı bilinçlendirmelidirler. Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus, Kırmancaya daha fazla önem verilmeli, bu lehçeyi konuşan insanların kendi lehçelerine sahip çıkmaları, ona hizmet etmeleri teşvik edilmelidir.

-Konu hakkında söylemek istediğiniz başka bir şey var mı?

-Zazacılar şu tür propagandalar yapıyor: “Kürtler [Kırmancları kastediyorlar] dilimizi ayrı dil saymıyor, lehçe sayıyor. Amaçları dilimizi eritmek, yok etmek...” Tabii ki bu tür iddialar tamamen asılsız. Çünkü bir lehçenin lehçe sayılması onun değerini azaltmaz ya da çoğaltmaz. Nitekim Kurmanccanın kendisi de bir lehçedir. Lehçedir diye Kürtler onu yok etmek mi istiyor? Ayrıca Kırmancca yazan onlarca yazar ve şair var ve bunlar kendilerini Kürt, Kırmancayı da Kürtçenin bir lehçesi sayıyorlar. Kurmancların onlara engel değil, tersine destek olduğunu görüyoruz. Çünkü Kurmanclar Kırmancayı da Kürtçe sayıyorlar ve gelişmesini istiyorlar. Elbette mevcut çabalar yetmiyor, hem Kırmancaların hem de Kurmancların bu konuda daha çok çalışmaları, daha fazla çaba göstermeleri gerekiyor.

Cumhurbaşkanlığı Sistemi sonrası Kürtlerin durumu

Ümit TEKTAŞ

Bilindiği gibi 16 Nisan 2017 referandumuyla Türkiye’de yeni bir hükümet sistemine geçildi. Referandum öncesinde, sistemin özüne ve biçimine ilişkin yapılan tartışmalarla pek çok kaygı dile getirildi, birbirinin aksi yönünde farklı görüşler ileri sürüldü. Denebilir ki söz konusu sisteme dair hemen hemen her şey söylendi. Değişik ülkelerdeki uygulamalar örneklenerek Türkiye bakımından fırsatlar ve avantajlar, riskler ve dezavantajlar bir bir ortaya kondu. Türkiye’nin demokratikleşme düzeyi bağlamında, konu bütün boyutlarıyla, benzer sistemlerle paralellik kurularak enine boyuna ele alındı. Buna rağmen Türkiye açısından yeni bir deneyim olan Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, yapılan referandumda, yüzde elli iki civarındaki bir destekle halk tarafından benimsendi.

Hiç şüphe yok ki Türkiye toplumu, sistemin ne olup olmadığını, iyi ve kötü yanlarını, esas itibarıyla 2019 yılındaki seçimlerden sonra görececek. Belki de Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, “Hayır Cephesi”nden aday olan birinin kazanması halinde, sistemden

vazgeçilecek, eski sistemle (parlamentar sistem) Türkiye yoluna devam edecek. Eğer anayasa değişikliği sürecinde “Evet” diyenler seçimi kazanırsa o zaman da yeni bir dönem başlayacak. Genel olarak Kürtler ve Türkler, anılan tarihten sonra ortaya çıkacak hükümetin uygulamalarıyla, sistemin kendisiyle ve olası etkileriyle yüzleşecek. Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunun doksan altıncı yılında, neredeyse yüz yıl aradan değişikliği sürecinde “Evet” diyenler seçimi kazanırsa o zaman da yeni bir dönem başlayacak. Genel olarak Kürtler ve Türkler, anılan tarihten sonra ortaya çıkacak hükümetin uygulamalarıyla, sistemin kendisiyle ve olası etkileriyle yüzleşecek. Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunun doksan altıncı yılında, neredeyse yüz yıl aradan sonra başka bir hükümet sistemine geçmiş olacak. Sırf bu nedenle olsa bile yapılan tartışmalar, günü geldiğinde, yani yeni sistem uygulanmaya başladığında daha derin bir anlam kazanacak. Sürecin özgün zorlukları ve ön görülen sıkıntıları bir yana değişimin bizatihi kendisi sancılı olduğundan, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi; uzun yıllar tartışılacak, eksik bulunacak, fazla yetkiler içerdiği konusunda eleştirilere maruz kalacak.

Doğaldır ki bütün toplumsal süreçler; sosyolojik olaylar, devlet sistemlerinin değişim ve dönüşüm hamleleri, fırsatlar ve riskler içerir. Söz konusu süreçleri, risklerden

arındırmak ya da sadece fırsatlara çevirmek, politik ustalıklarla beraber derin bir demokrasi bilinci gerektirir. Öte yandan konjonktür ve yerel parametreler açısından uygun dönemlerde yapılan ve uzlaşmaya dayanan bu yönlü değişiklikler, her zaman daha kalıcı ve başarılı olma şansı bulur. Toplumunu yarısına yakını tarafından benimsenmemesi ve özellikle Türkiye'nin demokrasi deneyiminin kusurlu olması nedeniyle yeni sistemin başarılı sonuçlar doğurması, ciddi sorun işaretleri içeriyor. Tanzimat Fermanı'ndan bu yana demokrasisi toplayarak yol alan bir toplumun, değişim sancısına nasıl cevap vereceği, fırsatlar ve riskler denkleminde nasıl çıkacağı başka bir önemli noktayı ifade ediyor. Halka dayanmak ve aynı zamanda entelektüel derinlikle beslenen bir politik birikime erişmek konusunda önemli sorunları olan Türkiye'nin, ne tür sancılarla bu geçişi yapacağını önceden kestirtmek olanaksız görülüyor. Zira çok iyi biliyoruz ki farklı ülkelerin yüz yılı aşan dönüşüm serüveni, insanlığın daha iyiye doğru değişim arzusu, hak ve özgürlük kavgası, gelişkin bir demokrasiyi ve sürekli demokratikleşmeyi, bütün sorunların çözümü için vazgeçilmez yapıyor. Hemen hemen bütün meselelerin panzehiri haline gelen gelişkin bir demokrasi ve özgürlüklere saygı, ne yazık ki Türkiye bakımından yeterli bir derinliğe ulaşamıyor ve uygun bir zemin bulamıyor.

Diğer yandan köklü ve kurumsal bir demokratik geleneği olmayan, siyasi partilerini ve halkını belli aralıklarla baskı altında tutan Türkiye gibi ülkelerin, en geniş manadaki demokrasiyi tercih etmesi, bu türden tarihsel dönüşümleri sancısız biçimde başarması için son derece önemlidir. Merkezinde fikri çerçevenin yer aldığı dikey bölünme ile odağında etnik, dinsel, mezhepsel unsurların olduğu yatay bölünme kısıncındaki Türkiye, derinliği olan kurumsal bir demokrasiye ve farklılıklara dayanan bir

katılımcılığa her zamankinden daha çok mecburdur. Özellikle de son yıllarda, bölgede yaşanan derin sorunlar nedeniyle bu zorunluluk artık kaçınılmaz hale gelmiştir.

Sistemler ve Cumhurbaşkanlığı Sisteminin avantajlarıyla dezavantajları

Sistemlerin fırsatlarından ve risklerinden çok, hangi zemine dayandığı ve toplum tarafından ne kadar benimsendiği, kendisini hangi evrensel değerlerle donattığı, yerel ve küresel olanın kalkınma ve refah için nasıl sentezlendiği önemlidir. İster monarşi ister cumhuriyet ister otokrasi olsun, sistemin kendisi ve kuvvetler ayrılığı ilkesi, demokratik bir zemine oturmadığı sürece her birinin görece sorunları ve büyük zaafı ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle ne Cumhurbaşkanlığı sistemi ne parlamenter sistem ne de meşruti ya da mutlak monarşi sistemi, sorunları çözer. Önemli olan sistemin kendisinin çözüm odaklı olması ve kendisini sorunlar karşısında gerçekçi ve doğru bir şekilde donatmasıdır. Söz gelimi, Irak'ta ve İspanya'da, birçok olumlu faktöre rağmen federalizm sorun üretmekte, yan yana ve birlikte yaşama arzusuna her geçen gün biraz daha zarar vermektedir. Bu nedenledir ki Kürt Hükümeti (IKYB) ve Katalan Hükümeti (Katalan Özerk Yönetimi) bağımsızlık için referandum istemektedir. Hem Irak'ın hem İspanya'nın bu halleriyle Çekoslovakya, Yugoslavya, Arnavutluk, Sırbistan-Karadağ gibi dağılması ve federal sistemden vazgeçmesi kaçınılmaz görünmektedir. Öte yandan Belçika, İsviçre, ABD gibi ülkelerde ise sistem, kimi sorunlarına rağmen şimdiye kadar gayet iyi işlemektedir. Aynı örnekler, parlamenter ve Cumhurbaşkanlığı sistemleri için de verilebilir. Hatta monarşilerin bile pek çok farklılıklar gösterdiği söylenebilir.

Sistemlerin adından, kendini nasıl tarif ettiğinden, iktidar erkinin yetkilerini kiminle paylaştığından, kuvvetler ayrılığı

ilkesinin hangi biçimde işlettiğinden çok, esas olan ülkenin tüm kurumları bakımından demokrasiyi eksen alması, özgürlüklerin ve hakların herkese eşit biçimde tanınması ve iktidarın mutlak biçimde paylaştırılmaya açık olmasıdır. En az bu parametreler kadar, bir sınıfın, zümrenin veya toplumsal kesimin iktidarına karşı sistemin hangi güçlerle ve toplumsal meşruiyeti olan hangi kurumlarla kendini sürdürebildiği de önemlidir. Her dönemde çoğunluğa karşı azınlığın haklarını, her koşulda iktidara karşı muhalefetin iktidar olma olanaklarını koruyan sistem, demokratik sistemdir. Geleceğin demokrasisi, hiç şüphe olmasın ki iktidarın mutlak biçimde farklı kesimlere paylaştırılmaya açık olmasını esas alacaktır. Bunun en somut biçimi de etnik, dinsel, dil ya da başka bir farklılığa dayanan bölgeler esasına göre iktidarın kesin olarak paylaştırılması olacaktır. Birlikleri, federal yapıları ve özellikle üniter sistemleri bekleyen en büyük tehlike, demokrasinin ulaştığı nokta ve iktidar erkinin nasıl ve ne şekilde paylaşıldığıdır. İktidar erkinin paylaşılması ise, gün geçtikçe her türlü toplumsal sözleşmenin, demokratik yapının kaderini belirleyen bir nitelik kazanmaktadır.

Açık ki demokrasi ve demokratik sistem kavramları giderek gelişiyor, toplumsal gerçekliği esas alan yeni ve kapsayıcı içerikler kazanıyor. Yeni dönemin moda deyiimiyle, zamanın ruhunun kavramlarıyla ifade edilirse iktidarı tekleştiren ve süreklileştiren bir sistem yeterince demokratik olamaz. Bu yüzyılda ve daha uzak bir gelecekte iktidar olmak imkânı bakımından çok seçenekli olmayan ve devamlı şekilde tek seçeneği ortaya çıkaran hiçbir sistem; iç barışı, sürdürülebilir bir istikrarı, ekonomik kalkınma ve toplumsal refahı kolay kolay sağlayamaz. Sistem baştan aşağıya demokratik olsa bile, sürekli aynı sınıfın, zümrenin ya da partinin iktidarını ortaya çıkarıyorsa, muhalefet

cılız ve etkisizse, iktidar olma olanağından yoksunsa önünde sonunda, o ülkenin iç barışı ve demokrasisi büyük zarar görür. Bir ülkede iktidar; tek parti eliyle sürdürülerek değil, partiler arasında paylaşılabilir olduğu oranda, o ülkedeki demokrasi güçlüdür, kalıcıdır, kurumsaldır. Herkes için özgürlük, adalet, refah gibi değerlerin yanında, toplumun farklı kesimlerinin iktidarına mutlak fırsatlar veren ve bunu genel bir değere dönüştüren sistemler, devamlılık gösterir ve ayakta kalır.

Yeni sistem ve rejimin temel değerleri

Türkiye siyasal sistemini, yani rejimin temellerini, 1923 yılından itibaren adım adım teçhiz etti. Kurumlarını, ayırım gözetmeksiz Türkiye Türkçesi esasına göre düzenledi. Kurduğu sistemi devam ettirebilmek için korkuya ve şiddette dayalı politikalar üretti. Bu da pek çok toplumsal soruna, huzursuzluğa ve arkası gelmeyen çatışmalara neden oldu. Neredeyse bir asırdır rejim; kültür, tarih, sosyal ve ekonomik yapı bakımından kendisini ve sistemle ilgili her şeyi tekçiliğe göre tasarladı. Ulus devlet eksenli kendine has bir ulusal model yaratmaya çalıştı. Türkiye Cumhuriyeti'nin, Kemalistler eliyle yürütülen ve korunan doksan yıllık politik sistemiyle herkeşe tek kimlik (Türklük), tek dil (Türkçe), tek mezhep (Hanefilik) dayatılarak uluslaşma sürecinin tamamlanacağı düşünüldü. Bunu yapanlar ve uygulamaya koyanlar, amansız bir biçimde inkâr ve asimilasyonu, baskı ve zoru seçti. Aynı kesim, akıl ve bilim dışı yöntemlerini hayata geçirmek adına postalla, süngü gücüyle iş görüp tekliği dayattı.

Daha açık bir ifadeyle eski Türkiye; devletin Türk devleti olduğu, ülke ve vatanın Türk Ülkesi-Vatanı olarak tanımlandığı, her kesimden halk yığınlarının Türk Milleti'ni oluşturduğu, bayrağın tek bayrak olarak kabul edildiği, bütün rejim yasaları ve kurumlarının Türklük esasına göre tasar-

landığı bir sistemi tarif ediyordu. Bu sistemi ayakta tutmak için her zaman imtiyazlı bir zümreye, yargı erkiyle beraber askeri gücü elinde tutan bir odağa, başka deyişle asker ve polis kuvvetine ihtiyaç duyulurdu. Bu kurumların yıprandığı noktada, öteki rejim kurumları devreye sokulurdu. Ne var ki onca şeye rağmen doksan yıldır hüküm süren sistem, bir süredir çatırdıyordu ve kendini yenilemesi kaçınılmaz görünüyordu.

Bütün bunlara rağmen eski Türkiye'nin yol açtığı sorunlar yeni sistemde de, yani "Yeni Türkiye'de" de aynen devam edecek mi?

Referandum sonucuyla köklü dönüşümler için önemli bir fırsat yakalayan AKP ve Erdoğan, geçmişin sorun üreten tekçi, retçi ve inkârcı politikalarının kaynağı olan sistemi yenileyebilecek mi?

Kemalist rejimin Tek, Tüm, Bir gibi kavramlarla ifade ettiği değerler, AKP ve Erdoğan için aynı biçimde korunacak mı? Yoksa "Yeni Türkiye" aynı sistemi Rabia ile sürdürecektir mi?

Konunun önemi bakımından yanıt bekleyen bu gibi soruları çoğaltmak elbette mümkündür.

Bugüne kadar görünen o ki, Erdoğan tarafından ifade edilen Rabia sembolüyle sistemin özü aynen korunmaktadır. Eğer bu bir geçiş sürecinin sancılarını ifade etmiyorsa bir asra varan ve Türklük esasına göre düzenlenen rejim, yeni hükümet sistemiyle belki de tahkim edilmektedir. Soruna bu yanılla bakıldığında Türkiye'nin çok uluslu yapısı, toplumun sosyolojik-etnik, dinsel, mezhepsel ve dil- renkliliği, eskiden olduğu gibi bugün de dayanaksız ve bilimsel olmaktan uzak bir üst kimlik kavramıyla görmezden gelinmekte, inkâr edilmektedir. Hiç kuşku yok ki öz bakımından aynı şeyleri uygulayarak farklı sonuçlara varmak mümkün değildir. Kendine has tekrarlarla, biçimsel değişikliklerle ömrünü uzatan sis-

temlerin kalıcı olması, istikrarı ve toplumsal barışı getirmesi, en fazla iyi niyete dayanan bir hayal olur. Diğer yandan bu devlet sadece Türklerin devleti mi yoksa bütün toplum kesimlerinin devleti mi olacak bir karar verilmelidir. Sadece Türlerin devleti olmayı sürdürmek, bu yanlış tercihte ısrar etmek, aynı zamanda bir gün Kemalistlerin, başka bir gün dindarların, bir diğer gün şunların, bunların devleti olmak riskini içermez mi? Böyle bir ülkede Kürt-Türk, Sünni-Alevi, Ulusalıcı-Dindar denklemini doğru kurmadan istikrar ve huzur sağlanabilir mi?

Tarihte pek çok kez görüldüğü üzere, iktidarı ele geçirenlerin, kendi öznel durumlarına göre sistemlerine yön verebildiği devletler, güçlü devletler olamıyor. Bu kabil devletler geleceğini sağlıklı ve güvenli bir şekilde kuramıyor. Ne yazık ki risklere ve dış müdahalelere karşı kendini koruyamıyor.

Bu ülke bakımından değişim ve dönüşüm kaçınılmaz görünmesine rağmen, kısa ve orta vadede bir toplumsal dönüşüm, paradigmada bir alt üst oluş yaşanır mı bunu bugünden kestirmek güçtür. Ne var ki, Türkiye gibi bir ülkenin kendi toplumsal dinamiklerini zapturapt altında tutan ve onların ihtiyaçlarını, meşru haklarını görmezden gelen haliyle gideceği yol uzun değildir. Yeni sistemin, yani Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin temel amacı Türklüğe dayalı sistemi teçhiz ve tahkim etmek olduğu sürece, sistemin kendisi de, amaçladığı hedefleri yakalaması da pek sağlıklı görülmemektedir. İhtiyaçlar ve keşifler arasındaki sarsılmaz bağın doğal sonucu, sistemi baştan sona yenilemektir. Olması gereken toplumsal uzlaşmaya dayanan ve gerçekliğe uygun bir siyasal düzen kurmaktır. En önemli çıkış yolu, değerler dizinini, yani paradigmayı değiştirecek cesareti göstermektir. Başka bir ifadeyle dünün denenmiş ve çözüm üretemeyen uygulamalarından dersler çıkartıp günün gerçeklerine göre adımlar atmaktır.

Öte yandan yeni sistem, otoriterleşme eğilimlerine fırsat verdiği kadar, demokrasinin güçlenmesine, toplumsal gerçekliğe ve toplum ihtiyaçlarına göre reel siyaset üretmenin önünü açan unsurlar içermektedir. Yetkiler ve karar alma süreçleri bağlamında yeni olan bu unsurlar, denebilir ki önemli avantajlar sunmaktadır.

Bu sistem, siyaset öntemini, halk iradesini tam manasıyla devlet yönetimine egemen kılıyor. Yani süreç hayat bulur ve doğru işletilirse iktidar olan odak, aynı zamanda muktedir olacaktır. Cumhurbaşkanı hem hükümet başkanı hem de devlet başkanı sıfatını taşıyacak. Hükümete ve devletin diğer bütün kurumlarına başkanlık edecek. Moda deyimle devlet akıllı ve siyaset akıllı aynı odakta birleşecek, Türkiye, beş yıl süreyle aynı kimse ya da parti tarafından yönetilecek. Böylece hükümet ve devletin diğer kurumları arasındaki uyumsuzluk, bakış açısındaki farklılık en aza inecek.

Diğer yandan yeni sistem, devlet aklını oluşturan ve zaman zaman başka hesapları olan kurumların, “çeteleşme”, “derin devlet”, “paralel devlet yapılanması” gibi güç odaklarının işini zorlaştıracak hatta bu odakların etki arayışını engelleyecektir. Demokrasinin imkânları oranında bu sistemde, devleti yönetenlerle halk açık ve net biçimde yüzleşecek, hesap sorabilecek, yığınlar etkin bir şekilde yönetenleri baskı altında tutacaktır.

Yeni sistemde Kürtlerin durumu

Bilindiği gibi Kürtler, farklı bir ulus olmalarının yanında, kendini Türk olarak ifade edenlerle birlikte Türkiye’nin en dinamik ve sayıca en kalabalık etnik kimliğini oluşturuyor. Bu yönüyle yeni sistemin Kürtler açısından anlamı, yüz yüze oldukları sorunlar da hesaplandığında çok daha başkadır. Ulusal kimliğin bütün gerekleri ve sonuçlarıyla tanınması, iktidar erkine açık ve net

bir şekilde ortak olunması, yasal ve yönetsel açıdan ülkenin gerçek anlamda ve mutlak suretle sahiplerinden biri haline gelmesi gibi konular, Kürtlerin yeni sistemle ilişkisini belirleyecektir. Zira Türkiye’nin eski sistemle yoluna devam edememesinin en önemli nedeni, Kürtlerin ulusal demokratik mücadelesinin ulaştığı boyutlar ve Kürt sorununda izlenen yanlış politikalar.

Unutulmamalıdır ki dünün parlamenter sistemi, yetmiş yıl boyunca Kürtlerin en meşru haklarını bile tanımadı. Onlara dönem dönem hizmetkârlığı, devamlı olarak da Türklüğü dayattı. Eski sistem, Kürtlerin demokratik değişim isteklerine, özgürlük taleplerine, kişisel ve toplumsal haklarına karşı ayak sürdü. Anti demokratik uygulamalarda direndi, baskıyı bir seçenek olarak gördü.

Diğer yandan yeni sistemle rejim, sil baştan yapmasa da birçok riske rağmen kendini yenileme fırsatları elde edebilir. Söz konusu fırsatlar, bölgede olup bitenler ışığında toplumsal gerçekliğe dayalı bir düzenin inşasına kapı aralayabilir, Türkiye’ye gerçek anlamda sınıf atlatılabilir, onu demokratik ve müreffeh bir ülke yapabilir. Bu sistem yoluyla, kısıntısız bir şekilde ulusal demokratik hakları tanınan Kürtlerle barış içinde bir arada yaşama olanağı bulanabilir. Toplumun enerjisi didişmeye, çekişmeye değil kalkınmaya ve üretime yöneltilebilir. Kuzeyli Kürtlere dair ulusal demokratik hakların tanınması temelindeki bir kabul, Güney ve Batı Kürtleriyle ilişkilerin normalleşmesine, ilerletilmesine önemli katkılar sunabilir. Aynı zamanda Türkiye’nin Kürtlerle sağlıklı bir işbirliği hem bölgenin hem de Türkiye’nin istikrarına olumlu yönde fayda sunabilir.

Hiç şüphe yok ki sadece Kürtler değil, Türkiye’de yaşayan halkın tümü, rejimin yasalarından, sistemin yöntemlerinden ve uygulamalarından etkileniyor. Kürtler dinamik bir toplumu ve sayıca en kalabalık

kesimi oluşturduğu için, onların sesi daha çok çıkıyor, onları etkileyen süreçler daha çok gündeme geliyor. Ayrıca tartışmasız bir biçimde kişisel ve toplumsal haklar bakımından Kürtlerin özgürlükleriyle toplumun diğer kesimlerinin hatta Türklerin özgürlükleri arasında sarsılmaz ve güçlü bağlar var. Bu da Kürtlerin öznel koşullarından kaynaklanıyor.

Türkiye'deki temel dinamiklerin tümü için olduğu gibi yeni sistem Kürtler için kimi fırsatlar yaratabilir. Zira seçimlerde temel odaklardan biri haline gelen Kürtler, süreci iyi yönetip politik kazanç sağlayabilir. İttifak ve benzeri arayışlarda, Kürt oylarının etkisi, bu sistemde eskisine göre daha güçlü olabilir.

Devletin eski sisteme ait doksan yıllık hafızası, yaşanan bunca can ve mal kaybı, yanlış politikalarda ısrarın yol açtığı ilave sorunlar, yeni sistemin avantajlarına dönüşebilir.

Açık ki siyasi propaganda zemini ve Kürtlerin haklarını temel motive dönüşme imkânı, bu sistemde daha belirgindir. Aynı zamanda doğrudan ve kesin olarak iktidarı ortaya çıkaracağından yeni sistemin küresel etkisi daha büyük olacaktır.

Uluslararası kamuoyu bakımından Kürtlerin politik söylemi, oy sayısı ve talepler manzumesinin net olarak görünmesi, yeni sistemle daha olanaklı hale geliyor. Barajsız sistem nedeniyle ulusal demokratik hakla-

rın tanınmasını temel alan Kürt oylarının birleştirilmesi, birden çok partileri olsa bile Kürtlerin bir nicelik ortaya çıkarması açısından oldukça mümkün görünüyor.

Tercih odaklı ve çok seçmeli sistemden strateji odaklı ve iki tercihten birinin hükümeti kuracağı sisteme geçiliyor. Artık hükümetin parlamentodan bağımsız olarak seçilmesi, Cumhurbaşkanı'nın çok fazla yetkilerle sahip olması, sistemin doğası gereği her bir oyu önemli hale getiriyor. Diğer yandan, içinde taşıdığı pek çok riske rağmen parti ve devlet eksenli sistemden bireyi ve bireyin tercihlerini esas alan sisteme geçişi sağlayacağından Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, seçmenin ve baskı gruplarının rolünü güçlendiriyor.

Son iki cümle;

Birincisi, tekrar olsa bile, sistemlerin ne kadar demokratik olduğu, kuvvetler ayrılığı ilkesinin hangi esaslara göre işletildiği ve yönetim erkini elinde bulunduranların yetkilerini nasıl dağıttığı, sistemin kendisi kadar önemlidir. Otoriterleşmek de, demokratikleşmek de sistemin kendisine ve onun uygulanmasına alan açan diğer tüm parametrelere bağlıdır.

İkincisi, adı ne olursa olsun Türkiye yönünden Kürt sorununu adil ve demokratik biçimde çözen ve söz konusu sorunun çözüm sürecine hizmet eden sistemler, ancak uygulanabilir, kalıcı ve uzun ömürlü olur.

Di perspektîfa 21ê Sibatê de pirs a zimanê dayîkê

Mazhar KARA *

Belê, tekoşîna azadiya gelê kurd di asteke bilind de ye. Ne hewce ye ku meriv bi giranî li serê biaxeve. Lewra ev îro di nava siyaseta navneteweyî de rojeveke germ e. Bala hemî dinê li ser vê rojeve germ e. Gelê kurd hişyar e û li ser piya ye. Lê belê ev yek nayê wê maneyê ku pirs û pirsgirên gelê kurd kêmin. Pirs û pirsgirên gelê kurd zef in û pirsgirêkên girîng û giran in. Pirsên wan pirs û pirsgirêkan ne bi siyaseta, bi pisporî û zanînen taybet tene çareserkin. Ji bona çareseriya wan pirs û pirsgirêkan mezin hewldanên û xebatên taybet hewce ne. Ji wan pirsgirêkan gelê kurd a herî girîng û sereke pirs a zimanê zikmakî ye.

Roja Bîst û Yekê Sibatê, di tekoşîna ji bona vekirina qeyd û bendên li pêş zimanê Kurdî rojeke grîng e. Hewce ye ku kurd jî hay ji wê roja girîng hebin û wê di tekoşîna ziman de weke derfeteke mezin bikar bînin.

Belê, roja Bîst û Yekê Sibatê çi ye û girîngiya wê ji ku derê tê? Bersiva vê sewalê bi xwendevanên Kovara Deng melûm e. Lê hewce ye em careke dinê jî bi kurtasî qala

wê rojê û qala girîngiya wê bikin.

Belê, me îsal çareke dinê jî roja Bîst û Yekê Sibatê li paş xwe hişt. Wek ku tê zanin ev roj li seranserê dinê weke roja zimanê dayîkê, zimanê zikmakî tê pejirandinê û tê pîrozkirinê.

Lewra UNESCO yê di civîna xwe ya roja 17. 11.1999 an de 21ê Sibatê weke Roja Zimanê Dayîkê (zimanê zikmakî) pejirandiye û îlan kiriye. Ji wê rojê û vir de roja 21ê Sibatê li seranserê dine, ji aliye wan dewletên ku endamên UNESCO yê ne ve, weke Roja Zimanê Dayîkê tê pîrozkirin. Di vê rojê de, ji bo ku bala dinê bikişînin ser pirs û pirsgirêkan li pêşiya zimanê zikmakî, yê li pêşiya perwerdebûna bi zimanê zikmakî gelek çalekiyên taybet pêk tên. Bi gotineke dinê ev roj, wek roja tekoşîna li dijî zilm û zora li ser zimanên bindest tê bikaranîn.

Navê ewil ango esasî yê vê roja navneteweyî, “Hereketa Roja Zimanê Dayîkê” ye. Ev roj ewil, bi vî navî dihate zanîn û bi vî navî dihate binavkirin. Lewra Roja Bîst û Yekê Sibatê di hemî demê de salvegera

raperîn û berxwedana xwendevanên dibistana Bangladeşiyê ye. Çewa ku tê zanîn, xwendevanên Unîversîteya Bangladeşê ji bona azadiya zimanê Bengalî dest bi tekoşînê kirin. Bi polêsên Bangladeşê re şer û pevçûn kirin û hinek ji wana di wî pevçûnê de hatibûne kuştin, gelek jî jê birîndar bûn. UNESCOyê îlhama îlankirina vê rojê ji van bûyerên dîrokî wergirt.

Ewên ku îro jî vê rojê diparêzin û pîroz di kin di hemî wextê de pirzimaniyê jî diparêzin. Li gor gelek peymanên navneteweyî mafê ziman, mafekî xwezayî ye. Her wiha daxwaza perwerdebûna bi zimanê zikmakî, daxwaza pirzimaniyê; daxwazeke demokratîk e. Bi gotineke dinê, daxwaza pirzimaniyê, daxwaza cîbicîkirina mafekî pîroz û xwezayî ye.

Di dû van agahdariyên kurt ên di derheqê roja zimanê dayîkê re hewce ye ku, mirov bi kurtî qala girîngiya ziman jî bike. Lewra ziman pêdiviyeye sereke ya mirovahiyê ye. Di jiyana mirovan de xwedî cih û roleke pir girîng e. Ev rastiyeke e. Her miletek, her civatek bi vê girîngiya ziman dizan e û ew qîmeteke mezin didin zimanê xwe.

Berê her tiştî ziman, bingeha pêwendiyên di nav mirovan de ye. Ew her wiha alava bi destxistina rastiyan, geşbûna pêwendiyên civakî, siyasî û aborî (medenî) ye. Ji ber vê yekê ye ku, dibêjin ziman hebûneke zindî ye. Ku di nava pêwendiyên civakî de bimîne, di nava jiyana rojane de bi serfrazî bê bikaranîna, dê bijî û roj bi roj xurt jî bibe. Lê belê ku bi vî awayî neyê bikaranîn, ku, di pêvajoyên perwerdekirinê de neye xebitandinê, wê roj bi jor jar bibe û hêdî hêdî bimore. Dîrok şahid e ku gelek zimanên lewaz ji ber ku, di pêvajoya perwerdehiyê de, di dan û stendinên civakî de hatin bikaranîna, xurt bûn, kemilîn. Lê yên ji van pêvajoyan mehrûm û bê par man hêdî hêdî mirin, heliyan û wendabûn.

Lewra ku ziman neye bikaranîna dimire. Ku, bê bikaranîna dijî. Bi karanîna ve geş dibe, xurt dibe û pêşve diçe. Ev pêşveçûna ziman di heman demê de pêşdeçûn û geşbûn û rengînîbûna civakî ye. Lê ku, ziman neye bikaranîn bê guman ew roj bi roj dihele û wenda dibe. Çilmisîna reng û dengê civakî, neteweyî jî pêra...

Ji aliyekî din de, mirov dikare bibêje ku di navbera ziman û ramanê de jî eleqeyeke, pêwendiyeye mezin heye. Ziman alaveke parvekirin û pêşketina ramanê ye jî. Lewra mirov bi zimanê dayîkê difikire û bi wan fikr û ramanên ve xwe dikemilîne û pêş ve dixe. Loma mirov bê fikar dikare bibêje ku, ziman her wiha alavê kemilandina kesayetiyê kesan û civatan e jî. Mirov bi zimanê dayîkê dikare urf û edetên civaka xwe hînbibe, rê û resmên jiyana xwe yê neteweyî bi civaka xwe re parve bike, pêwendiyên beşerî deyne, geş bike û pêra jî kesayetiyê xwe bixemilîne, bikemilîne.

Ji ber wê yekê ye ku mirov dikare bi hêsanî bibêje bê ziman jiyana nabe. Neteweyek ku, xwedî zimanekî pêşketî nebe, nikare dûr û dirêj jiyana xwe ya neteweyî bidomîne. Her mirovek ku, ji zimanê dayîkê bêpar be, ew kêr e, nîvcû ye.

Loma mafê ziman, ji bona her mirovî mafekî sereke ye, mafeye xwezayî ye. Mirov wî mafî, roja ku ji dayîka xwe bû; bê qeyd û bend, bê şert û şûrt bi dest dixe. Kesek nikare wî mafî bide mirovan an ji mirovan bistîne. Bê guman mirov dikare bibêje ku ew kes an saziyên ku, vî mafê helal û zelal ji destê gelan û civatan digirin, zalim in. Dahatiya zilmê jî tune ye. Dawiya zilmê tarîti ye, xwîn û mirin e. Lê tu tarîti bê dawî nîne...

Mafê perwerdehiya bi zimanê dayîkê mafekî navneteweyî ye

Mafê perwerdebûna bi zimanê dayîkê, mafekî navneteweyî ye. Ev maf, roja

20.10.1989an ji aliyê Yekîtiya Miletan ve hatiye pejirandin û îlankirinê. Ev maf xaleke girîng e ji peymanana mafên zarokan jî. Xala 28an a Peymana Mafên Zarokan di vê derheqê de ye. Li gor vê peymanê “Divê her zarok xwedî derfetên perwerdebûna bi zimanê dayîkê be”

Dîsa xala 29/c ya vê peymanana navneteweyî ya mafên zarokan balê dikişîne ser girîngiya perwerdehiya bi zimanê dê, danasîna dê û bavê xwe, der û dorên xwe, naskirina çanda xwe ya neteweyî û hurmeta ji çand û medeniyetên li rû cihê(dinê).

Her wiha, di peymanana mafên mirovan a navneteweyî de jî bal tê kişandin li ser mafê zimanê zikmakî. Muzakere û munaqaşeyên di navbera Yekîtiya Ewropa û Tirkiyeyê de jî ev xal hatiye gengeşekirin. Di dû wan gengeşiyên de, di Makezagona Tirkiyeyê ya 1982an de hinek guhartin çêbûne. Wek mafê eşkerekirin û belavkirina fikr û ramanê. Di wan her dû salên dawî de pir tişt guhêrîn, ev pêvajoya erênî bi paş de vegeriya, ew gavên piçûk ên pêşdaçûyîn jî pûç bûn. Lewra, hê jî li Tirkiyê mafê perwerdebûna bi zimanê dê, zimanê zikmakî qedexa ye, pêşiya vî mafê navneteweyî yê xwezayî bi qeyd û bendan girêdayî ye. Her çiqas di xalên 26 û 28an ên makezagona Tirkiyeyê de hinek guhartin çêbûbin jî xala 42. an li cihê xwe sekiniye. Li gor 42an “Li Tirkiyeyê ji xencî zimanê Tirkî, ji Tirkî pêvtir bi tu zimani, di saziyên perwerdekirinê de, di dibistanan de, bi tu zimanekî din karê perwerdehî çênabe”. Hê jî di vê qanûnê de tu guhartinek tune ye. Lê mixabin paşdaçûyîn zef in. Ew makezagona 12ê Îlonê, ew makezagona kevna jî êdî nayê bikaranînê. Desthilatdariya Tirkiyeyê, wê ji civakê re pir dît, zêde û fire dît.

Li Tirkiyeyê, qismekî civatê jî wisa hatiye tirsandin ku ger zarokên kurd bi zimanê zikmakî perwerde bibin, wê welat qetqetî

bibe. Lê ev tirs ne tirseke di cî de ye, vala ye, pûç e.

Belê tê zanin ku mafê perwerdebûna bi zimanê zikmakî him di qanûn û peymanên navneteweyî de, him jî aliyê ehlaqî, him jî aliyê mafên mirovan de mafekî pêroz e. Rê lêgirtina perwerdebûna bi zimanê zikmakî bêhiqûqî ye, neheqiyêke mezin e, zulm e..

Ji aliyê pedagojîk de perwerdebûna bi zimanê zikmakî

Belê, ji aliyekî din ve perwerdebûna bi zimanê zikmakî, ji bona zarokên kurdan pêwistiyeke pedagojîk e. Aliyê wî yê pedagojîk aliyê herî grîng û muhîm e. Hewce ye ku pirsê perwerdebûna bi zimanê dayîkê(zikmakî) berî her tiştî, divê di vê çarçovê de bê nixandî. Lewra ev yek bingeha perwerdeyêke serketî ye jî.

Li gor lêkolîneke zanistî ya ku, van salên dawîn pêkhatiye, zarok di zikê dayîka xwe de dest bi hînbûnê dike. Guh, ruh û ziman li gor fonetika zimanê dayîkê dikemile. Di dû bûyînê re ji hînbûn û perwerdebûna zarokan, bi eleqeya bi dê, bav û kes û tiştên li der û dorên xwe ve berdewam dike. Ew her bi wan hîn dibe. Bingeha hînbûnê ev e. Riknê hînbûnê bi vî awayî tê avêtinê.

Hînbûna informal a bi vî awayî ye, her pênc salê ewil yên zaroktiyê, ji bona zarokan gelek girîng e û van salên pêşîn ji bona perwerdebûneke formel, hînbûneke bi rêk û pêk salên gelek bi qîmet in.

Pêvajoya hînbûnê, pêvajoyêke herî girîng e û pirtir di wan salên zaroktiyê de bi tesîr e. Zarok di van salan de ji dê û bavê xwe, ji der û dora xwe, ji wan kes û tiştên li der û dora xwe dibîne eleqe nîşan didê pir tiştan hîn dibe. Bi destpêka hînbûna formel re pêvajoya hînbûnê dikeve asteke dinê. Lê ev rastiyeke ku hînbûna formel li ser hîmê(bingeha) hînbûnê informal, ango li ser wan hîmbûnên salên zaroktiyê ku bi zimanê

zirkmakî, ji dê û bavê xwe, ji der û dora xwe hînbûbû, bilind dibe. Ji bona zarokan rîkn û bingeha hînbûna formel, hînbûn û elimandinên salên zaroktiyê ne.

Mixabin zarokên kurd ji wan rîkn û bingehan bêpar in. Lewra ew, her pênc salên xwe yên zaroktiyê, wan salên xwe yên ku ji aliyê hînbûnê ve gelek girîng û berhemdar in, nikarin di pêvajoya perwerdebûna xwe ya formel de bikar bînin. Belê zarokên kurdan pênc salan, şeş salan bi zimanê dayîka xwe dijîn, bi wî hîndibin û gelek tiştan dielimin. Lê gava ku dest bi dibistanê dikin, gav davêjin hînbûna formel a bi zimanekî cîhê û xerîb, careke din ji nû ve dest bi vê pêvajoya hînbûnê dikin. Hînbûnên salên wan ên ewil vala diçin, pûç dibin. Dû re, du sal jî bi ji bo hînbûna zimanê perwerdeyê, zimanê biyanî diçe. Lewra hînbûna zimanekî nû bi serê xwe meseleyek e, problemêke mezin e. Bi vî awayî ew heft salan li dû hevalên xwe birê dikevin. Ango wîndakirina heft salên ji bona hînbûnê, girîng e.

Xulasa, zarokên kurd bi dezavantajeke mezin dest bi pêvajoya hînbûnê formel dikin. Ango ew heft salan ji paş de dikevin leca zanîn û jiyanê. Ev jî neheqiyeke mezin e, zilmeke mezin e. Bi gotineke din ev yek bi serê xwe nişana hovîtiya zalimiyê ya desthiladaran e. Û ev yek iro jî sedemên gelek nakokî, derd û kulên psîkolojîk, ên civakî, çandî û yên gelekî paşdemayînen cûr bi cûr ên xizanî û aborî ne.

Dîsa ew lêkolîn destnîşan dike ku, ew zarokên zimanê dayîka xwe bikar neynin, ji çand û hînbûnê xwe yên zarokatiyê dûrdikevin. Ev yek bi xwe re, ji aliyê çêbûna kesayetiya zarokan ve û ji alî naskirina çanda xwe ve jî problemên mezin dertîne holê. Bi gotineke dine, dibe sedemên gelek problemên civakî û yên psîkolojîk.

Di dema pêvajoya dibistanê de jî, ji alî pêwendiyên zarok û mamosteyên hevalên

xwe ve, pêwendiyê malbatên zarokan û saziyên karê perwerdehiyê ve jî astengên mezin çêdike.

Mirok dikare bibêje ku, pîrsa zimanê dayîkê, ne tenê pîrsa zarokan e. Mezin jî vî derdî bi giranî dikişinin. Ew jin û mêrên li deşt û çiyayê Kurdistanê dijîn, derfeta çûyîna dibistan û medreseyan nedîne, Tirkî hînnêbûne vî kulî dikişinin. Nikarin bi hêsanî û dilrihetî bi rayedarên saziyan re, bi hemwelatîyên tirk û ereb û hwd. re têkevin nav pêwendîyan. Derd û kulên xwe bînin ziman, bê tirs û xof dakevin nava pêwendiyên civakî û kesayetiya xwe bikemilînin, bixemilînin.

Ji bona çareseriyê vî pîrsgirêka girîng, divê di demeke nêz de hinek gavên girîng bêne avêtinê. Nebe, wê ev zulm bibe sedemê problemên hîn mezintirîn. Hêvîdar im ku bibe sedema hilweşandina dara zilmê..

Ji bona çareseriyê çend pêşniyar

Mafê perwerdebûna bi zimanê dayîkê ji bo herkesekî mafekî sereke ye. Hebûn û tunebûna vî mafî, pîvanek an standardekî hebûn û tunebûna mafên mirovan, a demokrasîyê ye.

Ev mafê navneteweyî, ev mafê xwezayî ji bona herkesekî weke şîrê dayîkê pêwîst e û helal e.

Hewce ye ku ev maf tevî gengeşiyên siyasî nebe. Ji hemû gengeşiyên siyasî dûr bê girtin. Û hewce ye ku, saziya siyaseta tirk û civata tirk di derheqê danasîn û rêzgirtina vî mafê navneteweyî, vî mafê xwezayî de; di derheqê perwerdebûna zarokên kurd a bi zimanê dayîkê were çixêzeka medenî, çixêza mîrovatiyê.

Hewce ye ku, saziya desthilatdar û civata nijadperest a tirk ji bona rêzgirtina mafê perwerdebûna zarokên kurd bi zimanê dayîkê bêne perwerdekirin, amadekirin û tedawîkirin.

Lewra nepejirandina vî mafê navneteweyî, vî mafê xwezayî nexweşiyêke psîkolojîk a civakî ye. Û hewce ye ku, bê qeyd û şert mafê kurdan ê perwerdehiya bi zimanê dayîkê bê dayîn. Ji bona vê yeke jî dibê madekirina guhertin û civat ji bona vê rewşa nû be amadekirin.

Dibê, saziya siyaseta kurd jî weke wezîfeyêke sereke projeyêke siyasî a taybet ji bona azadkirina zimanê kurdî bide pêş xwe. Ji

bona vê yeke hevkarîyêke mezin ava bike û bi rêxistinên navneteweyî re têkeve nav hewldan û xebetêke hevdem. Ku bikaribe li tirkîyeyê zimanê kurdî bike zimanê duyem ê fermî. Ev rêzgirtina zimanê dayîkê, wê dostî û biratiya gelan, çareserîya gelek pirs û pirsgerêkên civakî jî bi xwe re bine. Bi riyeke bê şer û pevçûn, bê xwîn û mirin wê rê li pêşîya çareserkirina pirsgerêka kurd jî veke.

** Pîşporê Birêvebirina Perwerdekariyê*

Seçim sistemleri ve bir neri

Hasan DAĞTEKİN

‘Seçim sistemi ve kanunu uygulamada ülkelerin tek ve gerçek anayasasıdır’ der bir siyaset bilimci. Gerçekten yle mi?

Türkiye uygulamasına baktığımız zaman öyle olduğu anlaşıyor. Çünkü seçim sistemi ve buna ilişkin yasayla oynamak suretiyle egemenler ve partileri hep kendi istedikleri gibi ülkeyi yönetme olanağına kavuşurken toplumsal muhalif gleri ise parlamentodan ve yönetim olanağından dışlamışlardır. Engeller aşıldığı zaman ise yine Türkiye pratiğinin gösterdiği gibi bir yolunu bulup dışlama yoluna gidilmiştir.

Hatırlamaya çalışırsak, 1960’tan başlayarak seçilen nispi seçim sistemi 1965 yılında uygulanan ‘milli bakiye’ yöntemiyle yapılan seçimde Türkiye İşçi Partisi toplamda 15 milletvekili kazanmıştır. O dönemde etkili bir muhalefet gösteren TİP tek başına çoğunluk oluşturarak Adalet Partisi (AP) ve desteğine aldığı CHP ile birlikte parlamentoda seçim yasasıyla oynamış üstelik bölge barajlı nispi seçim sistemini yasalaştırmışlardır. Yapılan başvuru üzerine bölge barajı Anaya-

sa mahkemesince iptal edilmesine rağmen sonraki seçimde, 1969’da, TİP’in bir önceki seçimle aynı oranda oy elde etmesine rağmen sadece 2 milletvekili kazanmasına neden olmuştur. Böylece parlamentoda etkili ve farklı bir ses dışlanmıştır.

Oysa demokrasilerde seçim halkın siyasi yaşama katılmasında başlıca rolü oynayan bir temsil aracıdır. Bu aracın, toplumsal kesimlerden bazılarını dışlama aracına dönüştürülmesi demokrasiyi gdkleştirir.

İşte güçlü demokratik geleneklerin oturmadığı, toplumsal reflekslerin zayıf olduğu Türkiye gibi ülkelerde seçim sisteminin sağladığı olanaklarla çoğunluğu elde eden partiler istedikleri gibi yasa ve hatta anayasa hükümleri ile ülkeyi dilediği gibi idare etme ve hayatın her alanına müdahale etme olanağını elde ederler/ettiler.

Bu kısa girişten sonra, seçim sistemleri genel olarak nelerdir, hangi ülkede ne tür bir seçim sistemi uygulandığını inceleyelim. Öncelikle seçim sisteminin ne olduğuna bakalım.

Seçim sistemi denilince dar anlamıyla vatandaşların oylarıyla temsilci seçme usulüdür.

Geniş anlamda ise seçme ve seçilme yeterliliği, oy verme usulleri, adaylara ilişkin kurallar, oyların tasnif ve sayımı, seçimlerin yönetimi ve denetimi gibi kuralları içermektedir.

Konu ile ilgili araştırmalara göre dünyada 80 civarında seçim yol ve yöntemi uygulanmaktadır.

Bununla birlikte uygulanan seçim yol ve yöntemleri iki ana guruba ayrılır.

Bunlardan biri Çoğunluk Sistemi diğeri ise Nispi Temsil Sistemidir. Her ikisinin birlikte uygulandığı karma sistem de mevcuttur.

Çoğunluk sistemi; bir seçim çevresinde gösterilen adaylar içinde en çok oyu alan adayın seçilmesi sistemine dayanmaktadır.

Tek isimli veya liste usulüyle yapılabilir.

Tek turlu dar bölgeli basit çoğunluk veya iki turlu dar bölgeli basit veya mutlak çoğunluklu seçim olabilir.

Tek isimli tek turlu basit usulde, ülke milletvekili sayısı kadar seçim çevresine bölünür. Dar bölge seçim çevresi denilir. Partilerin gösterdiği veya bağımsız adaylardan en çok oyu alan aday kazanmış olur.

Bu tür çoğunluk sistemi başlıca İngiltere olmak üzere ABD, Kanada, Yeni Zelanda gibi ülkelerde uygulanmaktadır.

İngiltere Avam kamarası ve Lordlar kamarası olmak üzere çift meclislidir. Seçme yaşı 18, seçilme yaşı ise 21'dir. Lordlar kamarası için seçim yapılmaz. Lord unvanı olanlar üyedirler.

ABD temsilciler meclisi ve senato olmak üzere çift meclislidir. Seçme yaşı 18, seçilme yaşı temsilciler meclisi için 25, senato için 30'dur. ABD'de başkanlık seçimi de tek turlu çoğunluk sistemiyle yapılır.

Tek turlu basit çoğunluklu liste usulünde ise seçim çevresinde listesi en çok oy alan parti o seçim çevresinin tüm milletvekilliklerini kazanmış olur. En orantısız ve dolayısıyla en adaletsiz bir sistem olduğu için günümüzde uygulanmamaktadır. 1950 ile 1960 yılları arasında yapılan seçimlerde Türkiye'de uygulanan bir sistem idi. Demokrat Parti, %52- %40 civarında oy oranları ile parlamentonun %80- %70 civarında çoğunluğunu elde etmekteydi.

Tek isimli iki turlu seçimde ise adayların içinde en çok oyu alan iki aday, bazen bu bir nisap, yani seçim çevresinde kullanılan oyların % 10-15'i olur, ikinci turda yarışır. En çok oyu alan aday kazanmış olur.

Tek isimli iki turlu seçim sistemi Fransa'da uygulanmaktadır. Fransa'da iki meclis vardır. Biri senato diğeri ise Millet Meclisidir. Seçme yaşı 18, seçilme yaşı da Millet Meclisi için 23, senato için 35'tir. Fransa'da Cumhurbaşkanlığı seçimi de iki turlu mutlak çoğunluklu seçim sistemidir.

İki turlu çoğunluk sistemi Fransa, Portekiz ve Avusturya başkanlık seçimlerinde de uygulanan bir sistemdir. Adaylardan mutlak çoğunluğu elde edemeyen adaylardan en çok oyu alan iki aday ikinci turda seçime katılır.

Alternatif oy sistemi; Tek isimli ve tek turlu bir seçim sistemi olmakla birlikte seçmenler alternatif oy da kullanmaktalar. İlk adaya verilen oy ile aday kazanmaz ise alternatif oyu devreye girer. Böylece bir adayın kazanması sağlanır. Aslında tek adaylı iki turlu seçim sistemini barındıran bir sistemdir. Çift meclisli Avusturalya'da uygulanmaktadır.

Çoğunluk sisteminde oyların önemli bir oranı mecliste temsil edilmekten yoksun kalmaktadır. Orantısız ve dolayısıyla adaletsiz bir sistem olduğu uygulamasıyla

ortaya çıkmıştır. Buna rağmen uygulandığı ülkelerde başat partiler vazgeçmeye/değiş-tirmeye yanaşmamaktalar.

Nispi temsil sistemi; seçim çevrelerinde partilerin aldıkları oy oranına göre milletvekili çıkarmalarına dayanır. Ülke milletvekili sayısı kadar seçim çevrelerine bölünür veya tümüyle bir seçim çevresi olur. Partiler liste usulü ile seçime girerler. Bağımsız adaylar da seçimde aday olabilirler. Partilerin veya bağımsız adayların seçim çevresinde veya ülkenin tümünde aldıkları oy oranına göre milletvekili çıkarmalarını sağlayan bir sistemdir.

Sistemin dayandığı temel düşünce, seçime katılan partilerin aldıkları oy oranlarıyla orantılı olarak parlamentoda temsil edilmeleridir. Ancak, benimsenen seçim formülü türüne göre bu orantılılık daha az veya daha çok olabilir.

Nispi temsil sistemi kendi içinde birçok usule dayanmaktadır. Sistem tüm bu usulleri içeren iki ana grupta toplanır.

Biri, ulusal düzeyde nispi temsildir. Bu sistemde tüm ülke bir seçim çevresi olarak kabul edilir. Partiler milletvekili toplam sayısı kadar aday gösterirler. Ülke genelinde kullanılan geçerli oylar milletvekili sayısına bölünür ‘ulusal seçim kotası’ bulunur. Bulunan seçim kotası partilerin aldıkları oy oranına bölünerek kaç milletvekili çıkardıkları tespit edilir. Artık oy hemen hemen en alt düzeyde kalır. Yani oylar en yüksek oranda temsil edilmek suretiyle meclise yansır.

Diğer ana grup ise seçim çevresi düzeyinde nispi temsildir. Bu sisteme göre ülke birden çok milletvekili çıkaran seçim çevrelerine bölünür. Partiler her seçim çevresinde aldıkları oy oranına göre milletvekili çıkarırlar.

Yukarıda anlattığımız iki ana grupta da partilerin aldığı oylara göre milletvekili da-

ğılımında bazı formüller kullanılmaktadır. Bunlardan, d’Hont sistemi ve Fransız bir araştırmacı olan Sainte-Lague’den ismini alan Sainte-Lague sistemi halen ‘seçim çevresi düzeyinde’ uygulanmakta olan formüllerdir. Bölme sistemleri denilir. D’Hont sisteminde partilerin aldıkları oylar, 1, 2, 3, 4 vd. ile bölünür. Bulunan rakamlar parti ayırımı gözetmeden büyükten küçüğe doğru sıralanır. Milletvekilleri bu rakamların büyüklük sırasına göre tahsis edilir. Sainte-Lague sisteminde ise partilerin aldıkları oylar 1, 3, 5, 7 vd. gibi tek rakamlara bölünür ama ilk rakam 1 değil 1.4 olarak alınır, bölme 3, 5,7 vd olarak devam eder ve rakamlar parti ayırımı gözetmeden büyükten küçüğe doğru sıralanır. Milletvekilleri de aynı şekilde büyüklük sırasına göre tahsis edilir. Sainte-Lague sistemi ile yapılan bölme işleminde çıkan sonuç ve milletvekili dağılımı D’Hont sistemine göre daha orantılı sonuçlar verdiği tespit edilmiştir.

Nispi temsil sisteminde kullanılan diğer formüller ise en büyük bakiye veya kota sistemleridir. Bu sistemde milletvekillerinin tahsisinde ilk adım ‘seçim kotasını’ belirlemektir. Hare sistemi olarak adlandırılan formülde seçim çevresinde kullanılan geçerli oylar seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısına bölünerek bulunur. Partilerin aldığı oylar içinde kaç kota varsa o kadar milletvekili çıkarır. Droop ve Imperial formülleri de Hare gibi ancak seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısına Droop’ta 1, Imperial sistemde 2 sayısı eklenerek bölme işlemi yapılır. Elde edilen sonuçlar seçim kotasıdır. Partilerin aldıkları oyların içinde kaç kota varsa o sayıda milletvekili çıkarırlar. Bu yolla dağıtılmamış milletvekilleri kaldığı takdirde, bunlar artık oylara sahip partilerden kotanın en yüksek kesirlerini oluşturanlara dağıtılır. Açıkladığımız formüller içinde en orantılı sonuçlar veren sistem Hare sistemi iken onu Droop ve Imperial sistemleri izlemektedir.

Nispi temsil sistemlerini orantısız kılan en önemli unsur birlikte uygulanan baraj sistemidir. Baraj sisteminde barajı aşamayan partiler hesaplama dışı kalır ve hiçbir milletvekili kazanamazlar. Bu durum önemli oranda oyların temsil edilmeme durumunu yaratmaktadır. Bu nedenle adaletsiz bir seçim sonucunu doğurmaktadır.

Nispi temsil sistemine göre seçim yapılan ülkelerden bazıları şunlardır;

Hindistan, Halk meclisi ve eyaletler meclisi olmak üzere çift meclislidir. Seçme yaşı Halk meclisi için 25, eyaletler Meclisi için 30'dur.

İspanya; Temsilciler meclisi ve senato olmak üzere çift meclislidir. Seçme ve seçilme yaşı 18'dir.

İrlanda; Temsilciler meclisi ve Senatodan oluşan çift meclislidir. Seçme ve seçilme yaşı 18'dir.

Hollanda; Çift meclislidir. Seçme yaşı 18, seçilme yaşı 25'tir. Nispi temsil sistemi uygulanır. Ülkenin tümü tek seçim bölgesidir ve 'seçim kotası' belirlenerek partilerin oy oranına göre milletvekilleri dağıtılır.

İsrail, Tek meclislidir. Seçme yaşı 18, seçilme yaşı 21'dir. Ülkenin tümü tek seçim bölgesidir ve seçim kotası belirlenerek milletvekilleri dağıtılır. Arta kalan milletvekili olursa d'hont formülü ile partilerin artık oyları hesaplanarak kalanlar partilere dağıtılır.

Irak; Yeni anayasasının yürürlüğe girdiği 2005'ten bu yana anayasa yapımı için oluşan meclis seçimi sayılmazsa sonuncusu 30 Nisan 2014'te olmak üzere üç seçim gerçekleşti. Her üç seçimde de seçim yasası ile oynandı. Değişik formüller uygulansa ve seçim bölgelerine bölünse de uygulanan seçim sistemi nispi temsil sistemidir.

Kürdistan Federe Bölgesi; En son 21 Eylül 2013 tarihinde yapılan seçimlerde nispi

seçim sistemi uygulandı. Ülke tek bir seçim bölgesi olmakla birlikte basit seçim kotası uygulanarak partilerin aldıkları oy oranlarına göre milletvekili dağılımı gerçekleşti. 100 milletvekili seçimle belirlenirken 11 milletvekili ise Türkmen, Asuri ve Ermenilere tanınan azınlıklar kotası ile temsilcilerini belirlediler. 34 parti seçime katılırken 9 parti mecliste temsil edilme şansını yakaladı. Bunlardan KDP 38, Goran 24, KYB 18, Yekgirtu 10, Komela İslam 6, diğer dört parti ise birer temsilci ile meclise temsilci gönderdiler.

İsveç; Tek meclislidir. Seçme ve seçilme yaşı 18'dir. Nispi temsil sistemi uygulanır. Saine-Lague yöntemi uygulanarak milletvekilleri partilere dağıtılır.

Karma seçim sistemi; Hem nispi temsil hem de çoğunluk sistemini içinde barındıran bir sistemdir. İkisi bir arada uygulanmaktadır.

Almanya Federal Cumhuriyetinde karma seçim sistemi uygulanmaktadır. Federal Meclis ve Federal Konsey olmak üzere çift meclislidir. Seçme ve seçilme yaşı 18'dir. Federal Meclisin yarısı nispi temsil sistemiyle, diğer yarısı ise tek isimli dar bölge basit çoğunluk sistemiyle yapılmaktadır. Konsey üyeleri eyaletler meclisi tarafından seçilirler.

Türkiye'ye gelirse;

Türkiye'de 1950'den önce adı seçim olan ama tamamen iktidardaki CHP'yi sürekli iktidarda tutan bir sistem idi. Hatırlanacağı üzere açık oy gizli tasnif gibi adı seçim olan komedi türü bir sistem uygulanmaktaydı. 1950-1960 arası yıllarda yapılan seçimlerde ise tek türlü basit çoğunluklu liste usulü uygulandı.

1960 yılından itibaren ise nispi temsil sistemi uygulandı. 1980 yılından itibaren Askeri Faşist Cuntanın çıkardığı yeni seçim

yasasıyla birlikte baraj sistemi de getirildi. Kimi seçimlerde, Özal'lı iktidar dönemlerinde, % 10 gibi yüksek baraja bölgesel barajlar da eklenmek suretiyle orantısız olan seçim sistemini büsbütün adaletsiz kılmıştır.

Son olarak yapılan Anayasa değişikliği ile getirilen Cumhurbaşkanlığı sistemi ve seçiminde iki turlu çoğunluklu seçim sistemi getirildi. İlk turda mutlak çoğunluğu elde edemeyen adaylardan en çok oyu alan iki aday ikinci tura kalır.

Türkiye'de olsun dünyanın çeşitli ülkelerinde olsun egemenler ve partileri 'temsilde adalet yönetimde istikrar' söylemine hep başvurmuşlardır. Aslında bu söylem orantısız seçim sistemlerini kamuoyuna benimsetmek için başvurulan bir kılıf olmuştur. Bununla partilerin tek başına iktidar olma olanağını elde edeceğini ve böylece yönetimde istikrarın sağlanacağını ileri sürerler.

Hâlbuki bu doğru bir gerekçe değildir. Türkiye'de uygulanan seçim sistemlerini ele alalım. 1965 seçimlerinde barajsız 'milli bakiye sistemi' uygulanmıştır. Seçim sistemleri içinde artık oy oranını en düşük düzeyde tutmakla orantılı/adaletli bir seçim sistemi olduğunu yukarıda belirtmiştim. Yapılan seçimlerde Adalet Partisi (AP) parlamentoda çoğunluğu elde ederek tek başına iktidar olmuştur. Türkiye İşçi Partisi ise aldığı oy oranı ile orantılı olarak milli bakiye sisteminden parlamentoya toplamda 15 milletvekili göndermiştir.

Görüldüğü gibi 'yönetimde istikrar' adına seçimlerde yüksek seçim barajlarını koymak gereksiz olduğu gibi adaletsizdir. Bu arada şu konuya da değinmeden geçemeyeceğim. 1965 seçimlerinde TİP'in aldığı sonuç AP ve CHP'si tüm egemenleri rahatsız ettiği gibi derhal seçim sistemini değiştirmek için anlaşıklarını da yukarıda söylemiştim. Tıpkı bugün CHP'nin parlamentoda milletvekillerinin dokunulmaz-

lığını kaldırmakta AKP ve MHP'den geri durmadığı gibi.

Diğer tarafta sözüm ona 'Yönetimde İstikrar' gerekçesiyle 12 Eylül 1980 darbesinin generalleri ve cümle egemenler barajlı nispi sistemi uygulamaya başladılar. Hatta Özal kendi iktidarında ulusal baraja bölge barajını da ekledi. Buna rağmen bu dönemlerde yapılan seçimlerde de bazen tek başına iktidar olmak için hiçbir parti çoğunluk elde edemedi. Bir dönem DYP ile SHP koalisyon kurdular. Bir dönem ise RP, ANAP ve DYP birlikte üçlü koalisyon kurdular. Demek ki mesele 'yönetimde istikrar' adına yüksek barajlar koymak değildir. Asıl mesele genelde demokratik muhalefeti özelde ise Kürt ulusal muhalefeti ne yapıp edip parlamento dışına, yönetim dışında tutmaktır.

Belirttiğimiz gibi, Türkiye'de Kürdistan ve Kürt meselesi de egemenler ve partileri için bir başka sorundur. Ne yapıp edip Kürdistan hareketlerine, partilerine demokratik kanalları kapatmak ve barışçıl mücadele yöntemlerinden uzak tutmak için çırpınırlar. Şayet barajlar aşılsa da panikleyerek türlü dolaplar Kürtlerin başına örülmeye başlanır. Yaşadığımız dönem zengin bir deneyim sunmaktadır.

Özetle yukarıda açıkladığım seçim sistemleri içinde en orantılı/adaletli olan seçim sistemi barajsız nispi temsil sistemi içinde uygulanan 'ulusal bakiye sistemi' olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer tarafta seçim çevreleri az sayıda tutulur ve bu çevrelerin çıkaracağı milletvekili sayısı çok sayıda olacak şekilde düzenlenirse uygulanacak Hare yöntemi ile elde edilen 'seçim kotası' yukarıdaki öneri gibi orantılı/adaletli sonuçlar elde edilir.

Yukarıdaki öneri ışığında seçilecek bu sistemde; Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesi ikisi birleştirilmek suretiyle beş bölgeye

dönüştürülür. Her bölgedeki illere düşen milletvekili sayısı bölgelerin milletvekili sayısı olur. Partilerin seçime girmeleri önündeki engeller ve baraj sistemi kaldırılır. Bölgelerde geçerli oylar bölgenin milletvekili sayısına bölünür. Çıkan sayı ‘seçim kotası’ olur. Partilerin bölgelerde aldıkları oylar içinde kaç ‘seçim kotası’ var ise o sayıda milletvekili kazanır. Kalan milletvekilleri olursa partilerin artık oyları Sainte-Lague formülüne göre bölünerek partilere dağıtılır.

Seçim sistemleri partiler sistemi ile birlikte düşünülmesi gerekli bir konudur. Çünkü genel olarak demokratik güçleri/partileri ve özelde Kürt ulusal güçlerini/partilerini demokratik kanallardan uzak tutmak için partiler yasasına da epeyce güçlükler/barajlar yerleştirilmektedir.

Nihayet Türkiye’de uygulanan partiler yasası % 10’luk yüksek seçim barajının yanı sıra içinde epeyce engel/baraj barındırmaktadır. Bunları tek tek saymadan partiler sisteminin nasıl olması gerektiği ile ilgili birkaç konuda çerçeve sunmakla yetineceğim.

-Partiler sistemi, siyasi partileri kapatılma tehlikesi ile karşı karşıya bırakmamalıdır. Bunun için, partiler yasasını konu ile ilgili Venedik komisyonu kararları ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)’nin kapatılan siyasi partilerle ilgili davalarda kullandığı kriterlere göre düzenlemek gerekmektedir.

-Partiler sistemi, siyasi partileri belirlenmiş bir ideolojiyi benimsemek/savunmak durumuyla karşı karşıya bırakmamalıdır. İsteyen parti benimseyeceği ideoloji için mücadele eder/kurulur.

-Partiler sistemi, şiddeti dışlamayı esas almalıdır. Ki Venedik kriterleri başlıca bunu gerektirmektedir.

-Partiler sistemi, partilere gelir kaynaklarını sağlama konusunda adaletli olmalıdır. Sa-

dece parlamentoda grubu bulunan partilere bütçenin/kamunun parasını belli bir oranda da olsa aktarmak tamamen adaletsiz ve haksız bir uygulamadır. Tüm partilerin yararlanacağı bir sistem uygulanmalıdır. Bu alanda adaletli ve orantılı sistemler bulunabilir.

-Partiler sistemi, partilerin merkezlerinin nerede olması veya büyük kongrelerinin nerede yapılması ya da isimleri şu veya bu olmalı gibi merkezîyetçiliğe, tekçiliğe oturtmak istenen uygulamalardan uzak durmalıdır. Nihayet dikiş tutmadığı uygulamalarla sabittir. Partiler esas olarak hitap ettikleri toplumsal kesimlerin taleplerini en iyi şekilde formüle etmek ve gerçekleştirmek için mücadele eden, demokrasilerin önemli unsurlarıdır.

-Partiler sistemi, partileri lider veya merkezin sultasına koyacak uygulamalardan uzak durmalıdır. Milletvekili gibi aday belirleme yöntemlerinin seçim sistemi gibi demokratik, adaletli ve seçime dayalı olmasına özen göstermelidir.

-Partiler sistemi, partilerin seçimlere katılabilmeleri için barajlar koymamalıdır. Esas olan kurulan bir partinin programı/hedefleri için mücadelesinin yanı sıra seçimlerde de halkın karşısına çıkması olmalıdır. Bu yüzden seçime girebilmek için yüksek oranlı örgütlenme gibi kıstaslar dışlayıcı ölçütlerdir, uzak durulmalıdır.

-Partiler sistemi, partiler arasında seçim dahil ittifaklar kurulmasına engel değil olanak sağlayan bir içerikte olmalıdır.

Özetle, Türkiye’de Anayasa başta olmak üzere tüm uygulama yasaları demokratik, çoğulcu ve katılımcı tarzda çok etnisiteli, çok dinli, çok dilli yapısına uygun olarak yeniden yapılmalıdır. Seçimler ve partiler sistemi de bu anlayışla yapılsa yukarıda anlattığımız ve şu anda uygulanan örneklerden yararlanılabilir. Yeter ki anlayış değişsin ve değişime elverişli olsun.

Türkiye Kürt meselesinde nereye gidiyor?

Yazarımızın, PSK Yurtdışı Temsilciler Meclisinin 30.04.2014 tarihinde İsviçre'nin Solothurn kantonunda aynı isimle gerçekleştirdiği konferansta yaptığı sunumu Deng okurlarıyla paylaşıyoruz.

Bayram BOZYEL

Değerli konuklar, sevgili arkadaşlar,
Hepinizi sevgi ve saygıyla selamlıyorum.

Bu toplantıyı düzenleyip sizlerle bir araya gelmemize vesile oldukları için PSK İsviçre birimine teşekkür etmek istiyorum.

“Tecrübe ve tarih göstermiştir ki, insanlar ve devletler asla tarihten ders almazlar”.

Türkiye'nin tarihi, büyük ölçüde Kürt meselesinde izlediği inkâr, tehcir ve şiddet politikaları tarafından şekillenmiş bir tarihtir.

Türk devleti, Kürt halkının özgürlük mücadelesini bastırmak için, bir yüz yıl boyunca Kürdistan coğrafyasını olağanüstü rejimlerle yönetmek zorunda kalmıştır. Takrir-i Sükûn Kanunu, Şark Islahat Planı, İstiklal Mahkemeleri, Umumi Müfettişlikler, İskân Kanunları, dönemsel olarak ilan edilen Sıkıyönetimler ve Olağanüstü Bölge Valiliği devletin Kürdistan'a özgü olarak geliştirdiği ayırımçı ve hukuk dışı yönetimlerden bazılarıdır. Geçen yüz yıllık süreçte Kürdistan'da

savaş ve olağanüstü halin uygulanmadığı çok az bir zaman söz konusudur.

Konuyu yakından takip eden uzmanlar, Türk Hava Kuvvetleri'nin Kıbrıs Harekâtı hariç Kürdistan dışında kimseyle savaşmadığını vurgularlar. Geçen yüz yıl boyunca Türk ordusu en kapsamlı ve sürekli askeri operasyonlarını Kürdistan'da tatbik etmiştir.

Türkiye, Ortadoğu'da Kürtler hak ve özgürlüklerine kavuşmasın diye bölgenin en gerici ve despot rejimleri olan Irak ve İran'la CENTO gibi askeri ve siyasi paktlar kurmuştur.

Türkiye'de yapılan askeri darbelerin hemen hepsinde esas gerekçe olarak Kürtler-bölücülük tehdidi gösterilmiştir.

Devletin Kürdistan'da başvurduğu göç ettirme politikası hem bölgenin hem de Türkiye'nin demografik yapısında ciddi sorunlara yol açmıştır.

Özetle, Kürt meselesinden kaynaklı zihniyet Türkiye'ye de maddi ve insani anlamda büyük bir maliyet ortaya çıkartmıştır.

Söz konusu anlayış nedeniyle Türkiye’de demokratik süreç kesintiye uğramış, ordunun siyaset üzerindeki etkisi artmış, ülkenin ekonomik kalkınması aksamış, aralıksız devam eden savaş ve şiddet uygulamaları toplumlar arasındaki uçurumu derinleştirerek kronik bir yönetim krizine yol açmıştır.

Bütün bu çıplak gerçekliğe karşın Türkiye’yi yönetenler bir kez daha Kürt meselesinde savaş ve şiddete abanmış bulunuyorlar. Düünden bugüne içerde ve dışarıda onca değişim yaşanırken ülkeyi yönetenler dönüp dolaşıp bir kez daha o bildik “son terörist kalıncaya kadar savaş” nakaratını tekrarlıyorlar. Bu durum ister istemez Hegel’in o meşhur sözünü insana hatırlatıyor; “Tecrübe ve tarih göstermiştir ki, insanlar ve devletler asla tarihten ders almazlar”.

Maalesef Türkiye’yi yönetenlerin tarihten ders aldıklarına dair en ufak bir işaret yok.

Rehine rehin düşmek

Hegel’e atıfta bulunmuşken Marx’ı unutmak olmaz.

Ne demişti Marx: Başka bir ulusu ezen ulus özgür olamaz. Türkiye gerçeğinde durum tam da bu deyişe uyuyor. Türkiye, Kürt halkını rehin tutmaya çalışırken, farkında olmadan kendisini Kürt meselesine rehin etmiştir. Kürt halkının hak ve özgürlük mücadelesini bastırmaya çalışırken kendi özgürlük ve refahını kaybetmiştir. Varını yoğunu Kürdistan gerçekliğini yok etmeye harcayan Türkiye, günün sonunda kendi geleceğini tehlike altına sokmuştur.

Rakamlar, şiddetin yeniden devreye girdiği 22 Temmuz 2015 tarihinden bu yana başlayan silahlı çatışma ve şiddet olaylarında 10 000’den fazla insanın yaşamını yitirdiğini ortaya koymaktadır.

Elbette bu sonuçta devlet kadar PKK’nin de büyük sorumluluğu var.

Ancak, neden ne olursa olsun bu durumun mantıklı ve meşru bir izahı yoktur

Ve bu durumu daha fazla sürdürmenin imkânı kalmamıştır.

Kürt meselesinde değişen şartlar.

Türkiye’yi yönetenlere aslında dünyanın değiştiğini ve eski kafayla işleri yürütmenin mümkün olmadığını bir şekilde hatırlatmak gerekir.

Bugünün bölgesel ve uluslararası koşulların geçen yüzyılın başındaki koşullardan farklı olduğunun, Kürt halkının geçen yüz yıl boyunca özgürlük yolunda devasa bir yol kat ettiğinin bilinmesinde yarar var.

Bundan yüzyıl önce, Birinci Dünya Savaşı galipleri Ortadoğu’yu kendi çıkarlarına göre dizayn ettiler. Kürdistan’ın bölünüp parçalanmasına gelindiğinde, bu işi bölge devletleriyle iş birliği içinde gerçekleştirdiler.

Bilindiği gibi Fransız ve İngilizler, 1916 yılında Sykes-Picot anlaşmasıyla Ortadoğu’yu kendi aralarında egemenlik alanlarına göre böldüler. Irak ve Suriye’de birer manda yönetim oluşturdular. İngilizler, Kürdistan’ın Güney parçasını kendi mandaları altındaki Irak sınırları içine aldılar. Fransızlar ise Kürdistan’ın Güneybatı bölgesini kendi yönetimleri altındaki Suriye’ye bağladılar. İran eski payını korurken, Kürdistan’ın en büyük parçası, Osmanlı Devleti’nin yıkıntıları üstünde kurulan ve onun mirasını devralan Türkiye Cumhuriyeti’ne kaldı.

Bugün Kürt ve Kürdistan meselesi olarak dediğimiz mesele esas olarak, Birinci Dünya Savaşı galiplerinin kurduğu düzenin yol açtığı ulusal ve uluslararası bir mesele olarak ortaya çıktı. Sorunun özünde, Kürdistan’ın bölünüp parçalanması ve Kürtlerin kendi topraklarında siyasi ve hukuki bir statüden yoksun bırakılması yatmaktadır. Bölge halklarından her biri-

nin belli bir statüye kavuştuğu tarihin o kritik kavşağında bir tek Kürtler bu kuralın dışında tutuldu.

Bu durum sadece Kürtlerin yüzyıllık zorlu kaderini değil, aynı zamanda Ortadoğu'nun sürüp gelen çatışma ve istikrarsızlıklarla örülü kötücül serüvenini de tayin etmiştir.

Değerli bilim adamı İsmail Beşikçi'nin veciz ifadesi ile söylersek, geçen yüzyılın başında Ortadoğu'da kurulan düzen, Kürt karşıtı bir uluslararası düzendi. Söz konusu düzende küresel ve bölgesel devletler Kürdistan'ın parçalanıp statüsüz bırakılmasında tam bir ittifak halindeydi. Adı geçen Kürt karşıtı uluslararası düzen, 1919 yılında Versailles Anlaşmaları ve onun uzantısı olan 1923 Lozan Anlaşmasıyla kalıcı bir nitelik kazanarak bugünlere kadar sürüp geldi.

Şu noktanın altını çizmekte yarar var.

Kürt halkı, kendisine karşı kurulan bu gayri meşru sistemi hiçbir zaman tanımadı.

Türk devletinin uyguladığı inkâr, baskı, asimilasyon ve kırım uygulamalarına hiçbir zaman kabul etmedi. Onu rehin tutma politikasına hiçbir zaman teslim olmadı. Fırsat bulduğu her anda sömürgeci güçlere karşı direndi.

Buna karşın söz konusu sistem uzun süre varlığını sürdürmeyi başarabildi.

Söz gelimi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada yeni bir düzen kurulduğu ve Türkiye de görünüşte çok partili demokratik sisteme geçtiği halde Kürt halkının durumunda bir değişiklik ya da iyileşme yaşanmadı.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Kürt karşıtı uluslararası düzenin kurbanı olan Kürtler, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu kez iki kutuplu dünyanın yol aç-

tığı soğuk savaşın gölgesinde kaldılar. Başka bir ifade ile Kürtler soğuk savaş döneminde iki süper gücün çatışmasına feda edildi. Sovyetler Birliği, Batı kampına kaptırmak istemediği Irak ve Suriye'nin Kürtlere karşı başvurduğu her türlü mezalime göz yumarken, aynı şeyi ABD, komünizm tehlikesine karşı ileri karakol olarak gördüğü Türkiye ve İran'ın Kürtlere karşı yaptıklarını görmezlikten gelerek yaptı.

Kürt karşıtı statüko çatlıyor

1989'da Berlin Duvarının yıkılışından kısa bir süre sonra önce Doğu Avrupa'dan başlayarak Sovyetler'e doğru uzanan fay hattında büyük bir kırılma yaşandı. Bu büyük sarsıntının Ortadoğu'ya yansımaları ise gecikmedi.

ABD öncülüğündeki koalisyonun 1990'da Irak'a gerçekleştirdiği müdahale sonucunda Ortadoğu'da Kürt karşıtı statüko çatırdamaya başladı. Kürtler 1991 yılında Irak'ta fiilen özgürlüklerine kavuştular.

Başka bir ifade ile 2011 yılında baş gösteren Arap Baharı'ndan tam yirmi yıl önce Kürt baharı başlamış ve Kürtler bakımından özgürlüğün yolu açılmış oldu.

Irak'ta 2005 yılında yapılan anayasa ile Kürdistan federe bir statüye kavuştu. Bu durum Kürtler bakımından dönüşü olmayan tarihi bir eşiğin aşılması anlamına geliyordu.

Türkiye ise kendi içindeki Kürtlere karşı izlediği inkâr ve bastırma politikanın bir benzerini diğer parçalardaki Kürtlere karşı sürdürüyor, yıllar boyunca Irak'taki Kürtlerin elde ettiği defakto durumu görmezden geliyor, duruma göre Güney Kürdistanı istikrarsızlaştırma girişimlerinde bulunuyor, Kürt siyasi aktörlerini küçümsüyordu.

Buna karşın, Ortadoğu'da Kürt meselesi bağlamında yaşanan gelişmeler Türkiye'de etkisini göstermekte gecikmedi.

2005 Irak anayasasıyla Kürdistan'ın federe bir statüye kavuşması Türkiye'ye bir gerçeği gösterdi. Kürtler artık tarihi bir eşiği aşmıştı ve bu açıdan bir daha geriye dönüş söz konusu değildi. Bu çerçevede Türkiye, ellerini bükemediği Kürtlerle diyaloga geçmeyi tercih etti.

Çözüm konjonktürü

Türkiye'nin Güney Kürdistan ile kurduğu ilişkiler ister istemez onu kendi Kürt politikaları konusunda belli açılımlar yapma ihtiyacı ile karşı karşıya getirdi. Türkiye'yi bu konuda motive eden diğer bir gelişme de 1999 yılında başlayan Türkiye'nin Avrupa birliğine adaylık süreci oldu. Bu her iki durum Türkiye'yi hem demokrasi hem de Kürt meselesinde belli reformlar yapmaya zorladı.

Türkiye ilkin 2009 yılında başlayan Açılım Süreci adı altında, daha sonra ise Çözüm Süreci denilen aşamada Kürt sorununun çözümü çerçevesinde belli girişimlerde bulundu.

Başka bir ifade ile Türkiye Kürt meselesinde katı inkâr anlayışını terk etti. Ancak gerçek bir kabul anlamına gelen bir politika üretme irade ve kapasitesini ortaya koyamadı. Kürt meselesinin çözümünü silahların susturulmasına indirgedi ve PKK'ye silahları bıraktırması halinde Kürt meselesini çözmüş olacağını sandı. Soruna böyle dar baktığı için de bu meseleyi İmralı'da bulunan PKK lideri Abdullah Öcalan ile kotaracağına inandı.

Açılım ve Çözüm Süreci'nin hiç kuşkusuz Kürt meselesine ilişkin aşinalığın artmasında ve bu konudaki önyargıların kırılmasında önemli bir etkisi oldu.

Ancak devlet Kürt sorununa bütünlüklü bir yaklaşım geliştirmede ve PKK de sorunun çözümüne yapıcı katkı sunmadığı için Türkiye yeniden dönüp şiddet sarmalına girdi.

Burada, yani Çözüm sürecinin tıkanmasında devletin ve PKK'nin sorumluluklarına ilişkin birkaç noktanın altını çizmekte yarar var.

Devlet, PKK'ye silah bıraktırmayacağını, aksine PKK'nin çözüm sürecini lehine çevirip gücünü tahkim ettiğini gördüğü anda süreçten umudunu kesti. Kobani'de yaşananlar ve bunun Kuzey Kürdistan'a yansması Türk devletini ürküttü. Bu çerçevede 6-7 Ekim 2014'te yaşanan Kobani olayları bir dönüm noktası oldu ve Türkiye'nin yeniden operasyonlara başlaması için 7 Haziran 2015 seçimlerinin geçmesi gerekiyordu.

PKK'nin bu süreçte yaptıklarını biliyoruz.

PKK silahlı güçlerini geri çekip 7 Haziran 2015 seçimlerinde legal demokratik siyaset yönünde ortaya çıkan halkın iradesinin önünü açabilirdi. Ancak PKK bunu yapmak yerine savaşı kent merkezlerine taşıdı. Kürt kentlerinde başvurduğu hendek ve barikat savaşıyla yurtsever hareketin en güçlü olduğu Kürt şehirlerini devletin tank ve toplarının hedef tahtası haline getirdi. Söz konusu süreçte onlarca Kürt yerleşim yeri yerle bir edildi, binlerce insanımız bu çatışmalarda yaşamını yitirdi, yüzbinlerce insan yerini yurdunu terk etmek zorunda bırakıldı.

PKK'nin hendek siyaseti devletin Kürdistan'da yapmak istediklerine inanılmaz bir fırsat sundu. Şiddet yine gündelik yaşamın bir parçası haline döndü, siyasal alandan eser kalmadı ve süreç 15 Temmuz darbe girişiminin ardından daha da berbat bir hale geldi.

Kürt meselesinin kazandığı yeni boyutlar

Kürt meselesinde altı çizilecek bir nokta da şu ki; Kürt meselesi her gün yeni boyutlar kazanıyor ve boşa geçen her gün Türkiye'nin bu meseleyi çözmesini daha çok zorlaştırıyor.

Sorun sadece Kürt meselesinin Türkiye’de yeni boyutlar kazanarak katmerleşmesi değil. Kürt sorunu aynı zamanda bölgenin kaderini belirleyecek denli uluslararası boyutlar kazanıyor.

Gelinen aşamada, Irak’ta 2005 yılında kurulan federal sistem tıkanma noktasına gelmiş durumda. Şii ağırlıklı Irak merkezi yönetimi Kürtlere karşı tam bir ayrımcılık izliyor, Kürdistan Bölgesine yönelik anayasal yükümlülüklerini yerine getirmiyor.

Bardağı taşıran son damla ise IŞİD faktörü oldu. 2014 yılında IŞİD’in başlattığı saldırı karşısında Irak yönetimi ve ordusu kaçıp Bağdat’a kapandı. IŞİD saldırısı karşısında ilk anda bir miktar geri çekilen Kürtler ise kısa sürede toparlanarak Kürdistan coğrafyasının tümünü IŞİD’ten temizledi. Kürtler bununla da kalmadı, bütün insanlığı tehdit eder duruma gelen IŞİD belasının belinin kırılmasında belirleyici bir rol oynadı.

Bu tablo içinde Güney Kürdistan Bölgesi, Irak’taki mevcut sistemin işlemediğini ve Irak’ın fiilen parçalandığından hareketle yeni bir arayışa girmiş durumda. Bu kapsamda, bu yıl ya da yakın bir gelecekte bağımsızlık ilanı için bir referandum yapılması kesin gibi görünüyor.

Güney Kürdistan’ın bağımsızlık sürecinin uluslararası alanda da büyük bir kabul ve destek gördüğü açık.

Sonuç itibarıyla Güney Kürdistan’daki bu gelişmelerin Türkiye’nin kendi Kürt politikasına bir etkide bulunmaması düşünülemez.

Kürtler açısından benzer bir durum da Suriye’de söz konusu.

Geçen dönemde Kürtler Suriye’de IŞİD’e karşı mücadele büyük başarılarla imza attılar. Öte yandan Suriye’de IŞİD’in

etkinliği her geçen azalıyor ve ülkede siyasal çözümün gündeme gelmesi kaçınılmaz görünüyor. Kurulacak yeni Suriye’nin ise federal bir tarzda inşa edilmesi ve Kürtlerin yaşadıkları bölgede belli bir statüye kavuşması ABD ve Rusya gibi aktörler tarafından da genel olarak kabul görmektedir.

Bu açıdan bakıldığında Türkiye bakımından çemberin daraldığını söylemek mümkündür.

Bu durum kimi ırkçı ve şoven kesimlerin iddia etikleri gibi Türkiye için bir tehdit değildir. Kürtlerin Irak’ta ve Suriye’de özgürlüğüne kavuşması bölgede barış ve istikrarın inşasına katkıda bulunacak bir gelişmedir. Bu yönüyle Kürtlerin özgürleşmesi Türkiye’nin de lehinedir.

Ama yanı zamanda Kürt meselesi bağlamında yaşanan bu gelişmeler Türkiye’yi bu konuda bir yol ayırımına getirmiş görünüyor.

Türkiye Kürt meselesinde nereye gidiyor?

İçerde ve dışarda yaşanan bütün bu gelişmeler Türkiye’yi Kürt meselesinde bir yol ayırımına getirmiş görünüyor.

Türkiye ya Kürt meselesini iki halkın hak eşitliğine dayalı barışçıl ve adil bir şekilde çözecek, ya da yüzyıldır sürdürdüğü yolda yürüyerek komşu devletlerin kaderini paylaşacak.

Elbette hem Kürt halkının hem de Türkiye’nin yararına olan bu meselenin barışçıl ve siyasal çözümüdür. Ortadoğu’da Kürt meselesinin çözümünden Türkiye’den daha kazançlı çıkacak başka bir ülke yoktur. Çünkü Kürt nüfusunun ve Kürdistan’ın en büyük parçası Türkiye sınırları içindedir. Benzer şekilde Türkiye doğusunda, Güney ve güney batısında Kürtlerle ve Kürdistan topraklarıyla komşu ve çevrilidir. Söz konusu coğrafyalarda Kürtlerin özgürlüğüne kavuşması, bu

bölgelerde barış ve istikrarın inşa edilmesi Türkiye'nin lehinidir. Bu açıdan Kürt meselesinin çözümünden olumlu yönde etkilenecek ülkelerin başında gelen Türkiye'dir.

Türkiye çatışma ve istikrarsızlıklarla yüklü bir coğrafya ile çevrelenmektense barışçıl ve istikrarlı komşularla birlikte yaşamayı tercih etmelidir.

Bu ise Türkiye'nin sadece kendi Kürt meselesinde değil, aynı zamanda Kürdistan'ın bütün parçalarına ilişkin bütünlüklü ve kapsayıcı bir pozitif yaklaşım geliştirmesini gerektirir. Kürtlerle barış ve diyalog politikası Sadece Türkiye'nin iç barış ve istikrarına hizmet etmekle kalmaz, aynı zamanda her iki halkın bölgesel düzeyde; ekonomi, demokrasi ve refah alanında büyük ilerlemeler kaydetmesine imkân sağlar.

İkinci seçenek ise hiç kimsenin arzu etmediği bir durumdur. Kürt meselesinde inkar ve şiddet anlayışının Türkiye'de

ayrışmayı, radikalizmi ve karşılıklı nefreti körükleyip tırmandıracağını söylemeye gerek yok. Savaş ve çatışmalı ortam Kürt ve Türk halkının birlikte yaşama ilişkin inancını her geçen gün zayıflatmaktadır. Böyle bir gidişatin Türkiye'yi Irak ve Suriye benzeri bir belirsizlik ve karmaşa ortamına itmesi kaçınılmazdır.

Bugün, ülkenin birlik ve bütünlüğü adına sürdürülen politikaların bizatihi kendisinin Türkiye'yi paradoksal bir biçimde parçalamaya götürdüğünü söylemek kehanet değildir.

Kürtler gelince, bizim tercimiz birinci seçenekten yanadır ve böyle olmaya devam edecektir.

**PSK Yurtdışı Temsilciler Meclisinin 30.04.2014 tarihinde İsviçre'nin Solothurn kantonunda gerçekleştirdiği "Türkiye Kürt Meselesinde Nereye Gidiyor " konu başlıklı Konferansta yapılan sunumun metni.*

Nabeynê zîwan û dîyalektan de veracêkerdena Zazakî/Dimilî/Kirdî û Kurmancî

Seîd VEROJ

Xebata der heqê zîwanî de, nîzdî 400 seran V. Z. ra bi xebatandê zîwanzan Panînî yê Hindî dest pê kerda. Labelê xebatê lînguîstîkî ancax peynîya seserra 19. de dekewtî çarçeweyêka zîwanzanistîye û xebatê dîyalektolojî zî hîna vêşî bîyê. Bîlhesa hetê sîyasî ra merkezîbîyayîşê dewletan yan zî peydabîyayîşê dewleta modern, mesela standardbîyayîşê zîwanî vet meydan û ey zî bi xo wa problemê dîyalektandê cîyayî ardî meydan. Çimkî wexto ke ma bala xo bidê xebatandê dîyalektolojî, dîyar beno ke enê tewir xebatî, peynîya seserra 19. de hîna vêşî bîyê.

Mesela zîwan û dîyalektan, yew meseleya zaf mûhîm û kehan a xebata zanistîya lînguîstîk a. Gama ke behsê zîwanî bibo, hawayê cîyayê zîwanan ê ke sey dîyalekt yan lehçe yenê namekerdiş zî vejîyenê vera ma. Heta ewro ena mesela ser o munaqeseyî bîyê, eno derheq de tarîfê cîya-cîyayî bîyê, labelê yew tarîf û îzehato maqul o ke her kes ser o hemfikir bo nêbîyo. Peydabîyayîşê

zîwan û dîyalektan ser o, bêj bi bêj teorî ameyê pêşkêşkerdene.

Peydabîyayîşê cîyayî (ferq) û bedêlîyayîşê zîwanî, xusûsîyetêk tarîxî û esasî yê zîwanî yo. Çimkî zîwan zî sey çîdê ganî yo, zemanî mîyan de bedêlîyeno. Rojgaro ke zîwanî peyda bîyê û heta ewro, her bêj têkilîyê komeyanê mêrdiman bîyê sebebê bedêlîyayîşê zîwanan, peydabîyayîşê dîyalektan, kom û komikanê kulturî yê cîya-cîyayan. Eynî wext de têkilîyê komeyanê mêrdiman; têkilîya ênan a pêwa ciwîyayîşî, dînî, tarîxî, sîyasî, îqtîsadî, kulturî, qewimîyayîşê hedîseyandê xozayî û komelî zî bîyê sebebê dayîş û gîrewtişî û bedêlîyayîşê zîwan û kulturandê cîyayan. Peynîya enê têkilîyan de, hem zîwanê welatandê cîya-cîyayan û hem zî goreyê ca û herêman, zîwan xo mîyan de bedêlîyeno. Seke zîwanzano namdar **Ferdinand De Saussure** zî vano: “Zemanî mîyan de bedêlîyayîşê zîwanî, bîyo sebebê peydabîyayîşê dîyalektandê cîyayan.”¹ Têkilîya zîwanan de, verê

¹ Prof. Dr. Doğan Aksan, Her Yönüyle Dil, Türk Dil Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 1995, r. 145

heme çî vate û tayê şêweyê vatişê ênan bedêliyenê. Ray ray eno bedêliyayîş hende gird beno ke qisekerdoxê eynî ziwani zî zor yewbine fehm kenê yan zî nişênê yewbine fehm bikê. Goreyê ca û warandê cîyayan, bi eno hawa bedêliyayîşê yew ziwani ra vajî-yeno *dîyalekte* (lehçe). Labelê çarçoweyeka dîyar û tarîfêko standard ê dîyalekte çini yo.

Ziwanzano almanij **Ludwig Paul** vano “bêntarê ‘ziwan’ û ‘dîyalekte’ de hîç sînorêko qethî û ‘xozayî’ çini yo. Kes şêno di şêweyanê cîyayan yê yew ziwani hetê kulturî ra sey dîyalekte, sewbî hetana zî sey di ziwani cîyayan tarîf biko. Mesela “ziwan û dîyalekte”, goreyê tarîfkerdiş û xusûsiyetê ênan, mimkun o ke hetana yew dereca keyfî bo zî.”² **John Loyns** zî vano: “Mabeynê dîyalektandê yew ziwani de yan zî mabeynê dîyalektandê ziwananê hemberyanê yewbine de dîyarkerdişê sînorêko mutleq mimkun nîyo”³ Tayê ziwanzani zî dîyalekte, sey “şêweyêk qisekerdiş”ê ziwani tarîf kenê.

Bi kilmîye ma şênê vajê ke tarîfê “dîyalekte” ser o, yew çarçeweya dîyarkerde û sînorêko mutleq çini yo. Gelek ziwanzani enê sînor û tarîfî, goreyê fikir û ewniyayîşde xo îzah kenê.

Sey ziwandê bînan, *koma ziwani* kurdî de zî tayê şêwe û dîyalekte cîya-cîyayî estî. Bêguman sebebê tarîxî, sosyal, ekonomîk û siyasi yê peydabîyayîşê nê dîyalektan estî. Etiya de ma do yew bi yew nê sebebên ser o nêvinderê.

Rojgaro verên ra hetana ewro koma ziwani kurdî zî xo mîyan de gelek bedêliya-ya, tira dîyalektî û şêweyê cîya-cîyayî peyda bîyê. Gerek ma naye bizanê ke peydabîyayîş û bîyayena dîyalektanê cîyayan, rastîyêka tarîxî ya heme ziwanan a. Koma ziwani Kurdî zî enê ziwanan ra yew a, ziwani û abir-

rîyayîşê dîyalektanê kurdî ser o zî fikrê cîya-cîyayî estî. Ferqê cîyabîyayena enê fikran çîyo? Ma do dewamê enê nûşteyî de, fikrê cîya yê ke der heqê ena babete de ameyê vatiş dîyar bikê û ciwabê persê cîyayey û nizdîyeya dîyalektandê kurdî bigeyrê.

Peydabîyayîşê dîyalektan û şêweyanê cîya yê yew ziwani, tena bi qaydeyandê lînguîstîkî îzah nêbenê. Bi xusûsiyetê lînguîstîkî wa, tarîx, kultur, folklor, adet û toreyê yew komelgayî zî dîyarkerdişê ziwani û lehçeyê ênan de unsûrê esasî yî.

Ziwani ke dinya de peyda bîyê; wazenê wa merde yan zî ganî bibê, goreyê xusûsiyetê ênan ê xomîyan û pêroyî, kome bi kome cêra aqitnayene yan zî tesnîfkerdena ênan, mewzûyê lînguîstîkî yo. *Tesnîfkerdena ziwanan, yan goreyê xusûsiyetê gramerê ênan yan zî goreyê mêrdimayîya ênan a tarîxî jena dîyarkerdiş.* Ziwani kurdî zî bi dîyalektanê xo ra, berhemê têkilîya tarîxî ya kome û komikandê komelgeha kurdî yo.

Ziwani kurdî bi dîyalektandê xo ra, koma ziwandê hind-awrupayî mîyan de ca gêno. Ziwani hind-awrupayî xo mîyan de benê di şaxî: 1- Şaxê Hind-Awrupayî, 2- Şaxê Asyayî. Ziwani asyayî zî xo mîyan de benê di şaxî; ziwani hindî û ziwani *arî* (*ar-yani-îranî*). Ziwani tewr verên ê ena grûbe, ziwani Avesta yo. Ziwani grûba *arî*, goreyê sazbiyayîşê gramerê xo, xo mîyan de benê çehar şaxî: 1-Grûba bakûr, 2- Grûba başûr, 3- Grûba rojhelat û 4- Grûba rojawayî.

Goreyê enê tesnîfkerdişî, **kurdî**, dekewena mîyandê grûba rojawanê vakurê Îranî û farisî zî dekewene mîyandê grûba rojawanê başûrê Îranî. Ena grube mîyan de zî kurdî û dîyalekte xo, pehlewî û farisîya verên

² Ludwig Paul, I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2011, r. 20

³ F. De. Saussure, Neqilkerdox: Prof. Dr. Doğan Aksan, Her Yönlüyle Dil, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, r. 146

û farisiya newa, peştûnî, belûcî, osetî... ca gênê.⁴ Grûba zîwanandê rojawanê vakûrê Îranî mîyan de **kurdî**;⁵ bi dîyalektanê xo ra zîwanêk xoser o, xusûsiyetê ayê xas û tarîxêk ayê kehên esto. Ne şiklêkê herimîyaye yê zîwanê farisî û ne zî yew dîyalekta farisî ya. “Çimkî senî ke her zîwanê germanî, almanî nîyo, her zîwanê îranî jî farisî nîyo.”⁶

Seke cor de zî ameyo vatiş, grûba zîwanê *Hindî-Arî* mîyan de sanskrîtî, avestayî, pehlewî û farisiya newa, kurdîya kehên û dîyalektê xo, peştûnî, belûcî û dêrî ca gênê. Sanskrîtî û avestayî, na grube mîyan de zîwanê tewr qedîmî yê. Zîwanzan û cêgêrayoxî, *zîwanê avestayî û pehlewî*, sey di çimeyê kevnare yê farisî û kurdî qebûl kenê. Labelê çimeyê kevnare yê nê her di zîwanan yew bo zî, ewro farisî û kurdî di zîwanê xoser ê cîya yî.

2. Vateyê zaza û zazakî, dimilî û dimilî, kird û kirdî, kirmanc û kirmancî kamcin mana de ameyê gurênayîş?

Wexto ke ma bala xo bidê belge û nûsteyandê tarîxî, seba zazakî/ dimilî/ kirdî/ kirmancî û qiseykerdoxandê zazakî rê, hem xo mîyan de û hem zî terefdê şarê xerîbî ra vate û kelîmeyê cîya cîyayî ameyê nûstîş û telifûzkerdiş. Ewro roj qisekerdoxê zazakî, ca bi ca xo bi nameyê “zaza”, “dimilî”, “kird” û “kirmanc” tarîf kenê, zîwan û dîyalekta xo zî bi nameyê “zazakî”, “kirdî”, “dimilî” yan zî “kirmancî” danê şinasnayîş. Eno derheq de **Zîya Gokalp** vano: “Qewmanê kurdan nameyê cîya-cîyayî nayê xo ra û yew-

bina. Mîsal; êyê ke kurmancî qisey kenê xo ra nêvanê “kurd”, vanê ma “kurmanc” î û zazayana zî vanê “dûnbûlî”. Ay ke zî zazakî qisey kenê xo ra vanê “kird” û kurmancan ra zî vanê “kirdasî”. Tirkî zî, “kurmanc”an ra vanê “kurd” û “dunbulî”yan ra zî vanê “zaza”. Bîzatîhî ne qisekerdoxê zazakî û ne zî ê kurmancî bi xo kelîma “zaza” nêxebitnenê.⁷ Erebî kurdan ra vanê “ekrad” û tirkan ra zî vanê “etrak”.

Wexto ke ma bala xo bidê nûsteyandê verênan yê “zazakî”, na tespîta Zîya Gokalp û sewbî kesê ke winî vanê raşt vejîyena. Hem materyalandê P. Lerchî de û hem zî *Mewlûdê Mela Ehmedê Xasî* de, seba xo sinasnayîş dayene kelîma “kirdî” ameya xebitnayîş. Xoceyê Xasî peynîya *Mewlûdê* xo de winî vano: “*Temam bi viraştîşê **Mewlûdê kirdî**, bi yar-dimê Xaliqî û bereketê pêxemberê ma*”⁸

Yew qismê dêrsimij ê ke bi dîyalekta dimilî qisey kenê xo ra vanê “kirmanc”, bi umûmî kurmancan ra zî vanê “kirdas” û dîyalekta ênan ra zî vanê “kirdasî” yan zî “kirdaskî”.⁹

Nûrî Dêrsimî zî zazakîya Dêrsimî sey zîwanê xas ê kurdan qebûl keno û vano: “Zîwanê zazakî yê ke Dêrsimijî qisey kenê, bêguman zîwanê bawkalandê înan ê Med û Arîyan o.”¹⁰

Kemal Badilli zî vano: “Zazayê Turkiya, xo kurdê esil qebûl kenê û xo ra vanê kird û kurdandê bînan ra, yanî kurmancan ra zî -bi mana hûrdî vînayîşî de-

⁴ “Belgeyê tewr kehên ê grûba hind-îranî, belgeyandê Mitanîyan mîyan ra vejîyayê. Mitanîyan, vakurê Mezopotamya de, nîzdî 1500 serrî verê bîyayîşê Îsayî dewletêk viraşt bî.” (Korhan Kaya, Hindistan’da Diller, İmge Yay., 2005, r. 70)

⁵ No nûste de kelîma “kurdî”, cayê “kurdîya kehêne” û dîyalektanê kurdî de ameya nûstîş. Etiya de wexto ke ma vanê “kurdî”, qestê ma, hem kurdîya kehên a û hem jî zar û lehçeyê ke kurdîya tewr verên ra peyda biyê; sey kurmancî, kirmancî (kirdkî/ zazakî/ dimilî), soranî, hewramî, goranî, lurî, kelhurî û ayê bînî yê.

⁶ Zuhdi El Dahoodî, Kürtler: Tarih Kültür ve Yaşam Mücadelesi, Deng Yayınları, r. 162

⁷ Ziya Gokalp, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Sosyal Yayınları, Nisan 1992, r. 27

⁸ Mela Ehmedê Xasî, *Mewlûdê Nebî*, Fırat Yayınları, İstanbul, 1994, r. 42

⁹ Malmisanij, Kird, Kirmanc, Dimilî veya Zaza Kürtleri, Deng Yayınları, İstanbul, 1996, r. 11

¹⁰ Dr. Nûrî Dêrsimî, Kurdistan Tarihinde Dersim, Doz yayınları, İstanbul, r. 65

vanê kirdasî.¹¹ **Prof. Mehrdad R. Izady** zî der heqê na mesela de vatişê **Bazil Nikitinî** neqil keno û vano: “Semedo ke qiseykerdê dimilî zaf vêşî herfa /z/ xebitnenê, kurmancan ênan ra vato “zaza”.¹²

V. Minorskî zî vateyê “dimilî” û “deylemî” pêwa girêdano û vano vatedê Andreasî gore, mabêndê “zazayan û deylemîyanê verênan de mêrdimayî esta.”¹³ Gerek ma xo vîrê nêkê ke nûste û kitabandê cîyayan de, gelek formê cîya cîya yê nûstîşê kelîma “dimilî” estî: “dimlî”, “dumbilî”, “dinbilî” û “dimilî”. Zaf cayan de zî formê kelîma “dimilî”, sey nameyê yew eşîre vêreno. Mîsal Şerefname de “dinbilî”, sey nameyê eşîrêka êzidî ya derûdorê Musil û Şamî vêrena.¹⁴ Ewro zî tayê cayan de bi nameyê “dumbilî”, “dimbilî” û “dumilî” eşîrî estî.

Robert Olson zî vateyê “zaza”, “deylem” û “goranî” sey vateyê pêwa têkildar qebûl keno û vano: “Zazayê ziwandê xo ra vanê dimilî, ke eno zî, îhtimalê têkilîya ênan û deylemîyanê vakurê Îranî ano kesî vîrî. Lehça kurdî ya zazakî, kurmancî ra vêşêr nîzdîyê lehça goranî ya.”¹⁵

Vateyê “zaza” û “dimilî”, tayê çimeyan de zî manaya nameyê eşîran û cayan de ameyê nûstîş. Tayê nûstox û çimeyê bînî zî vateyê “zaza” bi vatedê “zevezan (zozan)”, “zevezanîye”, “zavzan”, “zewezan”, “zewzan”, “zozanîye” û “zûzan” ra girêdanê.¹⁶

Wexto ke mesela “zaza” yan zî “zazakî”,

“kurd” yan zî “kurmancî” bibo û kes behsê tayê nûstoxandê îdeolojîya fermî ya tirkan nêkê, belkî manîpûlasyonê ewroyênî zî raşt fehîm nêbenê. Der heqê na mesela de **Nazmî Sevgen** vano: “zazakî ziwaneke tēmîyanek o û eslê xo de zî tirkî ra peyda bîyo.” Peydabîyayîşê kelîma “Zaza” zî tirkanê Oxuzan ra girêdano û vano: “Za” nameyê yew lajê Oxuzxanî bî. Qewmanê îptîdaî seba ke vatişê nameyê yewheceyî şîdênaye telafûz kerdênê, nameyê “Za” yê lajê Oxuzxanî zî bi hawayê “za-za/zaza” ameyo vatiş.¹⁷ **Hayrî Başbuğ** o ke tayê cayan de mahlasê **H. Şelici** xebitneno, ena mesela ser o vateyê nîzdî vatişê Sevgenî tekrar keno û vano: “Tayê mêrdimî qestî ra, bi nîyeto xirab û pêşînhikum “zaza” yan mefhûma “kurd” an mîyan de mutala kenê. Labelê eno hikum, vera realîta tarîxî tam tezatêk teşkîl keno... Kurmancî zî û zazakî zî di lehçeyê cîya yê tirkî yê. Goreyê fikirdê ma; nameyê “zaza (za-za)”, bi bedêlyayîşê nameyê “su/aw”(su-su) ra peyda bîyo.”¹⁸

3. Der heqê ziwani û dîyalektanê kurdî de, kê vato çi?

Bêguman sey heme ziwanan der heqê ziwani û dîyalektanê kurdî de zî fikrê cîyay estî. Ez wazena etîya de biney behsê tesnîfkerdişê dîyalektanê kurdî bika û no derheq de çi ameyo vatiş, bîyara şîma vîrî. Qandê naye rê zî, ma do behsê fikirdê tayê nûstox û kurdologê ke ziwani û dîyalektanê kurdî ser o xebitîyayê bikê. Heta ewro heme dî-

¹¹ Kemal Badilli, Türkçe İzahli Kürtçe Gerameri(Kurmançça Lehçesi), Dipnot: 2, Med Yayınları, r. 22

¹² Izady, Mehrdad R, Bir el Kitabı Kürtler, Doz Yayınları. r. 299

¹³ İslam Ansiklopedisi, Cilt: 6, r. 1112

¹⁴ Şeref Xan, Şerefname, Hasat yayınları, 4. Bask, 1990, r. 21

¹⁵ Robert Olson, Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said Ayaklanması, Özge yayınları. Ankara, 1992, r. 145-46

¹⁶ Malmisanij, Kird, Kirmanc, Dimilî veya Zaza Kürtleri, Kasim 1996, Deng Yayınları, b. notê binên ê 153, r. 11

¹⁷ Nazmî Sevgen, Zazalar ve Kızılbaşlar: Coğrafya-Tarih-Hukuk-Folklor-Teogoni, Kalan Yayınları, Ankara, r. 34

¹⁸ Hayri Başbuğ, İki Türk Boyu: Zazalar ve Kurmanclar, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara-1984, r. 17-33

yalekt û şêweyandê kurdî ser o xebatêka bi serûber û besbîyaya bi ma dest nêkewta yan zî xebatê winayênî zaf kemî biyê. Belkî xebatê akademîk ê ke ewro ra pey bêrê kerdiş, bibê sebebê nawitiş û akerdişê yew rêçida newa. Labelê gerek ma ena zî bizanê ke xebata ma ya ewroyêne zî çinîbiyaye ra dest bide nêkerda. Heta ewro der heqê ziwan û dîyalektandê kurdî de gelek çî ameyê vatiş û nûstiş. Ez wazena ke bi kilmîye ênan ra behsê tayê vatiş, çime û xebatan bika.

Eke ma hawayêko kronolojîk behsê enî eseran û vatişan bikê, vernîya hemine de *Şerefname* yeno. *Şerefname* ya Şerefxan Begî de çehar dîyalektê ziwanê kurdî ameyê hûmartiş: 1- kurmanç, 2- lor, 3- kelhur, 4- goran.¹⁹

Şerefname ra peye *Seyahetnameyê* (1655) **Ewlîya Çelebî** yeno. Wexta ke ma *Seyahetnameyê* Ewlîya Çelebî ra bewnî, kê şênê vajê ke der heqê kurdolojîyê de agadariyê zaf mûhîmî tede estî, labelê etiya de ma wazenê giraneye bidê ziwanî û ena hete ra bide bewnî. Çelebî, *Seyahetnameyê* xo de, behsê şiyêş dîyalektanê ziwanî kurdî keno û nameyê ênan zî wina rêz keno: *Mehmûdî, avnikî, zazayî, loloyî, cîloyî (hekkarî), şîrvanî, cîzrewî, pisanî, sincarî, harîrî, erdelanî, soranî, xalîrî, çekvanî, îmadî, rojkî*.²⁰ Wina aseno ke Çelebî nameyê eşîran, mintîqa, şêwe û dîyalektan têmîyan kerdo. Gama ke ma ênan sey dîyalektan tesnîf bikê; tena lurrî, soranî, erdelanî û zazakî manenê. Ê çekûyê bînî zî, kes şêno vêşaneya ênan sey nameyê eşîran yan zî şêweyê kurmancî û soranî qebûl bikê.

Xebata pedagogê armenî **Xaçatur Abovyanî (1809-1848)** tesîrêko giran îranologandê Rûsya sero kerdo. No semed ra Abovyan sey pîyê kurdolojîya Rusya yeno qebûlkerdiş. *Abovyan zî dîyalektanê ziwanê kurdî bi namebê kurmancî û zazakî di şaxî keno*. Abovyanî ra pey, xebata **Peter J. A. Lerchî (1828-2884)** yena, ke o bi xo sey hîmdar û viraşttoxê kurdolojîya Sovyetî yeno qebûlkerdiş.

Major E. B. Soane zî der heqê ziwanê kurdî û ferqê mabêna dîyalektandê ênan de vano:

“Lehçeya mukrî û gilandê aye ra teber Kurdistan de sewbîna lehçe û şêweyî zî estî û pêro zî xo sey kurdandê xasan qebûl kenê. *Enê lehçan ra yewêda tewr mûhîm zî lehçeya zazakî ya. Zazayî, kurdan mîyan de grûbêda gird a û derûdorê Diyarbekir, Ezirgan û tayê cayandê Anatolya de ciwîyenê. Vêşaneya ênan mintîqa koyan de ciwîyenê, zaf tund û cesûr î. Bi yew lehçeya saf a arî qalî kenê. Lehçeya ênan hem lehçeya mukrî ra û hem zî lehçeyandê bînan ê kurdî ra cîya ya. Sey ziwanandê arî, gerek ena lehça ser o zî xebate bêro kerdiş. Lehçeya zazakî; farisî ra vêşêr nizdîyê ziwandê kurdî ya*”²¹

Sir H. C. Rawilson, benda “Kurdistan”î ya *Ansiklopedîya Britannica* de der heqê ziwanê kurdî de winî vano: “Ewro ziwanê esasî yê kurdan kurmancî ya, zazakî û goranî zî dîyalektê cîya yî.”²²

M. Emîn Zekî Beg, Madson Grantî ra neqil keno û vano: “Esrê III. ê V. Z.

¹⁹ Şeref Xan, *Şerefname*, Hasat, 4. Baskî, İstanbul, 1990, r. 20, Sewbî zî b.: Mc. Carus-Minorsky, Kürtlerin Menşei ve Kürt Dili İncelemeleri, Sönmez Neşriyat ve Matbaacılık, İstanbul, 1963, r. 48

²⁰ Martin Bruinessen, *Studia Kurdica, Onyedinci Yüzyılda Kürtler ve Dilleri: Kürt Lehçeleri Üzerine* Evliya Çelebi'nin Notları, hej: 1-3, weşanên Enstituya Kurdî ya Parisî, Nisana 1985, r. 18

²¹ M. Emin Zekî Beg, *Kürtler ve Kurdistan Tarihi*, 4. Baskî, çev.: Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak, Şükrü Aslan, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2012, r. 297

²² Neqilkerdix: Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük (1787-1923)*, Bilgi Yayınları. 3. Baskî, İstanbul/ 2009, r. 519

ra na heta ziwanê kurdî de hîrê dîyalektî peyda bîyê: Dîyalekta kurmancî, babanî û zazakî (dinbilî).²³

Zîya Gokalp o ke bi xo çêrmûgij o, dîyalektanê ziwanê kurdî eno hawa tesnîf keno: 1- *kurmancî*, 2- *zazakî*, 3- *soranî*, 4- *gûranî* û 5- *lûrî*.²⁴

Sernûstoxê kovara *Kurdistan Mehmed Mihri* zî vano, “Esasen ziwanê kurdî di qismî yo: Kurdî û goranî. Goranî zî xo mîyan de bena di şaxî: hewramanî û zazakî.”²⁵

Roger Lescot û Celadet Ali Bedirxanî ke “*Gramera Kurdmancî*” hadirnaya, der heqê dîyalekt û şêweyanê ziwanê kurdî de vanê: “1- kurmancî, 2- soranî, 3- dumilî (zazakî), 4- goranî (û gelek şêweyê herêmî yê ênan)”²⁶ estî.

Kemal Badilli zî, vano çehar birrê ziwanê kurdî estî: “1- kurmancî (kurdmanc/ kurmac/kirmanç/kirmaç), 2- lûrî (lûr, lor, ler), 3- goranî (hewramî, ewremanî, zaza/ dimilî), 4- kelhûrî yan zî soranî).”²⁷

Prof. Marûf Xeznedar zî, tesnîfkerdişê mamoste **Tewfîq Wehbî** esas qebûl keno û dîyalektanê ziwanê kurdî winî tesnîf keno: “1- kurmancî (a-kurmancîya serû, b- kurmancîya xwarû-soranî), 2- goranî (hewremanî)/ zazayî, 3- lûrî (bextiyarî, feylî, kelhûrî, lekî zî sey şêweyê ena dîyalekte qebûl keno).”²⁸

Ziwanzan **Qanatê Kurdo** zî kitaba xo ya *Gramera Ziwanê Kurdî (Kurmancî û Soranî)* de, ziwanê kurdî sey çehar dîyalektan cêra abirrneno: 1- kurmancî, 2- zaza, 3- lûrî, 4- goranî.²⁹

Enê agadarîyê corênan ra dîyar beno ke ziwanê kurdî zî xo mîyan de gelek dîyalektan ser o par beno. Ayê ke çend dîyalektanê ziwanê kurdî û tayê xusûsiyetanê eyê esasî bizanê, ên (în) do bivînê ke ferqê dîyalektanê kurdî, ferqê dîyalektanê ziwanandê bînan ra vêşêr nîyo.

Enê agadarîyan ra pey ma şênê vajê ke helbet bi hawayêko mutleq dîyarkerdena tarîxê cirabîyayîşê yew ziwan û dîyalektan-dê eye asan nîyo, labelê ma şênê vajê ke nê ziwani pêro tîmîyan de sey parçeyêk azbeta ziwanandê *Arî (Îranî)* yenê qabûlkerdiş.

4. Metnê verênî yê zazakî/ dimilî/ kirdî/ Kirmancî

Ewro roj nûste û dokumentê zazakî yê ke ma destê de estî zaf kemî yê. Hetê nûstişî ra dîyalekta zazakî lawaz a. Eke ma nûsteyê hewramî û goranî xanedê zazakî ser o nêhesibnê û ewro ra pey sewbî dokumentê newe yê zazakî cayandê tarî ra nêvejî roşnayê, nûste û dokumentê ke mabênê serrandê 1856-58 de terafê Peter Lerchî ra ameyê pêserkerdiş, sey dûkomentê verênî yê zazakî qebûl benê. Enê materyalandê folklorîkanê zazakî de,

²³ M. Emin Zekî Beg, *Kürtler ve Kurdistan Tarihi*, 4. Baskı, çev.: Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Reşat Adak, Şükrü Aslan, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2012, r. 290

²⁴ Zîya Gokalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Sosyal Yayınları, Nisan 1992, r. 27

²⁵ Mehmed Mihri (M.M), *Mukaddimet-ûl İrfan*, Necmî İstikbal Metbası, İstanbul, 1918, bew. <http://www.kovarabir.com/mehmet-mihrim-m-mukaddimet-ul-irfan/>, 15/06/2013

²⁶ Emir Celadet Bedirxan, & Roger Lescot, *Kürtçe Dilbilgisi*, Doz Yayınları, İstanbul, 1997, r. 9

²⁷ Kemal Badilli, *Türkçe İzahli Kürtçe Gerameri (Kurmançça Lehçesi)*, Med Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1992, r. 22, 23

²⁸ Prof. Maruf Xeznedar, *Zimanê Kurdî*, <http://www.kovarabir.com/dr-maruf-xeznedar-zimane-kurdi/>, 17/06/2013

²⁹ Qanatê Kurdo, *Gramera Zimanê Kurdî (Kurmancî-Soranî)*, Koral Yayınları, İstanbul, 1990, r. 7

hem kelîma “**kird**” û hem zî “**zaza**” ameyê nûstîş. Vateya “**kird**”, pênasîya ênan bi xo ya. P. Lerc mesela “**Qauxê Nêrib û Hêynî**” de, vateyê Xelef Axay eno hawa neqil keno: “*Xelef Axayî va ki eskerî xoe ra: Bawunî (bawnî) axaler, ma şuenî kauxe, metirsî, eskerî Deqma Begî zavû, hema piyeru Tirk î, nişênî ma de kauxe biki, ma piyerû canmirdî **kirdan** î, miyerdeî aşîran î, metersî, ma ha şuenî, heta ki sereî mi niwenu, şima çewîrî çî çinu...*”³⁰ Wexto ke ma bala xo bidê nê metnan, eke tayê kemaneya alfabeya nûstîşê metnan nêbo, sey ziwanê eyro yê mintîqa Nêrib o, qet nêbedêliyayo.³¹

Serra 1857-58 de, nê nûste û metnî St. Petersburg de yenê çapkerdiş û vilakerdiş. **Ferhengê vernî yê zazakî-rusî** zî, serra 1858 de yeno nûstîş. Eynî wext de **Albert von Le Cod** zî, *tayê metnê folklorê kurdî bi dîyalekta kurmançî û zazakî ya pêser kerdî û serra 1903ê Berlin de dayê çapkerdiş û vila kerdî.*³²

Bêguman mesela materyalê dîyalekta zazakî û nûstîşê aye, zaf mûhîm a. Ewro roj ma destê de eserê ke şiklê verên ê zazakî û tekamûlê ayê tarîxî binawnê çinî. Eke dokomentê arêkerde yê Peter J. A. Lerchî (1858) nêbê, agadarîya ewroyî gore, nûste û kitaba verên a zazakî **Mewlûdê (1899) Mela Ehmedê Xasî** yo. Mewlûdê Xasî, serra 1899î de şêharê Dîyarbekir û çapxaneyê Lîtoğrafya de bi alfabeya erebî ameyo çapkerdiş. Eyî ra pey zî, **Mewlûdê mifûyê Sewêreke Mela Usman Efendiyê Babijî** yo, ke serra 1903ê de nûsîyawo û 1933 de zî **Şam de ameyo çapkerdene.**

Nînan ra teber, ma şênê vajê ke nûşte

û nûstîşê zazakî (dimilî, kirdkî, kirmancî), eno demeyo nîzdî de yanî serrandê 1975î ra na heta roj bi roj vêşî bîyê. Nê serran de kovara *Tîrêj* û rojnameyê *Roja Welat* de tayê helbest û nûsteyê folklorîk ê zazakî ameyê çapkerdiş. Ewro zî tayê kovaran û malperan de nûsteyê zazakî yenê çapkerdiş û velakerdiş. Wexto ke behsê xebat û nûstîşê zazakî bibo, hewceyo ma verê heme xebata kovar û Grûba *Vateyî* bîyarê xo vîrî. Bêguman dîyalekta zazakî tena kovara *Vate* de nê nûsîyena, kovarê sey *Armanc, Hêvî, War, Bîr, Newepel, Şewçîla, Tîja Sodîrî, Pîya, Arîye* û ê bînan de zî nûsteyê bi dîyalekta zazakî ameyê çapkerdiş û velakerdiş.

Peynîye de, sey ke cor de gelek cigê-rayoxan zî dîyar kerdo, ma şênê vajê ke kurdî zî sey heme ziwanêndê dinya, xo mîyan de dîyalekt bi dîyalekt cêra abirryena. Zazakî zî enê dîyalektan ra yew a. Gerek kê bîyayena dîyalektanê cîyayan sey çîdêk negatîf nê, sey xezîneyêk dewlemend a ziwanî bivînê. Bîyayena dîyalektanê cîyayan, “tenîya xûsusîyetêk ziwanê kurdan nîyo; dinya de neteweyê ke ziwanê ênan tewr sererast û dewlemend o, dewre bi dewre edebîyatêk ênan ê se seran esto, hema zî lehçeyê ênan estî, ganî yî û sey wexto verên qalî benê.”³³ Ferq û nîzdîyeya ziwan û dîyalektandê bînan û bîlhesa zî yê koma arî çî hend o seke, yê zazakî û kurmançî zî kemî-vêşî ehend o. Nîzdîyeya mabênê dîyalektandê kurdî, ferqê ênan ra zaf vêşî ya. Hetê tarîxî û kulturî ra zî, kok û rîçîkê etnîkî yê qiseykerdoxandê nê ziwan û dîyalektan şîno pêser û yew o.

³⁰ Peter J. A. Lerch, *Forschungen über die kurden und die iranischen Nordchaldar*. Band I, St. Petersburg 1857, r. 78

³¹ bn., Lerch, Peter J. A.: *Forschungen über die kurden und die iranischen Nordchaldar*. r.: 80-81. Band I St. Petersburg 1857

³² Joye Blau, *Kürtçe Dilbilim ve Sözlük Çalışmaları*, Studia Kurdica, No:1-3, Paris, Nisana 1985, r. 65

³³ *Kurdîyê Bitlîsî*, Jin, hej: 14(1919), wer.: M. Emîn Bozarslan, Weşanxaneya Deng, Sweden, 1985

5. Eserê edebî yê zazakî (dimilî, kirdî, kirmancî)

Eger behsê nûstîş û edebiyatêk zazakî (dimilî) bibo, winî aseno ke çimeyê sereke yê nûstîşê zazakî metnê klasik ê dînî yî ke ma tira vanê **Mewlûd**. Mewlûdê dimilî, hem medrese û hem zî mîyanê şarî de yeno wendiş û biyo sey yew bêjê edebiyatê klasik ê dînî. Eke dokomentê arêkerde yê Peter J. A. Lerchî (1858) nêbê, agadarîya ewroyî gore, nûste û kitaba verên a zazakî **Mewlûdê (1899) Mela Ehmedê Xasî** yo. Mewlûdê Xasî, serra 1899î de şeharê Dîyarbekir û çapxaneyê Lîtoğrafya de bi alfabe ya erebî ameyo çapkerdiş. Eyî ra pey zî, **Mewlûdê miftîyê Sewêreke Mela Usman Efendîyê Babîjî** yo, ke serra 1903ê de nûstîyawo û 1933 de zî *Şam* de ameyo çapkerdene. Enê Mewlûdanê verênanan pey zî Mewlûdê ameyê nûstîş. Etiya de wextê ma teng o, ma nişênê behsê ênan bikê.

Şikil û qalibê edibiyatê modrn de, kitab û nûştayê zazakî (dimilî/kirdî): Enê bêj materyal nûştayê zazakî, serra 1975î ra pey dest bide kerdo, verê sey nimûne yew bi yew kovar û rojnameyan de û serrê 1990 ra pey zî mewzûyê ciya ciyayan ser ro gelek kitabê zazakî ameyê çapkerdiş. Bi kilmîya, wazena humara kitabênê tayê bêjê nûstîşê zazakî biyara şima vîrî. Hendo ke mi tesbît kerdî, heta nika;

- * 32 kitabê Estanekan (çîrokan)
- * 33 kitabê şîran
- * 12 romanî
- * 30 kitabê folklorî
- 11 kitabê Gramerî
- 15 ferhengî
-

Bi kilmewatîşêko peyên, wexto ke ma humara kitabê estanikan, şîr û romanênê zazakî xo çiman vera bigîrê, bêguman ma şênê vajê

edebiyatêk bi lehça zazakî peyda biyo. Labelê gerek munaqeseyê tema, zengîneye û averşiyayîşê enê edibiyatî, sewbî wext bêro kerdîş.

6. Fonetîk (vengsazîya)

6. 1. Fonetîka (vengsazîya) dîyalekta zazakî û kirmancî ser o kilmvateyêk

Wexto ke behsê fonetîk yan zî fonolojîya ziwanî bibo, lazimo vernî de îzehatê ênan bêro kerdîş, wezîfe û çarçeweya cigêrayîşê aye dîyar bibo. Bêguman fonolojî û fonetîka ser o fikir û îzehatê cîyayî estî û nê termî zî gelek ameyê munaqesekerdene. *Fonetîk*, zanyarîya cigêrayîşîya bedêlîyayîşê veng (foneman) a. *Fonolojî*, zanyarîya cigêrayîşêya vengê (fonem) tewr hûrdî yê ziwanî ya. Seha cigêrayîşê fonolojî veng (fonem) o. “Wezîfeyê fonolojî zî no yo: Cêbigêro ke bedêlîyayîşê kamcin xusûsiyetandê vengî benê sebebê cîyawazeya mana; xusûsiyetê ke benê sebebê cîyawazîye, mabênê xo de senî hereket kenê û seba viraştene vate û cumleyan (hevo-kan) goreyê kamcin qeydeyan yewbîyayena ênan mimkun bena.”³⁴ No çarçewe de wexto ke behsê xebata gramerê ziwanî bibo, fonolojî û fonetîk sey parçeyêk esasî yê xebata ziwanî vejîyenê vera ma.

Ziwanzano namdar ê esrê 20. Fe. De Saussure, ziwanî sey sîstemêk qebul keno. Wexta ke ziwan sey sîstemêk qebul bo, no sîstem de unsûrê cîya cîyayî estî û wezîfeyê ênan her yewî zî cîya yo. Unsûro tewr hûrdîyê ziwanî veng o û ziwanî mîyan de wezîfeyê her yew vengî zî cîya yo. Heme ziwanan mîyan de zaf vengê cîya-cîyayî estî, feqet nê vengî pêro nîne xebitnayîş. “Mêrdim eşkeno nêzdî 200 vengyan telafuz biko û ênan hîss biko; labelê qiseykerdoxê komeyê ziwanan, seba hezaran vateyan tenya 40 vengênê esasî xebitnenê”³⁵

³⁴ Mehmet Rifat, XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları, Kuram Yayınları, 2000, İstanbul, r. 44

³⁵ Zeynel Kiran, Dilbilim Akımları, Onur Yayınları, 1996, r. 27

Vengê ke behs beno yew bi yew yan zî yew ra vêşêr bêre pê hete, tira *vatey* peyda benê. Her yew veng manayanê cîyayî dano zîwanî û cîyayeya vateyan zî dîyar keno. Vateyê ke ma fek ra vejênî, cîyayîya vengê ênan ê vernî û peynîye sey cê nîyê; ke tena vengê peyên ê vateyan bibedêlîyî rewarew manaya ênan nêbedêlîyena, ke vengê verên ê vateyan bibe-dêlîyî manaya ênan zî bi temamî bedêlîyena. Mîsal; ke ma veteyê /roj/ û /roz/, /ruz/... bî-yarê xo çîman ver, bedêlîyayîşê vengê /j/ û /z/ yan zî /o/ û /u/ mana de ferqêk muhîm dîyar nêkeno, labelê ke ma vateyanê /pîr/, /bîr/, /vîr/, /tîr/, /nîr/, /jîr/ û /şîr/ yan zî /dar/, /bar/, /jar/, /war/, /mar/ û /har/ sey sembolê vengandê cîyayan nê bieşnawê, ma nişênê ferqê manaya ênan yewbine ra bîaqitnê.

Yew vate tena zî, xo ser yew mana dîyar nêkeno. Seba ke mana peyda bibo, gerek yew ra vêşêr vateyî goreyê qeydeyê zîwanî pêwa bêre rêstene, ke na rêstena vateyan ra vajeyeno cumle yan zî hevoke. Cumle û rêstena cumle, binya mesacdê ma virazenê. Awayê rêstena hevoke, ca û giraneya vateyan dîyar keno. Feqet veng û vateyê ke sîstemê zîwanî mîyan de ca gêne mutlak nîyê. Rojgaro ke zîwanî peyda bîyê û heta ewro, heme zîwanî hetê veng û vateyan ra bedêlîyayê û peynîya na bedêlîyayene de formê ênan ê cîyay peyda bîyê. Wexto ke ma bala xo bide dîyalektandê kurdî, gelek çekûyî (vateyî) estî ke manaya ênan seycê ya, feqet formê ênan berdêlîyenê. Mîsal; seba nameyê organê (weslê) hilm (bûy) girewtene, ke bi tirkî vanê “burun”, yewindes (11) formê cîyayî estî: “**Vinî, zincî, pîrnikê, pîrnos, poz, vinikê, difn, bêvil, kepoz, lut, birnax**”³⁶; seba veteya “nezle” des (10) formê cîyayî estî: “**zekem, bapêş, per-**

sî, şobe, asirm, zikam, peta, miqaw, nezle, baper”³⁷ û seba vateya kokî zî diwyes (12) formê cîyayî estî: “**kok, reh, bineke, resen, rêl, rîşe, retewe, binetu, rek, binye, reya, rîçik**.”³⁸ “Ray rayan yew çekûye temamî yan zî qismêk aye verapey bena, no hal sebebê gird ê cêrabîyayîşê zîwanê kurdî yo: kin/nik, lêr/rêl, befr/berf, pîrasî/ parsû.”³⁹ Kê şênê nê bêj mîsalan gelek vêşî bikê, labelê bawer kena qandê dîyarkerdişê berdêlîyayena formê vateyan, nê mîsalî bes î.

Bêguman fonetîk, yew beşê muhîm ê xebata zîwanzanistî ya. Etîya de ma do bi hawayêko hera û xorîn fonolîjîya zîwanê kurdî ser o nêvinderê. Ma wazenê çarçewa na xebate de tenîya tayê qeydeyê fonetîka dîyalekt û şeweyandê kurdî bîyarê şîma vîrî.

6.2. Pêbedêlîyayîşê tayê veng û vateyandê dîyalekta zazakî û kurmancî

Sey ke cor de zî ame vatiş, unsurê tewr hûrdî yê zîwanî veng (fonem) o, rayrayan tena bi yew vengî ya û rayrayan zî bi pêgîrewtena vengandê cîyayan vateyî peyda benê. Goreyê şewe, dîyalekt û mintiqeyandê cîyayan ê qiseykerdoxandê zîwanî, tayê vengî bi vengandê nêzdîyê xo ya bedêlîyenê yan zî cê ra kemîyenê, peynî de vatey bi xo zî form bedilnenê, rayrayan hîna sivik û sade benê.

6.2. 1. Mabênê gelek vateyandê zazakî û kurmancî de vengê /b/, /v/ û /m/ pê bedêlîyenê; cadê “v” ya zazakî de, kurmancî de vengê /b/ û ray rayan zî /p/ yeno.

Zazakî	Kurmancî
vewr	berf
velg	belg
vîst	bîst
vîr	bîr

³⁶ Séid Veroj -Uçaman Abdurrahman, Ferheng-Vajname: Kurmancî-Hewramanî-Dimilî-Senendajî, Weşanên War, 2002, İstanbul, r. 146

³⁷ Ç. v. r. 146

³⁸ Ç. v. r. 202

³⁹ Mihemed Mihri Hilav, Mukaddimet-ül İrfan, <http://www.kovarabir.com/mehmet-mihrim-m-mukad-dimet-ul-irfan/>

va/yay	ba
varan	baran
vela	bela
verapey	berûpaş
zimistan	zivistan
zama	zava
xam	xav

6.2. 2. Tayê cayan de mîyanê şêweyan-dê kurmancî de zî vengê /b/ û /v/ pê bedêlîyenê.

Mîsal:

cewab	cewav
kebanî	kevanî
xirab	xirav
sibe	sive
hesab	hesav

6.2. 3. Vengê /v/ zazakî û kurmancî de zaf yeno xebitnayene lê kurmancîya Verarojî (sorani) de kemî yeno xebitnayene. Kurmancîya verarojî de, cayê herfa /v/ de, /w/ hîna vêşî yeno vatiş. Zazakîya Gêl de zî zaf rayan cadê /v/ de, vengê /w/ yeno vatiş.

Zazakî	Soranî	Kurmancî
aw	aw	av
şew	şew	şev
awan	awan	avan
awî	awî	avî
baw	baw	bav

6.2. 4. Navbeyna zazakî, kurmancî û ziwanê *Avesta* de zî vengê /v/ û /m/ ca bedêlînenê.

Zazakî	Avesta	Kurmancî
name	naman	nav
nîm/nême	naêma	nîv
zama	zmtar	zava
gam	gama	gav
hamnan	hamin	havîn
zimistan	zyam	zivistan

6.2. 5. Vengê /x/ heme dîyalektanê kurdî de esto û qirike ra vejîyeno. Ziwanê kurdî û dîyalektanê ey de, wexto ke /x/ û

/w/ pê dima bêrê, nê her di vengî pêwa sey /xw/ telafuz benê, ke tira vajyeno *diftong*. Zaf vateyê ke bi dîftongê /xw/ dest bide kenê, zazakî de sivik benê û vengê /x/ yê vernîya /w/yî de keweno.

Kurmancî	Zazakî (Dimilî)
xwar	wer
xweş	weş
nexweş	nêweş
xwelî	wele
xwah	waye
xwendin	wendene
xweyî	weyî

6.2. 6. Vengê /j/ya kurmancî, bi vengê /z/ û /c/ya zazakî û ziwanê *Avesta* pê bedêlîyenê, ge benê /c/ û ge ge zî benê /z/. Nê vengî, mabênê şêweyandê zazakî bi xo de zî bedêlîyenê.

Kurmancî	Zazakî	Avesta
jêr	cêr	-
jin	cinî/ cenî	canay
jentin	cena! cenayene	cana
bêj	vac	vaçah
roj	roj-roz-ruz	-
jî	zî	zî
mejî	mezg	mazga

6.2. 7. Vengê /h/ya kurmancî, ziwanê *Avesta* de bi dîftongê /dh/, /th/ û vengê /x/ rey de bedêlîyenê, zazakî de zî vengê /h/ û /ş/ pê bedêlîyenê.

Kurmancî	Avesta ⁴⁰	Zazakî
rohnî	raoxşna	roşna/roşnayî
sihur/sor	suxra	sur
reh/rê	raithya	rayir
pahtin	pathana	pewtene
goh/go	gaoşa	goş
mih/mî	maêşa	mêşna
tihnî	tarşna	têşanê

6.2. 8. Mîsalandê corênan de zî aşkera aseno ke vengê /h/, vengêdo kehan ê dîyalektandê kurdî yo. Kurmancî û zazakîya ewroyîne de, hem /h/yê sereyê vateyan û

⁴⁰ M. Siraç Bilgin, *Zarahuştra Gathalar*, Doz Yayınları, İstanbul, r. 170-184

hem zî ê mîyanê ênan de kiweno û vetey sivik benê.

Kurmancî	Zazakî
fireh/fire	hambaz/ambaz
şeh/şe	hestor/estor
goh/go	havi/avil
mih/mî	herê/erê
hêş/êş	herey/erey
hêvar/êvar	heynî/eynî
dergahvan/dergavan	hewnîya/ewnîya
mirhov/mirov	rehwan/rewan
bihên/bîn	

6.2. 9. Yewna xusûsîyeto balkêş ê kurmancîya corî, kurmancîya cêrî (sorani) û zazakî esto ke, kê eşkenê vajê xusûsîyetê-ko kehan ê zîwanê kurdî yo. Vengê /d/ yê peynîya nameyan û halê vîyarte yê karan, dîyalekta zazakî û kurmancîya verarojî (sorani) de xo paweno, feqet kurmancîya corî de kewto û kelîma bîya sivik.

Zazakî	Kurmancîya verarojî	Kurmancîya corî
kerd	kird	kir
kerdene	kirdin	kirin
berdene	birdin	birin
werdene	xwardin	xwarin
pir	pir	pir

6.2.10. Mabênê zazakî û kurmancî de vengê /d/, /v/ û /g/ zî pê bedêlîyenê. Michael L. Chyet zî vano: “Pîta /g/ya kurmancî vera /v/ya zazakî û /w/ya hewramî ya.”⁴¹

Zazakî	Kurmancî
va/vat	go/got
vatene	gotin
deng	veng
verg	gurg
vil	gul
veleke	gurçik

6.2. 11. Bi vatena Michael L. Chyet, “Vengê r û d bîyê l, z û r zî bi vîyartena wextî ya benê l. Na pê bedêlîyayena r û d yê ke bîyê l, hem seba kurdî û hem zî seba farisî raşt a.”⁴²

Zazakî	Kurmancî	Farisî
zerr	dil	del
çar/çewres	çil/çihel	çehel
zana	zana	dâna
sare/serre	sal	sal
serdar	serdar/salar	salar

6.2. 12. Kurmancî de vangê /d/ yê ke demeyo nikayin de seredê tayê karan de yeno nûstîş, bi vengê /t/ ya bedêlîyenê: derim/terim, dixum/texum, dikim/tekem.

6. 2. 13. Mabênê dîyalekt û şeweyê kurmancî û zazakî de vengê /y/, /w/ û /h/ pê bedêlîyenê. Nê vengî wezîfeyê pêgirewtene zî vînenê.

Zazakî	Kurmancî
giwan	giha
siwar	siyar
wûrdek	hûrdek
wirdî/her di	herdu
wîşk	hişk
wiro	herro

6.2.14. Tayê cayan de zî “vengê /e/ bedêlîyeno beno /y/: esîr/yesîr, exte/yexte/”⁴³

6.2.15. Hereketê “kelkewten” û “herikya-yene” bi vengandê l-, r-, s-, ya taswîr benê.⁴⁴

Zazakî	Kurmancî
laser	lehî
pêl	pêl
lêl	şêlo
liv	liv
ling	ling
rem	rev

⁴¹ Michael L. Chyet, Rûpelek ji dengsaziya dîrokî ya zîmanê kurdî, kovara Bîr, hej.: 3, 2005, r.109

⁴² J. b., r.110

⁴³ Mihemed Mihri Hilav, Mukaddimet-ûl Îrfan, <http://www.kovarabir.com/mehmet-mihrim-m-mukaddimet-ul-irfan/>, 12/03/2013

⁴⁴ Walter Porzing, Dil Denen Mucize, cild: 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, r. 21

ray	rê
rayan	rêwî
rişna	rijand
ro	robar
rokerdene	rokerdiş

6. 2.16. Hem navbeyna zazakî û kur-mancî de hem zî navbeyana şêweyandê zazakî de vengê /ş/, /s/ û /j/ pê bedêlîyenê.

Zazakî	Kurmancî
raşt	rast
rişte	riste
rişt	rist
riştên	ristin
rişna	rijand

7. Pêbedêlyayîşê tayê vengane şêweyandê zazakî

7. 1. Sey şêweyandê kurmancî, şêweyandê zazakî de zî vengê /b/ û /v/ pê bedêlîyenê.

Mirdasî (Pîran-Gêl)	Dersim	Çewlig (Bîngol)
hesab	hesav	hesav
kitab	kitav	kitav
yewbin	zuvin	yobîn/juvin
xirabe	xirave	xirawe

7.2. Mabêna şêweyandê zazakî/dimilî de vengê /z/, /j/, /y/ û /c/ pê bedêlîyenê. Seke Celadet Ali Bedir-Xan zî vano: “Lehçeya dumilî de zî çend birrî estî, nê birran mîyan de zî bi hawayêko aşkera ferqê mabêna veng û qaydeyan estî. Hetê vengana şêweyê Sêwreke de herfa /j/ bi qasê kurmanckî çinî bo zî, tayê çekuyan de no veng yeno dîyayîş. La şêweyandê bînan de sey şêweya Paleyî, vengê /j/ bin ra çinî yo û cayê ey de vengê /z/ yan zî /c/ yeno vatene.”⁴⁵

Mîsal:
zî/ jî
mij / miz
nêzdî / nijdî
mizgîn/ mijdane
roj / roz/ruc

berzîn/ berjîn
zewac/zewaz
yewbin/jewbin/zuvin
yewna/jewna
ziwa/jiwa
jew/yew

7. 3. Mabêna şêweya Dêrsim û min-tiqandê bînan de vengê /k/ û /ç/ pê bedêlîyenê.

Pîran-Gêl-Çermûg	Dêrsim
keye	çeye
keyna	çeyna
keber/ber	çeber
kêf	çêf

7.4. Vengê /ş/ yê cayandê bînan, şêweya Dêrsimî de beno /s/.

Mîsal:
şenik / senik
weş / wes
derguş / dergus
şeş / ses
şima / sima
şew / sew

7.5. Mabêna şêweyandê zazakî de vengê /c/ û /g/ zî pê bedîlyenê.

Mîsal: veng/venc
Gan/can
gêno (girewotiş)/cêno
bigîr/bicî
gêrayene/cêrayene

7.6. Hem mabêna şêweyandê zazakî û hem zî mabêna zazakî û kurmancî de vengê /a/, /û/, /o/ û /u/yî pê bedîlyenê.

Mîsal:
ban/bon/bûn
manga/monga (moga/munga)
maker/moker/mûnker
giran/giron/girûn
panc/ponc/ponj/pûnc
varan/varon/varûn

7.7. Vateyê zazakî zaf rayan bi hawayê xo yo sade nê, bi pabesteyê xo yê *nerîyîye*

⁴⁵ Celadet Ali Bedirxan, Hawar, h.: 23, çapakerdişê weşanê Nûdem, Stocholm, 1998

û *makîyîye* yenê nûstîş û bîlhesa zî vateyê makî winî yenê nûstene. Ke ma raştê no hawa nûstîşê çekûyan ameyê, gerek ma halê sade yê vate û pêrebesteyê aye tîmîyan nêkê.

Mîsal:

Zazakî

dar/dare

dew/dewe

şew/şewe

biz/bize

par/pare

Kurmancî

dar

gund

şev

bizin

par

7.8. Seke ma cor de zî dîyar kerd, senî ke navbeyna her di dîyalektanê kurdî de

vengê /l/ û /r/ bedêlîyeno, navbeyana şeweyandê zazakî bi xo de zî vengê /l/ û /r/ bedêlîyeno.

Mîsal:

mîrçike/mîlçike

rojine/lojine

zerr/dil/dill/zil/şêrzil

velg/berg

emserr/emsal

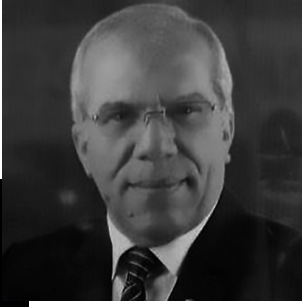
belûy/berûy

çiray/çilay

perçîn/pelçîn

qereçî/qeleçî

Kürtleri din üzerinden vurmak neden kolaydır

Ali KIZILAY

Kerbela'da katledilen Hz.Hüseyin ve Ehl-i Beyt mensuplarının adını zikrederek Yezit'ten beter insan katledenler, bir kez daha Kürtler üzerinde yoğunlaşmış bulunmaktalar.

Elastiki kibir ve şirki yaklaşımların, İslam inancı ve motiflerin arkasına sığınmalarla Kürtlerin ulusal ve demokratik taleplerinin Yezidi bir anlayışla yağmalanmasına elbette karşı durulmalı. Ancak bu geleneksel-cahiliye döneminden kalma dayatmacı, dinin ret ettiği adetleri İslam inancının önüne çıkarıcı şirki oyunlar ve istihbari çarkların Kürtleri recm etme faaliyetlerine karşı ne inanç ne de siyaset terminolojisinde karşılığı olmayan küfürlü sözcüklerle İslam'a saldırmaların Kürtlere hiç faydası yok. Sadece kurgulu provakatif kokular saçmaktadır.

Oysa haram ve riyadan beslenen dini istismarcılığa ve bunlarla aynı kefeye giren sarayların kapı kulu cübbeli-cübbesiz, sakallı sakalsız arabesk dindarlığa karşı, siyasi realitede karşılığı olmayan, topluma

başkalaşmayı çağrıştıracı din karşıtlığıyla değil, erdem ve edeple karşılık vermek gerektiği Kürtlere yönelik kırımlar, katliamlar göstermiştir.

Kürtlerin vurgun yediği süreçlere bakıldığı zaman, güçlü propaganda ağlarını ellerinde bulundurup bu kirli süreçlerin, hayatın tartışılmasına izin vermeyen ironik inanç fetişizmi, önce İslami motifleri ters yüz ederek iblisi kibir ve ırki şiddeti referans almışlar. Böylece İslam kaba ve ideolojik kalıplara sıkıştıkça, onu Kürtlere yönelik en öldürücü silaha dönüştürmek kolaylaşmıştır. Örneğin 20.yüzyılın son çeyreğinde Kürtlere yönelik en büyük soykırım olan Enfal katliamı Kur'an'a dayandırılırken hiçbir dinin, hiçbir inancın kabul etmediği bu insanlık suçunun din adına gözlemlenip yorumlanmamış olması, kuşkusuz İslam uleması için hazin ve şirki bir kusurdur.

75 ayetle yazılı Enfal Suresi incelendiği zaman, ana temasının, Bedir ve Uhud harplerinde İslam'ı yok etmeyi amaçlayan

Mekke müşrikleriyle Hz. Peygamber güçleri arasında yaşanan savaşta, inanmış görüldüğü halde Peygamber'e yüz çeviren münafık tabir edilenlere atıfta bulunarak Müslümanlara öğüt niteliğindedir.

Örneğin bu surenin 47.ayeti şöyle başlıyor. “Çalım atarak ve halka gösteriş yaparak yurtlarından çıkanlar, Allah yoluna engel koyanlar gibi olmayın...” 22.ayet: “Çünkü yeryüzünde dolaşan canlıların Allah katında en kötüsü anlamayan ve düşünmeyen sağırlarla dilsizlerdir.”

Anlaşılabileceği gibi İslam'ın saf ve otantik yapısına her zaman sadık kalmış, diğer inanç gruplarına karşı samimi olan Kürtlere kirli ideolojiye, ırkçılığa dayandırılmış İslam fetişizminin yaptığı zulüm sadece müşriklik ve münafıklıkla açıklanmaz. Kürtlere zulüm ve katliam dayatmaları İslam uleması, Kur'an ayetlerine Hak Teala'nın vermediği manaları, hükümleri yükleyenleri sorgulamayı ve yargılamayı gerektirir boyuttur.

İslamda radikalleşme ve fetişizm, güçlülerin dinin biçimlendirdiği hayata müdahale ederek kendi ibretliğine, ironisine göre meta haline dönüştürme ve İslam'ın kendi içinde ayrışarak İslam'a nefretin bulaşmasının zirve yapması hiç kuşkusuz Yezid'in kербelada Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt mensuplarına donanımlı kuvvetlerle dayattığı kırımla yaşam bulmuştur. Peygamber soyunu kurutmayı amaçlayan bu vahşi katliamda cesetleri iki bin atlıya çığneten Yezid, binlerce Arabı Şam meydanında toplayarak alaylı sözlerle “Biz haklıydık Allah bize yardım etti ve soylarını kuruttuk. Onlar haklı olsalardı Allah onlara yardım ederdi,” sözleriyle vebalini Allah'ın eteklerine atarken, akıllara nasıl olur da soyunu kuruttuğu peygamber vekilliği makamı halife koltuğuna oturduğu gelecektir.

Halifelik rekabetinin Ehl-i Beyt mensuplarının mağlubiyetiyle sonuçlanıp

Yezid ahlakı ve Büveyn oğullarının aşiretçi vampirliğini temsilen Ehl-i Rey tabir edilen Emeviler, sonrasında Abbasiler halifeliği merkeze taşıdıkça, sultanlar ve diktatörler, kelle koltukta gezinir hale getirilen ulema aracılığıyla İslam ahlakı ve peygamber sünnetleri inanç literatürünün derinlerine gömülmüş, üretilen sahte hadisler ve Kur'an'ın mecazi yorumlamaları sonucu İslam fıkıhı (hukuku) yaratılmıştır. Böylece fıkıh ilmine dayanarak ulemeden alınan fetvalar sultanların, diktatörlerin ve zümrevi bileşenleri, zorbalığı kendilerine bahşedilen hak aracı sayılmıştır.

İslam ahlakı ve peygamber sünnetlerinin ters-yüz edilmelerle ulema fetvalarının KHK'ler örneği sultanların, hükümdarların koruyucu kalkanına dönüştüğü bu dönemlerde, İslam akaidine bağlı kalınarak suni mezheplerde yaşam bulmuştur. Akaidin temel felsefesinin Kur'an ve sahih hadisler olması, fert ve toplumların ırki farklılıklarını, husumeti ret etmesi üzerine mezhep önderleri muhalif ulemalar suikastla öldürülmüşler. Sonuç olarak suni mezheplerin siyasal İslam'a karşı sönükleşip sadece ibadet alanına çekilmesi, zamanla radikal İslam'ın alanını daha da rahatlatmıştır. Bunun bir örneği de Peygamber ve Ehl-i Beyt düşmanlığını kendine hedef seçen Vahabiliğin yaşam bulmasıdır. Bu akım, 1802'de Kербela'yı basarak Şii hacıları kılıçtan geçirmiştir. Vahabiliğin Suudi kimliğiyle devletleşerek paramiliter örgüt haline dönüşmesi, İslam'ın inancın temel saydığı ihsan ve hidayeti gizleyen radikal İslami gruplar, tarikatlar ve cihatçı birliklerin oluşmasını daha da kolaylaştırmıştır.

Günümüzde bunu fırsat bilen terör ideologları, dünyanın dört bir yanından geliştirilen internet ağıyla Müslümanlar üzerinde yoğunlaşıp hedefi Kürtler ve Kürdistan olmak üzere Daiş, El Nusra ve

ÖSO ve türevlerini yaratarak Ortadoğu üzerinde belirleyici rol yükleyip İslam dünyasını cehennemi enkaza çevirmişler.

Din anlayışları farklı kulvarlarda husumet halinde olsa bile, Kürt denilince İslam inancının içi boşaltılarak etrafında birleşilir sosyolojik dokuya dönüşebildiği, İran Şialığında açık seçik görülüyor. Koyu bir Acem milliyetçisi ve Şia ideoloğu olan Ali Şeriatî, Kürdistan'da gelişen milliyetçiliğin törpülenmesi ve güçlü Acem iktidarı istencine dayalı Şia hukukunun Sünni Kürt düşmanlığına dayalı virüse evrilmesinde Şamanist gelenekçiliğin belirleyici olduğunu itiraf etmekten kaçınmamıştır.

Dikkat edilirse, günümüzde de demokrasi ve insan hakları kültürünün eksik olduğu, temel varsayımı eşitlik olan hukukun kodlarıyla rahatlıkla oynandığı

monarşik istençlerde, misyoner gözüyle bakılan din cahilliği kontrollü olarak piyasaya sürülmekte. Böylece orta doğunun tarih akışına uygun olarak kapıkulu mollalığı ile sistem ilişkilerine ortaklık gözüyle bakılarak şirki hayat, alışkanlık haline dönüştürülmeye çalışılabilmektedir.

İster monarşik ister oligarşik zümre idaresi istencini kırmanın tek yolu, her bireyin doğrudan veya temsilcileri aracılığıyla yer aldığı, siyasi, ekonomik ve dini-kültürel farklılıkları birbirine tahammüllü ve uzlaşır, iktidarın tekeli kırarak kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulandığı demokrasiyle mümkündür.

Bunu başarmanın yol güzergahı, demokrasi anlayışına uygun demokrat düşüncede direnmek ve bu direnci demokratik yollarla toplumun her alanına taşımakta geçer.

Umarım Kırmıancca önümüzdeki yıllarda dirilir ve bir rüyamız gerçeğe dönüşür

Munzur ÇEM

Aşağıdaki röportaj J. İhsan Espar tarafından Munzur Çem ile yapıldı ve Vate dergisinin 50. sayısında yayınlandı. Kamer Bey-sülen'in Türkçeye çevirdiği röportajın ikinci bölümünü bu sayımızda yayınlıyoruz.

-Siz, 1970'li yıllarda Özgürlük Yolu Dergisinde Kırmıancca yazmaya başladınız. Arkasında Roja Welat'da, 1980 sonrası ise Dengê Komkar Dergisinde yazmaya devam ettiniz. Bu gün Kırmıancca yazılmış bir hayli kitabınız var. Acaba, ulusal bilinciniz mi dil üzerine yaptığınız çalışmaları etkiledi, yoksa bunun aksine, dil üzerine yaptığınız çalışma mı ulusal bilincinizi geliştirdi? Okurlarımıza bu süreçle ilgili, yani dil ile ulusal bilinç ilişkisi üzerine ne söylemek istersiniz?

Halk arasında bir söz vardır; “yumurta mı tavuktan çıkar, tavuk mu yumurtadan?” Sorduğunuz şey benim için bu çerçevededir. Sorunuz üzerine çok düşündüm, kendimi epey zorladım ancak net bir cevap bulamadım. Yine de diyebilirim ki önce

dilim ulusal düşüncelerimi canlandırdı, sonra da yurtseverliğim dil üzerine daha büyük bir önemle durmama ve çalışmama neden oldu. Ulusal bilinç olmaz ya da zayıf kalırsa, insan sadece bir dili olduğunu bilir. Belki de dilini konuşmak, yazmak isteyebilir, ancak bu sınırlı bir çerçevede kalır. Fakat ulusal bilinç geliştiği zaman insan daha geniş düşünmeye başlıyor. Geçmişte, yaşadığı dönemde ve gelecekte dilin toplum yaşamındaki rolü nedir? Dil, bu dönemleri birbirine bağlamada nasıl bir rol oynuyor, Kültür ve psikolojik yönden toplumu nasıl etkiliyor? Öte yandan insan bir kişi olarak dünyaya gelir, az ya da çok yaşar ve gider ama toplum öyle değil. Toplum devam eder. Geçmiş, şimdi ve gelecek dönemler arasında normal bir bağ bulunması, toplumun kökleri üzerinde kendisini yenileyip ileriye götürebilmesi için dil şarttır. Çünkü ortak şeyler dil ile ifade edilir.

Ulusallaşmada, başka hiçbir faktör dil kadar önemli role sahip değil. Zaten bu nedenden dolayıdır ki sömürgeciler her şeyden önce, sömürge ulusun dilini

öldürmeye çalışırlar. Bütün bu nedenlerden dolayı da dilin kaybolmaması ve gelişmesi için direnmek, her yurtsever için kutsal bir amaçtır. Dil üzerine çalışma yapmaya mecbur olduğumu bana hissettiren, beni teşvik eden temel faktör budur.

-Sizde birçok siyasetçi gibi uzun yıllar Avrupa'da sürgünde kaldınız. Sürgün hayatının yazarlığınıza etkileri nelerdir?

Türkiye'de iken anti-demokratik, baskıcı sistem yüzünden, yazı yazarken öteki bir çok yazar gibi benim yüreğimde de eksilmeyen bir kuşku ve korku vardı. Bu nedenle bazı hallerde görüşlerimi Ezop dili ile ifade ediyordum. Diyelim ki biz, 1975'lerde Kürdistan yerine "Doğu" ya da "Güney Doğu" diyorduk. Aynı nedenden dolayı bir çok yazıyı imzasız olarak yazıyorduk. Bazı yazılarda da gerçek ismimiz yerine takma ad kullanıyorduk.

Türkiye'yi terk edip Avrupa'ya geçtikten sonra da bir güvenlik önlemi olarak bazı şeyleri gizli tuttuğumuz oldu. Çünkü Avrupa'da olsak bile sömürgecilerin bizimle ilgili her şeyi bilmelerini istemiyorduk. Ne var ki bu arada pek çok şey de pozitif anlamda daha değişti elbet ve buna bağlı olarak ta örneğin ezop dilini terk ettim.

1970'li yıllarda, şahıs veya kurum fark etmez; biz Kürt yurtseverleri çok katı idik. Bu, soğuk savaşın hüküm sürdüğü dönemdi ve katı söylem bütün dünyanın bir hastalığıydı. Herkese göre kendi ideoloji ve politikası yüzde yüz doğru, diğerlerinin ki ise yanlıştı. Bu nedenle sadece kurumlar arasında değil, kişiler arasında da ilişkiler ya hiç yoktu ya da çok zayıftı.

Avrupa'ya geldikten bir süre sonra, bu ülkelerde farklı bir durum olduğunu gördüm. Bu ülkelerde de herkesin, her kurumun bir bakış açısı, bir görüşü vardı ama aralarında diyalog da mevcuttu. Bak-

tık ki ideoloji ve politika yüzünden kimse kimseye düşmanlık yapmıyor, küfür ve hakaret yok, ezbere konuşma yok, tolerans var. Kişi, karşısındakini dinliyor ve onu anlamaya çalışıyor. Bir görüşü ya da projeyi eleştiriyorsan, önerini de sunman gerekiyor. Boş konuştun mu kimse seni ciddiye almıyor. Bu toplumların kendi tarihlerine, dil ve kültürlerine, yurttaşlarının hak ve hukukuna verdikleri değer çok dikkat çekiciydi. Bu ülkelerde, devlet tanrı, halk ta kul değildi. Devlet efendi değil halka hizmet etmekle görevli bir varlıktı.

Kısaca söylemek gerekirse, birçok konuda Avrupa'dan yararlandım, bu ülkelerden çok şey öğrendim. Ama böyle bir röportaj çerçevesinde bütün bunları tek tek yazmanın gereği de yok sanıyorum.

- Bildiğim kadarıyla, bugün aktif siyaset yapmıyorsunuz, ancak 1970li yıllardan 1990'lı yıllara kadar, PSK Kürdistan Sosyalist Partisi'nin yöneticilerinden biriydiniz. Şüphesiz, siyasetçi ile yazar ilişkileri üzerine yapılan tartışma yeni değildir. Rica etsem okurlarımız için siyasetçiliğinizin yazarlığınıza nasıl bir etki yaptığını anlatır mısınız?

Kuşkusuz, politika ile edebi çalışmanın hayatımda çok önemli yerleri var ve ben de bundan çok memnunum. Diğer taraftan geri gidip çalışmalarım üzerinde inceden inceye düşündüğüm, yani yaptıklarımı elekten geçirdiğim, yanlış ve doğruyu birbirinden ayırmaya çalıştığım da oluyor. Ve bu çerçevede yaptığım şeyler arasında edebi ve politik çalışmaları karşılaştırmak da var ki bu konuda kısaca şunu söylemek isterim.

Aktif politika içerisinde olduğum dönemlerde, ona çok zaman ayırmak zorunda kalıyordum ki bu da edebi çalışmalarımın geri plana itilmesine neden oluyordu. Çünkü bizim geleneğimizde politik işler katı bir disiplin ile yerine getirilir. Buna karşın

edebi işler öyle değil, daha çok isteğe bağlıdır. Ne kadar zaman fırsat bulursan o kadar çalışırsın.

Öte taraftan, sömürgeci baskı ve zulüm yüzünden, bugün bile Kürtlerin çok az bir kesimi kendi dilleri ile okuyup yazabiliyorlar. Kürt basın ve yayıncılığı, aynı nedenlerle özgür piyasa kurallarına göre şekillenmiş değil. Bu boşluk bugün bile genellikle siyasi kurumlar eliyle doldurulmaya çalışılıyor. Örneğin benim makale ve kitaplarım politik örgütün imkânlarıyla basıldı. Eğer politik örgüt, gazete ve dergi yayınlayıp dağıtmasaydı, ben veya benim gibiler eserlerini yayınlattıp okura ulaştırabilirler miydi? Zor bir işti, hem de çok zor.

- 1980-90 yılları arası, yani Vate Çalışma Grubu kurulmadan önce, Avrupa'da Kirmancki yazın hayatı nasıldı? İkinci sorum da bu konuyla bağlantılıdır, okurlarımıza, Vate Çalışma Grubu'nun kuruluş sürecinden bahseder misiniz?

1990'lı yıllarda, Kürtler arasında dil ve kültür çalışmalarının ileriye götürülmesine duyulan gereksinme bir dalga gibi yükselme gösterdi. Aralarında benim de bulunduğum, dil ve kültür alanında çalışma yapabilecek bazı kişiler aktif politikadan çekilmişlerdi. Bu, onların dil ve kültür çalışmalarına daha fazla zaman ayırmalarına olanak sağlayan bir durumdu.

Derken, gün geldi bir grup arkadaş, Stockholm'de Kirmancki (Zazaki) doğru yazım kuralları üzerine seminerler düzenlemeye başladık. O çalışmayı ne kadar sürdürdüğümüzü tam hatırlamıyorum ama bir süre sonra dili standartlaştırma çalışması yapma kararı aldık. Dilimiz kaybolma tehlikesiyle yüz yüzeydi, bu olumsuz durum karşısında sessiz kalma hakkımız yoktu. Kendimize bu hakkı veremezdik. Dilimizin canlanması ve ileri gitmesi için artık bir adım atmalıydık ama nereden nasıl başlamalıydık? Bu konu-

da en önemli faktörün standardizasyon olduğuna karar vererek ilk adımı attık. Bu kararı aldıktan sonra, başka ülkelerde yaşayıp ta aynı konuyla ilgilendiklerini bildiğimiz bazı kişileri de bilgilendirdik ve bu şekilde oluşan Vate Çalışma Grubu, 1996 yılının Ağustos ayında ilk toplantısını yaptı. Bir yıl sonra yani 1997 yılında ise Vate dergisini yayınlamaya başladık. Siz de başından beri bu çalışmanın içerisindesiniz ve sonucunu iyi biliyorsunuz.

- Vate Çalışma Grubunun 20. Yılı, bu sene Diyarbakır'da kutlandı. Siz bu grubu kurduğunuz dönemde grubun ömrünün bu kadar uzun olacağını tahmin ediyor muydunuz? Sizin görüşünüze göre Vate Çalışma Grubunun uzun ömürlü olmasının nedeni nedir?

Gerçeği söylemek gerekirse, grubun ömrü konusunda bir tahminim yoktu ama kendimize güvenim vardı, Vate Çalışma Grubunun başarılı olacağını ve iyi sonuçlara ulaşacağımızdan emindim.

-Nedeni neydi Bunun?

Her şeyden önce, bu çalışmaya katılanlar deney sahibi arkadaşlardı. Öte yandan, bu adımın atılmasında çıkar değil, fedakârlık damgasını vuruyordu. Bir araya gelmenin nedeni, dil ve kültüre sahip çıkmaktan ibaretti. Grup hiçbir yere bağlı değildi, arkadaşlar arasında tolerans ve iyi ilişkiler vardı.

- Grubun 30. Toplantısı, 2017 yılının ocak ayında Diyarbakır'da yapılacak. Bazı okurlarımız bilmez ama siz yirmi yıldır bu Kirmanca toplantıları yönetiyorsunuz. Yani her defasında, 4-5 gün boyunca 20-25 kişinin katıldığı toplantıları idare ediyorsunuz, acaba bu iş zahmetli midir?

Kuşkusuz kolay sayılmaz. Negatif etkileri büyütmek doğru değil ama yine de toplantıların yönetilmesini zorlaştıran şeylerle ilgili birkaç söz söylemek istiyorum.

Her şeyden önce unutmamak gerekir ki biz ezilen ve geri bırakılmış bir halkın mensuplarıyız, üstelik te bu halk Ortadoğu'da yaşıyor. Bu bölgede yaşayan diğer halklar gibi, bizde de tartışma ve araştırma kültürü gelişmemiş ve bunun da üzerimizde etkileri var. Konuşma disiplinine uymama, zamanında hazır olmama, gerekli-gereksiz müdahalede bulunma hatta sinirlenme, değinmek istediğim negatif noktalardan bazılarıdır. Ayrıca bazı arkadaşlar toplantıya hazırlıksız geliyorlar ki bu da önemli bir eksikliktir. Oysa katılımcılar, önrilerini doğru zamanda hazırlasalar ve bunlar uygun zamanda bir araya getirilip tasnif edilebilse, kuşkusuz işimiz kolaylaşır ve çalışmalarımız daha da verimli hale gelir.

Beni motive eden faktör ne? Her şeyden önce inancım, sorumluluk duygusu ve yaptığım işe duyduğum sevgidir. Yaptığımız, kolektif bir çalışmadır ve kuşkusuz zorluklar sadece toplantıları yönetme alanı ile sınırlı değildir. Toplantıların hazırlanması, terimlerin tesbiti ve sınıflandırılması, toplantı sonuçlarının yayınlanır duruma getirilmesi, sözlüğün hazırlanması, redaksiyon çalışmaları, derginin basım ve dağıtımı... Bunların hepsi kolay olmayan çalışmalardır.

-1997 yılında yapılan ikinci toplantıda, Grubun İsveç'te bir dergi çıkarması yönünde karar alındı. Siz başından beri bu işin içindesiniz. Bir dönem derginin baş redaktörlüğünü yaptınız ve yakında 50. Sayı okurla buluşuyor. Vate dergisinin okurları kimlerdir? Zahmet olmasın dergi okurunun profilinden bahseder misiniz?

Herhangi bir Alman, Fransız, Türk ya da Arap kendi ana dilinde bir dergi ya da gazete okuduğu zaman, yaptığı şey sadece okumaktır. Baskı altında olmayan halklar ana dillerinde okuma-yazmayı okulda öğrenirler. Ama Kürtler öyle değil. Ana dillerinde okul olmadığı için dergi ve gazete onlar

bakımından her şeyden önce anadilleri ile okuma ve yazma öğrenme araçlarıdır. Bu nedenle Vate sadece dergi değil, aynı zamanda bir okuldur. Okurları da yalnızca okur değil, Kirmancki okuyup yazmak ve onu ilerletmek isteyen öğrencilerdir.

Kuşkusuz, Vate okurları aslında yurtsever aydın ve entelektüellerdir. Diyelim ki öğretmen, gazeteci, yazar, doktor, hukukçu vs. Başlangıçtan itibaren cezaevlerinde dikkat çekici bir ilgi var. Hem de hapistekilerin önemli bir kesimi sadece okur değil, aynı zamanda yazıyorlar da. Bir kaç yıldır, okur grubumuzun en aktif kesimi artık yüksek öğretim öğrencileridir. Bazı üniversitelerde büyük bir ilgi var. Kanımca dilimizin geleceği bakımından bu grup en önemli toplumsal kesimi oluşturmaktadır.

Vate; Alevi, Sünni, seküler, dindar, ateist, sağcı, solcu, genç, yaşlı farkı gözetmeksizin, yurtsever ve özgürlükten yana olan kesimleri sayfalarında bir araya getirebiliyor. Uluslaşma denilen şey de zaten bu değil mi?

- Hem redaksiyon hem de pratik bakımından, Vate dergisi baş redaktörlüğünün zorlukları nelerdir?

İnternet her ne kadar mesafe faktörünün ortadan kaldırmış sayılırsa da, redaksiyon toplantılar yaparak yüz yüze konuşmak suretiyle kararlar alabilseydi işler daha sağlıklı yürürdü. Ancak, biz de durum böyle değil ve kanımca bu bir dezavantajdır.

Dilimiz eğitim dili değil. Standartlaştırma da mesafe almış olsak da henüz bu alanda yapamadığımız çok şey var. Örneğin; fiil çekimi böyledir. Yazılanların çoğu standart dışı, yerel ağız ile yazılıyor. Bu gibi etkenler de redaksiyonun işini güçleştiriyor, zaman ve emek kaybına neden oluyor.

Redaksiyonda görev üstlenmiş arkadaşlar yaşamlarını sürdürebilmek için

çalışmak zorundadırlar ki bu da yine zaman yönünden onları sıkıntıya sokan bir durumdur. Bu gibi nedenlerden dolayı redaksiyonun yükü daha da ağırlaşıyor.

Abonelerimizle ilişkilerimizde de sorunlar var. Abone adresini değiştiriyor ancak bizi bilgilendirmiyor. Bu nedenle de eski adrese giden dergiler geri geliyor, abonelik ücretleri zamanında ödenmiyor. Mali yönden dayanışma yeterli değil.

-Vate dergisi, bazı kimseler tarafından eleştiriliyor. Bu eleştiriler şu şekilde ifade edilebilir: Vate Dergisi, Kirmancki (Zazaki) yi Kurmanci yapmış, Kirmancki'yi Dersim ağzına, Piran (Dicle) ağzına indirgemiş vs. Bununla ilgili olarak ne söylemek istersiniz?

Hepimiz, dilimizi Kirmancki'yi annemizden öğrendik, ana dilimizi seviyoruz, onun kaybolmasını veya ölmesini istemiyoruz ve bunun için de çalışıyoruz. Yukarıda da değindiğim gibi bu, fedakârlıkla yapılan bir iştir. Paramızı ve vaktimizi harcıyor, binlerce kilometre yol gidiyor, günlerce süren toplantılar yapıyor, uzun uzun konuşuyoruz. Bütün bunları dilimizi bozmak için mi yapıyoruz? Kendimizi bu kadar sıkıntıya sokup Kirmanccayı Kurmanccanın etkisi altına sokmak isteyişimizin nasıl bir nedeni olabilir?

Kanımca bu anlamsız eleştiriler iki nedenden kaynaklanıyor. Bunlardan birisi politik, ötekisi ise bilgisizliktir.

Çok enteresandır; piyasada bu kadar gerçekdışı söz dolaşıyor, ancak bu gibi iddiaların sahipleri bugüne kadar bu konuda ciddi bir tek makale yazmadılar. Bunlar yazmadıkları için de biz neyi değiştirdiğimizi ya da Kurmanccanın etkisi altına soktuğumuzu bilmiyoruz.

-Bilindiği gibi, Vate dergisi ve Vate Çalışma Grubu, Kirmancki'yi Kürtçenin

bir lehçesi, Kirmancları da Kürtlerin bir kolu olarak görüyor. Kimileri bu konuda Vate Çalışma Grubu gibi düşünmüyor. Bu görüşleri şöyle sıralayabiliriz A) Kirmanclar Kürd değil, Kirmancki de Kürtçenin lehçesi değildir; diyenler. B) Kirmanclar Kürt'tür ancak Kirmancki Kürtçe değil başka bir dildir; diyenler. C) Kirmanclar Kürt'tür, Kirmancki Kürtçedir. Ancak Kürtlerin birden fazla dili var, her lehçe bir dildir; diyenler. Bu konuda siz ne söylemek istersiniz?

Sorularınızın "A" maddesine yukarıda cevap vermiştim, tekrarlamaya gerek yok.

"B" Maddesinde, etnik kimlik bakımından zaten problem yok. Ancak, dil ve lehçeleri ayırmamızı sağlayabilecek net kriterler olmadığı için, insan sorunu tartışıp görüşünü dile getirebilir. Benim bu konuda görüşüm açıktır; bence kirmanccayı Kürtçe dışında göstermeye olanak yok.

Yanlış hatırlamıyorsam "C" Maddesindeki görüş ilk kez Ziya Gökalp tarafından dile getirmiş. Bana göre, burada sıralamış olduğun üç tez içerisinde doğruya en yakın olanı budur. Benim için bu, lehçe olgusu kadar tartışılmaya değer bir tezdır. Kürtlerin bundan böyle bu tezi peşin peşin red etmemesi gerekir.

Daha öncede söylediğim gibi, dil ile lehçeyi birbirinden ayırmak için somut bir ölçü yok. Araştırmacılar bu konuda farklı şeyler söylüyorlar. Diyelim ki; birbirini anlama, ölçütlerden biridir. Bu teze göre iki insan yan yana gelip konuştuğunda birbirlerini anlayabiliyorlarsa onların dili aynıdır, anlamıyorlarsa aynı değil, farkı iki dil konuşuyorlar demektir. Ancak pratikte mesele bu kadar kolay değil.

Bundan bir süre önce Çin'den birkaç kişiyle konuştum. Çin'de farklı lehçelerin var olduğunu ve bunları konuşanların birbirle-

rini hiç anlamadıklarından haberim vardı. Örneğin; Pekinliler, Şanghaylılar ve Hong Konglular birbirinin lehçelerini hiç anlamıyorlar. Konuşma sırasında Çinli kadın bana, “Kocam Hong Kongludur, ben onun lehçesini biliyorum, dolayısıyla birbirimizle Çince konuşuyoruz ama çocuklara kendi lehçemi öğrettim, kocam bu lehçeyi bilmediği için çocuklarla Almanca konuşuyor,” dedi.

Kanımca bu alanda hissetme faktörü de çok önemlidir. İnsanlar dünden bu güne kendilerini nasıl görmüş, nasıl tarif etmişler, bugün nasıl görüyor ve his ediyorlar; esas olan budur.

Beri taraftan, gelecekte, belli koşullarda Kürtler iki ya da ikiden fazla dili ana dilleri olarak konuşabilirler. Diyelim ki Kuzey Kürdistan da asimilasyon başarılı oldu, Kürtler asimile oldular, Kürtçeyi unuttular ve Türkçe onların ana dili oldu. Diğer parçalarda ise gelişmeler böyle böyle bir seyir izlemedi, Kürtçe ölmedi ve Kürtlerin ana dili olarak kaldı.

-Anlamak için soruyorum; bu senaryoya göre Kürdistan bağımsız mı olmalı yoksa güçlü bir siyasi statüsü mü bulunmalı? Yani Cezayir gibi. Çünkü Kürtlerin hepsi asimile olup dilleri Türkçe olur ve siyasi bir statüleri olmazsa, zaten artık Türkler, iki dilli bir halk olamazlar.

Böyle bir durumda, Kuzey Kürdistan Kürtleri, Kürtlüklerini unutup türkleşir ve ulusal özgürlük sorunu da biter mi? O kanıda değilim. Bazı özellikleri değişse de bu dava devam eder. Dil, ulus olmanın başta gelen faktörlerindendir bu doğru ama her şey bundan ibaret de değil. Ulus, bunun ötesinde tarihi, kültürel ve psikolojik bir olgudur da. Ekonomik yanı var. Nasıl ki bugün birden fazla millet aynı dili ana dili olarak konuşuyorsa (İngilizce, Fransızca, İspanyolca ve Portekizce konuşan milletler böyledir.) bir milletin bir ya da birden fazla

anadile sahip olması da mümkündür.

İskoçya da bu konuda ilginç bir numunedir. Bu ülkenin halkı İngilizce konuşuyor ancak çoğunluğu kendilerini İngiliz olarak görmüyor ve ayrılma sorunu da gündemlerinden hiç düşmüyor. Son referandumda İskoçların yarısına yakını bağımsızlık için oy verdi. Cezayir özgür olduğu zaman, Fransızca ülkede esas dil değil miydi?

-Vate Dergisi ve Vate Çalışma Grubu'nun yirmi yıllık çalışmaları üzerine düşündüğünüzde pişman olduğunuz bir şey var mı? “Keşke böyle yapmasaydık” dediğiniz oldu mu?

Grubun oluşturulmasından sonra, dergi çıkarma aşamasında kendimizi zorlayıp elimizden geldiğince geniş bir ilişki ağı oluşturabilseydik, çalışmamız hakkında insanları bilgilendirip sıcak ilişkileri devam ettirebilseydik çok daha iyi olurdu. Derginin basılması için harcadığımız emeği, dağıtım için harcadığımız kanısında değilim. Olanaklarımız kısıtlıydı, bugün de öyleler. Bu çalışmayı sürdürmek kolay değildi, bugün de değil; bunlar doğru ama yine de bizden kaynaklanan eksiklikler var. Bugün hala kimi bölgelerde insanlar bizim çalışmalarımızdan habersizler. Açık söylemeliyim ki bu durum içimi yakıyor.

-Düşünsel ve kültürel yaşamınızda Vate'nin yeri nedir?

1978-79 yıllarında annem köyden gelmiş, Ankara'da bende idi. Bir gün bir arkadaşım ile birlikte eve gittim. Arkadaşım, Vartolu Alican; annemin elini öptü “Nacnî ti xêr ama” (yenge hoş geldin) dedi. Annem, “Tanrım sana şükürler olsun ki dilimizi konuşan birini daha gördüm”, dedi ve uzun uzun ağladı.

Benim için dil budur. İnsan vücudunda ki sinir sistemi neyse, toplum yaşamında dil

ve kültür de o dur. Hiçbir dil, anadil kadar tat vermez insana. Hiçbir kültür, çocukluk kültürü gibi insanı gerilere götürüp geçmişine bağlayamaz. Hiçbir yer, insanı, çocukluk yıllarını geçirdiği yer kadar mutlu ve bahtiyar kılamaz. Yeri gelmişken sizin bir itirafta bulunayım; inanın ki Dersim ağıtları olmasaydı ve ben de onları sürekli dinlemeseydim, “Gülümse Ey Dersim” romanımı yazmada başarılı olamazdım.

Vate, benim için bunların hepsidir. Vate'nin her sayısı bana ayrı bir mutluluk veriyor, onun her sayısını aynı heyecanla elime alıp okuyorum.

Vate, dilimizi (Kirmancki) bizimle tanıtan ilk dergidir. Vate, toplumumuzu farklı yönlerden birbirine bağlayan bir köprüdür. Onun sayfalarında, dilimizi, halkımızın dini inancını, kültürünü, ülkemizi tanıdık ve tanıyoruz. Vate bütün bu yönlerden başarılıdır kuşkusuz.

-Bize zaman ayırdığınız ve sorularımızı cevapladığınız için size yürekten teşekkür ediyorum. En son ne söylemek istersiniz?

Bu inanç ve istekle Redaksiyon başta olmak üzere tüm Vate ailesine başarı ve mutluluk diliyorum. Çok sağ ol!

EKLER

1. Ehlibeyt

Alevilikte, günlük hayatta Hz. Ali başta olmak üzere Ehlibeyt mensuplarına verilen rol ile onların gerçek hayattaki inanç, düşünce ve eylemleri arasındaki farkı açıklayabilmek için Alevi Dualizm'ine; yani zahiri ile batıniye baş vurmaktan başka çare yok. Bu anlayışa göre, 5 Ehlibeyt mensubunun (Hz. Muhammet, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ile Hüseyin) İslam dinindeki rolleri, yani gerçek yaşamda yaptıkları bizim zahiri olarak görebildiklerimizdir. Kaldı ki Ehlibeyt mensuplarından Hz. Muhammet zaten dinin

kurucusudur. Öteki dört kişi ise gerçek hayatta, şeriata sıkı sıkıya bağlı, onun kurallarını harfiyen yerine getiren müminlerdir. Bu bakımdan, dinsel yönden Hz. Ali ile öteki 3 Halife (Bekir, Ömer ve Osman) ya da onunla Muaviye arasında İslam dinini yorumlama bakımından, fark olduğu söylenemez. Tarihi kaynaklar, onlar arasındaki mücadelenin bir iktidar kavgası olduğunu, sosyal programlarının da buna göre şekillendiğini ortaya koyuyor. Bu anlamda Alevilerin tarif ettikleri Ehlibeyt, düşüncede planında var olduğuna inandıkları Batınlılık'teki Ehlibeyt'tir. Diyelim ki Ehlibeyt mensuplarının cihanın yaratılmasından önce bir şekilde kendilerini göstermelerini, yaratılış sırasındaki rollerini ve 4 büyük melek ile ilişkilerini vb. bu çerçevede algılamak gerekir.

Yine günlük yaşam içerisinde bilip tanıdığımız insan ile gelişme sonucu İnsan-ı kamil (Tanrısallığa ulaşabilen insan) haline gelmenin açıklaması da ancak bu çerçevede yapılabilir.

2. “Wayir” (Sahip)

Wayir, Kürt Aleviliğinde, özellikle de Dersim Alevileri arasında son derece önemli dinsel bir olgudur. Örneğin, Dersim'de her aşiretin ya da aşiretler grubunun sahibi olan bir evliya vardır ki bu onların biyolojik atası olabilir de olmayabilir de. Bu arada yeri gelmişken sahip ile ilgili bazı özellikleri de sıralamaya çalışayım:

1. Her toplumsal grup (aşiret ya da aşiretler grubu), sahibi olan evliya ya da ermişi, kendisine en yakın kutsal varlık olarak görür, dua ve yakarmalarda sıkça ona seslenir, yardım dilenir.

2. Bu tür ermiş kişi ya da evliyaların her hangi bir grubun (aşiretin) sahibi olması, onun öteki toplumsal gruplar nezdinde kutsal olmadığı anlamına gelmez. O, sahibi olmadığı kesimler için de saygı duyulan kutsal bir varlık niteliğindedir.

3. Din adamlarının (pir, rehber ve mürşid) sahipleri (wayir) olan evliyalar ise sıradan halk kesimlerinin sahiplerine göre daha üstün ve daha etkili kutsallardır. Dersim ve yakın çevresinin (Erzincan, Erzurum, Sivas, Gümüşhane), Alevi din adamları mutlaka bir ocağa bağlıdırlar ki bunlara hewş ya da derge/dergeh de denir (Sey Sabun, Bamasûr, Dewrêş Cemal, Dewrêş Gewr, Sarı Saltuk, Kurêş, Şix Delîlê Berxecan /Pîlvank, ...). Her birinin adı bir Ocağa verilmiş olan söz konusu evliyaların soyundan olanların kutsal özelliklere sahip olarak kabul edilmeleri ve din adamı görevini üstlenme hakkına sahip olmaları bunun bir sonucudur. Din adamları ile sıradan halk arasındaki bu ayrım aynı zamanda bir “xam” (ham) ile “xas” (has) ayrımıdır. Ancak bu ayrım, özünde gönüllülük esasına dayalı olarak doğmuş olan bir sözleşme (pir-talip ikrarı) gereğidir. Bunun, dini görev alanını aşarak temel insani haklara yansıtılması, teorik olarak bizzat inancın kendi kurallarına aykırı bir durumu ifade eder.

3. Dikme/Tikme

Yeri gelmişken, dinsel hiyerarşide özel bir konumu olan ve Dersim’de “Tikme” olarak adlandırılan din adamları kesiminden de bahsetmek gerekir.

Bu konumda olanların da Ocak değilse de bir alt ocak niteliğinde kutsal birer mekanı var. Örneğin, Doğu Dersim’de bizzat bildiğim “Bonê Kalmemi”, “Bonê Kalferatî”, “Çê/hewşa Kalîyê Rayverî”, “Çê/hewşa Rayverê Goleke”, ...) “Tikme” denilen kesime ait 2. dereceden ocaklardır. Bunlara hizmet eden ailelerin mensup oldukları toplumsal grup (aşiret), asıl ocakzadelelerin mensup oldukları gruplar gibi kutsal bir soydan gelmiyorlar. Bunlar ya keramet gösterme imtihanında, asıl ocaklardan birinin ermişi (sahibi) karşısında 2. dereceye düşmüş ya da asıl ocak ermişi tarafından

kendisini temsil etmek üzere belli görevlerle atanmış kişilerdir. Kutsal olma özelliği ise kendilerine “Tikmelik” görevi verilmiş aile ile sınırlıdır. Dersim’de bu eyleme ya da görevlendirmeye Kırmanccada „Dest ci dayene“, Kurmanccada ise „Dest dayin“ (el vermek) denir. „Pîrî/murşîdî destê xo do ci“ / Pîr/Murşîd destê xwe daye“ (Pîr /Mürşit elini vermiş) dendiğinde Pîr/Mürşit’in söz konusu aileye kendisini temsil etme yetkisini verdiği ya da onu görevlendirdiği kast edilir. Dinsel açıdan, bunlar ancak din adamları hiyerarşisinde ilk aşama olan rehberlik görevini yerine getirebilirler. Ancak bu rehberlik te yine 2. derecedendir. Asıl rehberlik, kutsal soydan geldiği kabul edilen, yukarıda bahsini ettiğimiz din adamları grubuna aittir.

Dersim’de buna istisna teşkil eden duruma sadece Şixhesen (Şihhesen) Ocağı’nda rastlanmaktadır. Sey Rıza’nın bağlı olduğu bu ocağın mensuplarının kutsal özelliği, “Tikme”lerde olduğu gibi Ocağa hizmet eden ve onu temsil yetkisi bulunan aile ile sınırlıdır. Aşiretin bunun dışında kalan mensuplarının böyle bir özelliği mevcut değil. Ne var ki Şixhesen’in “Tikme”, yani atanmış olduğuna ilişkin herhangi bir somut bilgi ya da söylence de mevcut değil. En azından bugüne kadar ben rastlamış değilim. Şixhesen asıl ocak evliyaları gibi etkin bir birinci sınıf ermiş olarak karşımıza çıkıyor. Sixhesen Ocağı’nı (Hewşê Sixhesenî) temsil edenlerin, din adamı olarak rolleri ise rehberliktir. Bu bakımdan kimi çevrelerde Sey Rıza için kullanılan “pir” sıfatı yanlıştır. Sey Rıza rehberdir.

4. Ocaklar, Dinadamları

Ocakzade-din adamı ilişkisi bakımından Kürt Aleviler arasında iki farklı durum göze çarpıyor. Dersim ve yakın çevresinde kırmanccasında (zazaca) cem bağlayan kişiye “Dewrêş” (1) denir ve bunlar pratikte yap-

sınlar ya da yapmasınlar; aynı zamanda din adamı sıfatına (pir, rehber, mürşid) sahiptirler. Bu yönüyle yani cem bağlama eylemi (Dewrêşlik) (2) ile rehberlik, pirlilik ve mürşidlik görevlerinden her biri aynı aile ya da kişide toplanıyor olabilir. Buna karşılık din adamı olmak, otomatik olarak kişiye cem yapan kişi (dervişlik) sıfatını kazandırmaz. Cem yapma, aşağıda değinildiği gibi görünmeyeni görebilme, ateşe girme gibi olağanüstü yeteneklere sahip olmayı gerektirir ve çok az sayıda kişi bu niteliklerin sahibi olabilir. (3)

Dersim ve çevre bölgelerin kırmancasında cem yapma eylemi „cem kerdene“ (cem yapmak), „cem girêdayene“ (cem bağlamak), „qalê heqîye kerdene“ (gerçekten bahsetmek), „venga Heqî dayene“ (Tanrıya seslenmek) gibi değişik terimlerle ifade edilir.

5) Görünmeyeni görme yeteneği

Bu, Kürt Aleviliğinin önemli ayırd edici özelliklerinden bir tanesidir ve Dersim ile çevresinde, bu yetenek sadece cem bağlayabilen kutsal kişilere (dewrêş) aittir ki buna Dar-ı didar (bilinmeyeni haber verme) de denir. Yani, kişi din adamı olsa bile, eğer „Dewrêş“ değilse, görünmeyeni görebilme yeteneğinin sahibi de değil demektir.

Görünmeyeni görebilen „Dewrêş“ler cem esnasında „keramet gösterirken“ genellikle kendinden geçer, diğer bir deyişle transa girerler. Bu duruma Kırmancca „kewtene“ (kendinden geçme) ya da „tewt“ (trans) denir. „Tewt kewtene“ yine transa girme anlamındadır.

Dersim Dışından İki Örnek:

Kureşanlı bir pir ailesine mensup olan Ali Özer'in verdiği bilgilere göre Adıyaman Alevilerinde de din adamları esas olarak rehber, pir ve mürşit'ten oluşmaktadır. Hiyerarşik olarak en altta rehber, ortada pir, en üstte ise mürşit var. Yani bu yönden sıralama, Kürt

Alevilerinin öteki kesimleri ile uyumludur. „Dede“ kavramı, tıpkı Elbistan Alevileri arasında olduğu gibi söz konusu din adamları için kullanılan ortak terimdir. Yine bu bölgede, üç grup din adamı, tıpkı Dersim'de olduğu gibi ocakzade ya da post sahibidirler. Genel olarak Kürt Aleviler arasında görüldüğü gibi pir ya da mürşit tarafından vekaleten görevlendirilen ve ancak rehberlik yapabilen „Dikme“ler de var. Aynı bölgede rehber, pir ve mürşit aynı aileden ya da soydan olabilir ama bunların ayrı ayrı kişiler olması gerekir. Aynı kişi, iki görevi birden yerine getirmez. Bölgede, cem yerine „dem“ sözcüğü kullanılır. bütün demlerde/cemlerde pir ya da mürşit'in bulunması zorunluluğu yok. Örneğin, Yol ve Erkan Demleri böyledir. Fakat bazı Demlerde bu zorunluluk var. Diyelim ki „Kırklar Demi/Cemi“nin pir ya da mürşit tarafından yürütülmesi gerekir. İstisnalara rastlansa da 1980'lere kadar cemlerde okunan beyitler bütünüyle Kürtçeymiş.

Dem ya da Cem, şu dizelerle sonlandırılır.

*Serî çel la çel kanî ye
Goçê êra li ser danî ye
Pîr e Dem e kê û kî ye,
Yek muhamed yek Elî ye,
Kê îna kir Heq malê wî ye”*

Türkçesi:

Kırkların başı kırk çeşme
Göçümüz konmuş başına
Pirdir, cemdir, kim ile kim?

Biri Muhammet biri Ali

Kim bunu yaparsa Tanrı onunladır.

Cem esnasında, Kürt Alevileri arasında genel olarak var olan keramet gösterme eylemi, 40-50 yıl öncesine kadar bu bölgede de varmış.

Dikmeler'in cem bağlamak gibi bir görevleri yok.

Bu yörede cem tutana „dede“ denir, bu anlamda „derviş“ kavramına ise rastlanmaz.

Yukarıda sıraladığım Dersim Aleviliğine ait kimi noktalarla ilgili olarak görüşlerini dile getirmesi ricasında bulunduğum Elbistan'lı ocakzadelerden Alan Dilpak ise kendi yöresindeki durumu şöyle özetledi:

Kürt Aleviliği Ocak geleneğini esas alır. Ocaklar, Mürşit, pir, rehber ocağı olarak da ifade edilmektedir. Her mürşit aynı zamanda pir ya da rehber hizmeti yürütebilir ancak her pir aynı zamanda mürşit ocağını temsil edemez. Aynı şekilde rehber de ne pir ne de mürşit ocağını temsil edemez. Dede ve derviş kavramları birbiriyle aynı değildir. Dede, mürşit-pir-rehber hiyerarşisini de içeren bir üst kavram olarak kullanılmaktadır. Dervişlik ise bunun tamamen dışında yer alır. Bizim yöremizde, türbeleri bugün hala ziyaretgah olarak ziyaret edilen, adakların kesildiği yer olarak kutsanan kadın-erkek dervişler olduğu gibi pir-mürşit türbeleri de vardır.

„Tikme“ ya bizim yöremizde kullanılan söylemi ile „Dikme“ esas olarak tayin edilen anlamında kullanılmaktadır. Bu şahsiyetler tayin ile gelir, ocakzade değildir. Alevilik-Bektaşilik arası uyumsuzlukların temel noktalarından biri de budur. Aleviler Bektaşiler için onlar „Dikme“dir, dikildiği gibi de sökülüp atılır derken de onların ocaktan gelmediğinin altını çizerekler.“

„Dar-ı Didar“ kavramı, kutsal bir eylem olan, Türkçe söylemiyle „Görgü Cemi“ndeki işlem kastedilir. Görenlerin darında bulunmak anlamında dünya gözü ile değil gönül gözünün açık olduğu işlemde bahsediliyor kanısındayım. Bu söylem Türkçeye de anlam kayması olmadan girmiştir. İkrar verip müsahip edinen çiftler için „Dar-ı Didar“dan geçti denmektedir.

Derviş ocağından olanların cem yürütmesi söz konusu değildir. Onlar yukarıda da belirtildiği rehberlik görevini ifa ederler. Bu ocaktan gelen kişilerin tümüne saygı ocak kutsiyetinden dolayı gösterilir. Saygı duyulan fertten ziyade ocaktır.

Aynı görünmeyi görebilme, yaresanizm ve Ehli Heq olarak ta bilinen Kayilik'te de var. Görünmeyi görebilen Yaresan “Dide-dar”larında aranan temel özellikler şöyle sıralanabilir:

1- Olayları açık ve hiçbir anlaşılmazlığa yol bırakmayacak şekilde öngörmek ve önceden söylemek;

2- İyi davranışlara sahip olmak;

3- Kerametden bahsetmeden, tesadüflerin meydana getirdikleri bazı üzücü sonuçları yaptığı ibadetle değiştirmek. (4)

Bunlar, Kürt Alevi Dewrêş (derviş)lerinde de aranan özelliklerdir. Kişi, eğer temiz kalpli ve iyi şeyler yapan biri değilse Dewrêşlik yapabilmek, dolayısıyla görünmeyi görebilme yeteneğine sahip olamaz. Bu özelliğe sahip olduktan sonra bile eğer doğruluktan saparsa, ona bu özelliği veren ilahi güç, verdiklerini geri alır. Kırmanc'cada bu durum “bîyo serdin/bîya serdine” (soğumuş) ya da “Zerî ra bîyo serdin” (yüreğine soğukluk girmiş) terimleriyle ifade edilir. (5)

Dewrêş, yani Dar-ı didar, görüp duyduklarını, kendisine söylenenleri herhangi bir değişikliğe uğratmadan, olduğu gibi aktarmakla yükümlüdür. (6)

Derviş / Dar-ı didar, dua ve yakarmalarıyla, üzüntü verici şeylerin önüne geçebilir, onları durdurabilir. Cemde onu izleyenler de kendisinden bunu bekler ve hatta isterler. O, ilahi güçlere yalvarıp yakarmak, dua etmek suretiyle bunu yapar (7)

Tarihte bu ilişkiyi Yunan efsane kahramanları ile Tanrılar arsında da çok açık şekilde görmek mümkün. Homero'un İlyada'sı neredeyse böyle kurgulanmış. Şu farkla ki Yunan Tanrılarına hem iyilik gibi kötülük için de dilekte bulunulurken, Alevî Derweşleri cem sırasında sadece pozitif niteliği olan şeyler talep edebilirler. Bir Derweş, ilahi güçler tarafından cezalandırıl-

masını istediği birisi için normal yaşamında beddua edebilir ama cemde asla bunu yapmaz, yapamaz. Cem, iyiliğe yönelik bir ibadettir.

Yaresan ya da Kakayilerde görünmeyi görebilen (Dida-dar)'lardan ayrı olarak bir de "Kelamxan" ya da "okuyucu" denilen kişiler var. Bunlar, kutsal kitaplardan metinleri ve "kelam"ları okuyup söylerler. Bu, Dewrêş (derviş) olmayan Alevi din adamlarının, Alevi literatüründe çok önemli yere sahip bulunan yazılı ve yazılı olmayan kutsal metinleri (beyitleri) saz eşliğinde söylemeleriyle aynıdır.

Dipnotlar:

1) Sözcüğün aslı „derwêş“ olmasına rağmen Dersim yöresi Kırmancasında „r“ ve „w“ harfleri yer değiştirip „Dewrêş“ halini almış ki bu durumda olan başka sözcükler de var. Örneğin, „kerwan“ ve „kerwa“ sözcükleri Dersim Kırmancasında „kewran“ ve „kewra“ şeklinde söylenir. “Yine „derweş“ sözcüğün son harfi „ş“ de Dersim’de ağırlıkla „s“ şeklinde telaffuz edilir.

„Dewrêş“ Dersim Alevileri arasında aynı zamanda hem bir erkek ismi hem de belli kişilere verilen bir ünvanıdır.

2) Dewrêş sözcüğü ile Türkçedeki „derviş“ sözcükleri kelime olarak aynı kökten türemiş olsalar da anlam bakımından aralarında fark var. Dersim Aleviliğinde „Dewrêş“ yani „derweş“ kutsal olarak kabul edilen soydandır. Ancak onun Türkçe anlamındaki gibi „Bir lokma, bir hırka yaşam tarzı benimsemiş, dünya malında gözü olmayan“ biri olması zorunlu değil.

3) İnsanüstü yeteneklere sahip olmasalar da saz eşliğinde beyit söyleyen, dua eden ikinci ve yaygın bir ibadet türü daha var. Bu ibadet türü Dersim’de cem olarak adlandırılmaz. Gerçi Dersimliler arasında farklı görüşte olan ve bunun da bir cem türü olduğunu söyleyenlere de var ama bunu inancın otantik

haline uygun olduğu kanısında değilim.

4) Kaynak: Dr. M. Mokri, Yaresan Kürtler’in Kutsal Metinleri (A- Şey Amir’in Goranice 52 Ayeti), Mehmet Bayrak, Kürt Batınilığında Kutsal Metinler, Özge Yayınları, Ankara, 2016, s. 581.

5) Hakkında bu tür söylentilerin dolaştığı ama ailesine ulaşıp izinlerini alamadığım için adını yazmayı düşünmediğim bir piri bizzat tanıyorum. Halk arasında başlangıçta çok etkili ibadeti olan bu Pir’in, uzaktan da olsa kendisine kirve olan bir ailenin kızıyla yaptığı evlilikten sonra, Dewrêşlik (dervişlik) yeteneğini kaybettiği ve soğuduğu söyleniyordu. Bu pir cem yapmıyor, beyit söylemekle yetiniyordu.

6) Doğruyu söyleme uyarılarına cemde bizzat kendim de defalarca karşılaşmışımdır. Örneğin, kirvemiz olduğu için hemen hemen her yıl sonbaharda evimize gelen ve cem bağlayan Nazimiye’ye bağlı Şêrkû mezrasından İvrayîmo Heçik ya da Bava Heçik’in, cem esnasında “İvo, toz rêça wayîrê xo merze, raste ra durî mekuye, to ra ke çi vajîno aye vaze” (Ceddinin yoluna leke sürme, doğruluktan ayrılma, sana ne söyleniyorsa onu aktar) türünden sözlerle kendi kendisini uyardığını hatırlıyorum.

7) Üzücü ve felaket niteliğindeki şeyler, genel olarak bütün bir yöre ya da grupla ilgili olabileceği gibi, birey ya da tek bir aile ile ilgili de olabilir. Bu tür olayları ifade etmek için en fazla kullanılan terimlerden biri “tafan” ötekisi ise “Hewrê siyayî / ewrên reş” (kara bulutlar) dır. “Wîşş Heq dûrî bero; tilpê hewrê siyayî hayê ... ser ra fetelînê” (Vah, Tanrı uzaklaştırsın; kara bir bulut kümesi ... üzerinde dolaşıyor. Buradaki “...” kara bulut kümesinin üzerinde dolaştığı yerdir. Bu bir aile, bir mezra, bir köy ya da bir bölge olabilir. Dewrêş (Derviş)’in dua ve yakarmalarıyla kötü şeylerden kurtulanlar, genellikle kurban ya da başka türden adak sunma yükümlülüğüyle karşı karşıya kalırlar. Örneğin kurban kesme. Adağın cinsi ve miktarı da yine Dewrêş tarafından belirtilir. Ona ise affedici ilahi güç söyler.

Alevi cemlerinde görünmeyi görebilme konusu ile ilgili ek bilgi için bkz. Munzur Çem, Dersim Merkezli Kürt Aleviliği, Vate Yayınları, 2. Baskı, s. 34.

Kürt Meselesinde Federal Çözüm Konferansı

Deng Dergisi olarak 12 Şubat 2017 tarihinde Diyarbakır Plaza Otel'de gerçekleştirdiğimiz "Kürt Meselesinde Federal Çözüm Konferansı"nın haberini geçen sayımızda yayınlamıştık. Bu sayımızda ise konferansta yapılan açılış konuşması ile panelistlerin tebliğlerini siz okuyucularımızla paylaşıyoruz.

Bayram BOZYEL - Li ser navê Kovara DENG

Mêvanên ezîz,

Nûnerên çapemeniyê yê giranbuha,

Hûn tev bi xêr û xweşî hatin.

Li ser navê Kovara Dengê, ez we hemûyan bi dil û can silav dikim.

Jibo beşdariya we gelekî sipas dikim.

Hevalên hêja,

Kovar û Weşanxaneya Dengê, ev 28 sale ku li ser piyan e. Jibo çand, wêje, hûner û diroka Kurdî ji tarîtiyê derkeve ronahiyê, xebateke bê westan dimeşîne. Heta nûha bi sedan berhemên giranbuha di Weşanxana Dengê de hatine çapkirin û di pirtukxana Kurdî de cihê xwe girtine.

Herweha, di bin banîya Dengê da, bi dehan rojnameyên hefteyî yê bi zimanê kurdî û tirkî hatin çapkirin û belavkirin.

Kovara Dengê jî, di sî salê dawî de bi weşaneke bi wêrek, her dem li ser pîrsa Kurd hûr bû. Di rûpelên xwe da cih da bi hezaran nivîsar, hevpeyvîn û vekolînên cûrbicûr. Kovara Dengê, bi weşana xwe

ya siyasî her tim balê kişand li ser pîrsa Kurd. Û di vê pêvajoya zor û zehmet da, jibo xûrtkirina hişmendiya neteweyî erkekê grîng bicîh anî.

Elbet, berdelê xebateke usa yê dirokî jî ne hêsan bû. Li vir ne cihê wî ye, ku ez behsa wan astengî, îşkence, zindan, qedexe, tehdâ û neheqiyê kû em rastî hatine bikim.

Îro jî em wek Kovara Dengê, bi minasebeta vê konferansê, ya bi navê "Pîrsa Kurd û Perspektîfa Çaresiya Federalî" bi we ra ne. Divê em vê bibêjin ku, ev konferansa bi vê mijarê, a yekemin ku li Tîrkiyê tê li darxistin.

Bi gotineke din, îro em hemî bi hev ra li Tîrkiyê tabuyeke din dişkînin û xofeke din li cihê wî dihejînin.

Mêvanên ezîz.

Encama siyaseta li ser înkarkirin û tunekirina gele Kurd ayan beyan li ber çavan e. Di serê sedsala borî de, sistema ku li ser înkarkirina neteweya Kurd û perçekirina Kurdistanê de hat damezirandin, ne tenê

jibo Kurdan, jibo gelên ciranên jî jiyane reş û tarî kir û heremê kir gola xwînê.

Dewletên ku Kurdistanê parvekirin; Tîrkiye, Îran, Irak û Suriye di heman demê de xwe bi awayeke tekparêz, navendparêz û uniter birêxistin. Di pîrsa Kurd de siyaseta inkâr, asimilasyon û qirkirinê têrê wan nekir, loma sistema dewletê jî li gor vê hewcedariyê bikeyskirin.

Rewşa hanê çawa jibo kurdan bû semedê zîlm û zoreke bê hempa, ewqas van dewletên dagirker jî ji demokrasiyê, hikûka gerdunî û ji maf û azadiyan dûr xist. Ev dewlet, her çû, ber bi otoriteriyê ve herikîn, destê diktatoran, hêzên militarist û sovenistan li ser wan xurt bû.

Bi gotineke din, çar dewletên ku em behsa wan dikin, ji alî pîrsa Kurd ve hatine êsîr girtin. Siyaseta wan ya derbarê pîrsa Kurd xitimiye. Eşkere ye ku qedera wan êdî rasterast bi çerserkirina pîrsa Kurd ve girêdayî ye.

Belê, di roja îroyîn de siyaseta inkarê êdî wek berê kar nake. Êdî bi awayekî hişk û tund nabêjin Kurd tune ne. Lê, li ser navê neperçekirina welatê xwe, jibo çareseriyê adlane jî tu gav navêjin.

Mixabin îro gav neavêtina bi hinceta neperçekirinê, bi awayeke paradoksî van welatan, gav bi gav ber bi parçekirinê ve dibe.

Em dikarin bejin ku, îro, lê pêşiya dewletên ku bi pîrsa Kurd ra têkildarin, du rê he ne.

Yan siyaseta tundûtîjî ya derbarê pîrsa Kurd wê bi perçekirina van welatan bi dawî bê, yan jî divê pîrsa Kurd bi awayeke adlane û li ser esasê wekheviyê were çareserkirin.

Li gor raya me, rêya diduyan tenê bi sistema federalî dikare pêkan bibe.

Taybetmendiya sistema federalî ew e ku,

dikare bê ku welat perçebibin, mesela Kurd safî bike.

Jibo vê jî, divê ev dewletên têkildar, hebûna Kurdan ne bi devkî, lê bi rastî qebûl bikin. Li gor rastiya Kurdan û kimîneyên etnîkî û olî sistema navendparêz, ango a merkezi biterkînin. Da ku hemû deng û rengên vê axê, bikaribin bi awayeke azad bijîn, netewa Kurd jî bikaribe li welatê xwe, li Kurdistanê çarenûsa xwe tayîn bike.

Federalîzm, rê dide wê yekê ku pîrsa Kurd di nava sinorên heyî da safî bibe.

Bi awayeke din, di sistemeke federalî de, Kurd û neteweyên din dikarin li ser hiquêke wekheviyê bi hev ra bijîn.

Bi minasebeta vê konferansê em dixwazin ragihînin ku, di safîkirina pîrsa Kurd de xeynê rêbaza şerî rêbazên aştiyane û xeynê sistema uniter çareserîya federalî jî heye.

Bi goteneke din, em ne mehkumê şer û sistema uniter in.

Em dikarin tev bi hev re riyên aştiyane û wekheviyê bibînin

Tiştêke eşkere ev e; Rojhelata Navîn, heremeke firenetew û firebawerî ye. Pîrsa Kurd û Kurdistanê pîrseke serekeye, ku aşî û aramiya vê heremê bi safîkirina vê meseleyê ve girêdayî ye.

Jibo vê jî sistemeke federalî û herhewa feraseteke federalî êdî ferz bûye.

Îro divê konferansê de em ê di mesela Kurd de li ser çareserîya federalî dur û dirêj bisekinin. Jibo çareseriyê federalî rewş çî ye, li pêşiya me derfet û astengên bi çî rengî hene; axaftvanê hêja wê li ser van mijaran biaxivin. Piştî jî mêvanên me yên delal wê bi pîrsên xwe, û heman demê da bi bîr û rayên xwe beşdarê nîqaşan bibin.

Bi hêviya ku ev konferans, jibo safîkirina

pirsa Kurd bi awayeke aştiyane û federali, asoya me zelaltir bike. Ê hêviya ku dengê vê konferansê bigihî hêzên erkdar da ku li ba wan jî eqlê çareseriyê peyda bibe.

Hevalên delal,

Beriya ku ez axaftina xwe xilas bikim, dixwazim çend gotinan jî li ser rêveçûna konferansê bibêjim.

Yek jê ewe e, wê zimanê Konferansê Kurdî û Tirkî be. Kî çawa dixwaze, dikarê bi wê awayê xwe ifade bike.

Ya diduyan jî Konferansa me ji du

rûniştinan pêk tê.

Rûniştina ewil wê nuha destpêbike û qasî du seetan bajo. Piştê runiştana ewil, em ê navberek jibo firavîne bidin û li vir li otelê em ê bi hev ra xwarinê bixwin. Runiştina me ya diduyan jî wê qasê du seetan bajo û bi vê awayê konferansa me wê xilas bibe.

Careke din ez xêrhatina we dikim û ji we hemuyan ra serkeftin dixwazim.

Belê, nuha jibo runiştina ewil rêzdar Dr. Necdet İpekyüz dawetê plaformê dikim.

Keremkin.

1. Oturum

Federal sistem; Türkiye ve bölgesel denklem

Dr. Necdet İPEKYÜZ

Ji bo Kovara Dengê em gelekî sipasî dikin.

Günaydın, hoş geldiniz. Deng Dergisi'ne çok teşekkür ediyoruz. Diyarbakır'ın bu sabahı oldukça enteresan, kentin bir bölgesinde sis, kentin bir bölümünde tümüyle bir bahar havası. Sabahleyin ben çok endişelendim. Konuklarımız belki gelemeyecek diye. Çünkü sabah uçaklar iptal edilmiş. Neyse ki konuklarımız burada. Uzun bir süredir Diyarbakır'da küçük çaplı toplantılar yapılmasına rağmen, böylesine kapsamlı bir konferans uzun zamandır yapılmamıştı. Kürt meselesinde federal çözüm gibi bir konunun Deng Dergisi tarafından gündeme alınıp tartışılması son derece anlamlıdır. İlk oturumda Türkiye'deki ve bölgesel denklemler nasıl gidiyor, bu konuda neler yapılabilir, bunları konuşacağız. Oturumumuzun birinci konuşmacısı Mesut Yeğen, buyurun. İkinci konuşmacımız Vahap Coşkun ve Sevgili Arzu Yılmaz, siz de buyurunuz...

Aslında Türkiye bu yüzyılın başında ciddi çok sıkıntı yaşadı. Gerek Türkiye'nin dış politikası gerekse Türkiye'nin içindeki Kürt meselesi olmak üzere dini ve ekonomik sınırlar söz konusu. Aslında herkes bir krizden söz ediyor. Ve bu kriz de her tartışmada Kürt meselesi ile birlikte gündeme geliyor. Kürt meselesi çözülmeden bu krizin çözülmeyeceği ortada. Belki hem Türkiye hem de Ortadoğu'da Kürt meselesinde bir açılım yaşanmadıkça birçok sıkıntının yaşanması kaçınılmaz.

Öte yandan, son dönemde Kürtler; birçok yapı, hareket, aktör ve aydın Kürt meselesinde statüden söz ediyor. Artık kimlik, insan hakları, demokratikleşme dışında nasıl bir statü ve nasıl bir mücadele konuları ön plana çıkmış durumda. Ve bugün burada yapacağımız tartışma belki de bu konuda ufkumuzu aydınlatır, bu sorunun aydınlanmasına vesile olur. Ben daha fazla uzatmak istemiyorum. Özetle statüye evet, statükoya hayır. Ne yazık ki statüko için mücadele ederken, ötekini anlayışla karşılamak yerine statükoyu ele geçirince kimseye nefes aldirtmıyorlar. Belki de hem Kürtler kendi aralarında hem de yaşadıkları coğrafyadaki egemenlerle bu konuyu iyi tartışmalıdırlar.

İlk sözü Mesut Hocama veriyorum. Buyurun...

Kürtler ve millet olmayı sürdürmek

Prof. Dr. Mesut Yeğen

Çok teşekkür ederim. Herkesi sevgiyle saygıyla selamlıyorum. Diyarbakır'da bulunma fırsatı verdikleri için Deng Dergisine ve Bayram Bozyel'e bilhassa teşekkür etmek istiyorum.

Bu ilk oturumda Türkiye Kürtleri ve federalizm bahsini konuşmamız bekleniyor. Malum, federalizm, "Türkiye Kürtleri nasıl bir idareye layık, Kuzey Kürdistanlılar nasıl bir idari durumun peşine düşmeliler" sorusuna verilen cevaplardan biri. Dolayısıyla, Kürtler ve federalizm bahsini bu genel soru etrafında düşünmek makul olsa gerek.

"Türkiye Kürtleri nasıl bir idari durumun peşine düşmeli" sorusuna bugünlerde verilen cevapları kaba bir biçimde sınıflandırdığımızda ortaya dört ana teklif ya da perspektif çıkıyor.

Evvela, Türkiye siyasetinden gelen bir teklif var. Kürtlere aşağı yukarı 1990'lara kadar "Kürtlüğü, Kürdistanı unutun ve Türkleşin, yoksa tepelerim" diyen Türkiye devleti bir zamandır yeni bir teklif yapıyor.

Seküler ve muhafazakâr çeşitlemeleriyle Türkiye siyasetinin bir bütün olarak sahiplendiği yeni teklif şu: Egemenlik paylaşımına erişmeyen bir yerelleşme ve kültürel hakların bireysel düzeyde tanınmasına dayalı bir demokratikleşme. Türkiye siyaseti "Kürtler neyin peşine düşmeli" sorusuna bir zamandır bu cevabı veriyor.

İkinci olarak, Kürtlerin bir kısmından gelen, "Kürtler de diğerleri gibi bir millet, dolayısıyla diğerleri gibi Kürtlerin de bir ülkesi ve devleti olmalı" diyen bir perspektif var. 1991'den beridir Kürdistan civarında yaşanan bölgesel altüst oluşun bu seçeneği imkânsız olmaktan çıkardığını savunan bu görüş malum siyaseten güçlü bir karşılığa sahip değil.

Üçüncü olarak, bugün burada toplanmamıza vesile olan Deng dergisi ve benzeri çevrelerin Güney Kürdistan deneyiminden aldıkları ilhamla savundukları federasyon önerisi var. Türkiye Kürdistanı'nın kendine mahsus

bir meclisten çıkan yasalarla yönetilmesini savunan bu ikinci perspektif Türkiye'yi hukukten iki uluslu bir devlet olarak yeniden düzenlemeyi öneriyor.

Son olarak, PKK-HDP hattının hem Rojava hem de Türkiye Kürtleri için savunduğu demokratik ulus ve demokratik özerklik fikri var. Federalizm teklifi gibi güçlü bir egemenlik paylaşımı fikrine dayalı olmakla beraber, egemenliğin paylaşımını etnik ya da ulusal değil coğrafi temele dayandıran demokratik özerklik teklifi içerdiği yoğun katılımcılık ve ortaklaşmacılık fikriyle komünist-anarşist, öz savunma fikriyle de konfederalist tonlar içeriyor.

Şimdi, bu dört teklife dair ne düşündüğüme geçebilirim. Federalizm ve Kürtler bahsine dair kanaatlerimi de bu genel değerlendirme içerisinde aktarmaya çalışacağım.

Ama öncelikle bu dört teklifi birbiriyle kıyaslanabilir, karşılaştırılabilir kılacak bir çerçeveye ihtiyacımız var. Böyle bir çerçeve olmadığı takdirde Türkiye Kürtleri, Kuzey Kürdistanlılar neyin, nasıl bir idari durumun peşine düşmeli sorusuna verilen cevapların bütünüyle normatif, sadece arzularımızı ifade ediyor olmak gibi riski var. Bundan sakınmak için Türkiye Kürtlerini, Kuzey Kürdistanı ya da daha genel olarak Türkiye'nin Kürt meselesini çevreleyen siyasi, sosyolojik, askeri, diplomatik vb. koşulları değerlendiren bir çerçeve çizmemiz gerekiyor. Ancak böyle bir çerçeve ortaya koyabilirsek, yapılan teklifleri hem Kürt meselesine derman olabilme kapasiteleri hem de uygulanabilirlikleri üzerinden karşılaştırabiliriz.

Şimdi, izninizle bu türden bir çerçeve ortaya koymaya çalışayım. Elbette ana hatlarıyla. Zannımca, bu çerçeveye dahil edilmesi gereken ilk husus bizzat Kürt

meselesinin niteliğiyle ilgilidir. Burada da durum üç aşağı beş yukarı bellidir. Türkiye Kürdistanı olarak adlandırılan havalide meskûn nüfus ağırlıkla Kürt olarak doğmuş olmaktan memnun ve öyle de yaşamak isteyen Kürtlerden oluşuyor. Bu da şu demek: Türkiye Kürtleri dil ve toprak birliğine sahip bir topluluk, bir millet ve bu milletin kayda değer bir kısmı da bu hallerini devam ettirmek, Kürdistan olarak adlandırılan havalide Kürtlüklerini muhafaza ederek yaşamak istiyor. Nitekim, bugün Kürt meselesi olarak tecrübe ettiğimiz durum da bu istekle, bu isteğin karşılanmıyor oluşuyla ilgili bir durumdur.

Kürt meselesi makro düzeyde toprak ve dil birliğini korumaya çalışan bir ulusal topluluk meselesi olmakla beraber, bahsettiğim bu durumu desteklemeyen ya da zayıflatan hususlar da mevcuttur.

Hepsi birlikte zayıf ulusallık ya da zayıf tarihsellik olarak değerlendirebilecek bu türden en az üç husus var. 1. Türkiye Kürtlerinin üçte bir kadarı Kürdistan olarak adlandırılan havalide meskûn değil; 2. Giderek azalıyor olmakla beraber Türkiye Kürtlerinin halen önemlice bir kısmı “Kürtlüğün mü, sistemle bütünleşme mi?” tercihi yapmaya zorlandığında sistemle bütünleşmeyi tercih ediyor; 3. Yerel hanedanlıklara, Osmanlı ve Safevi imparatorluklarına ve Türkiye, İran, Irak ve Suriye devletlerine tabi olmakla geçen yüzlerce seneye bağlı olarak yerel bakışlar ortaya çıkmış durumda. Son birkaç senede, bilhassa da Rojava meselesine bağlı olarak kısmen değişse de, İran, Türkiye, Irak ve Suriye Kürtlükleri diye bir realite var. Toparlayacak olursam, Türkiye'nin Kürt meselesi evet ulusal bir toplulukla ilgili bir mesele; ama zayıf tarihsellikle, cılız ulusallıkla malul bir ulusal toplulukla ilgili bir mesele. Türkiye Kürtlerini, Kürt meselesini çevreleyen koşulların ilki bu.

Türkiye Kürtlerini çevreleyen koşulların ikincisi Türkiye devletiyle ilgili. Burada da durum şu: Kıyaslayarak konuşmak gerekirse, Türkiye devleti mesela Irak ve Suriye devletleriyle kıyaslanamayacak düzeyde iktisadi, siyasi-ideolojik, askeri ve diplomatik kapasiteye sahip bir devlet. Bu kapasiteye sahip olması hasebiyledir ki, Türkiye devleti halen Kürtlerin büyük kısmı için ekmek kapısı olmaya devam ediyor, yurttaşlarının büyük kısmını milliyetçilik etrafında mobilize edebiliyor, etnik ve mezhebi ayrımlarla bölünmemiş bir ordusu var ve Ortadoğu'ya nizam vermek gibi afaki işlerin peşine düşmedikçe uluslararası siyasetin büyük aktörlerinin gözden çıkaramadığı ya da kolayca pas geçemediği bir devlet. Böylesi bir iktisadi, siyasi-ideolojik, askeri ve diplomatik kapasiteye sahip olarak bu devlet Kürt meselesinin ulusal bir toplulukla ilgili olduğunu kabul etmek şöyle dursun, en lütfekar zamanında meseleyi egemenlik paylaşımına erişmeyen bir yerleşme ve bireysel kültürel hakların tanınmasına dayalı bir demokratikleşmeyle halletmeyi öneriyor.

Kürt meselesini çevreleyen koşulların üçüncüsü de bölgesel durumla ilgili. Malum, İran ve Irak arasındaki kapışmalardan ötürü yaşanan küçük arızaları bir an için ihmal edecek olursak, 1923'ten aşağı yukarı 1991'e kadar Kürtleri çevreleyen bölgesel durumun ana özelliği, içindeki yaşadıkları dört devletin mesele Kürtler olduğunda aralarındaki ihtilafları yok sayıp, ortak davranmaları oldu. İlk kez, 1991'de ardından 2003'de değişen bu durum en son Suriye savaşıyla bir kez daha değişti ve önce Irak Kürtleri, ardından Suriye Kürtleri şu ya da bu biçimde özgürleşti ve meskün oldukları yerlerde bir biçimde egemen oldu. Buna mukabil, İran ve Türkiye'de durum değişmiş değil ve değişebileceğine dair işaretler de kuvvetli değil. Ne Türkiye, ne

İran küresel sistemin büyük aktörlerince bu türden bir değişimin sarsıntılarına maruz bırakılacak gibi görünüyor. Kürt meselesini çevreleyen koşulların üçüncüsü de bu: Kürtlerin maruz kaldığı bölgesel çerçeve kısmen yıkılmış ve buna bağlı olarak Güney ve Batı Kürtleri bir biçimde statü sahibi olmuş ve lakin aynı durumun Kuzey ve Doğu Kürtleri için de tekrar edebileceğini gösteren işaretler mevcut değil, en azından bölgesel gelişmelerden kaynaklı olarak.

Önerdiğim çerçeve bu. Şimdi, başta sözünü ettiğim dört teklifi bu çerçeve içerisinde kıyaslayabiliriz. Kürt meselesinin nitelikleri, Türkiye devletinin özellikleri ve bölgesel şartlar üçlüsünden oluşan bu genel çerçeve içerisinde baktığımızda en zor tatbik edilebilir olanın tekliflerin ikincisi, "Türkiye Kürtleri bağımsız bir Kürdistan fikrinin peşine düşmelidir" teklifi olduğu açık. Belli ki, ne Türkiye Kürtlerinin bu yönde kuvvetli bir arzu ve iradesi var, ne Türkiye devleti bu teklife cevap verecek bir tarihe ve kırılana sahip ve ne de bölgenin diplomatik dinamikleri bu teklifi kuvvetli kılıyor. Kürtlerin cılız tarihselliği ve ulusallığı, Türkiye devletinin Roma ve Osmanlı imparatorluklarının mirasçısı olma özelliği ve bölgesel dinamiklerin yetersizliği bu teklifi bugün ve yakın gelecek için imkânsız kılıyor.

Bunun kadar olmasa da Türkiye siyasetinin teklif ettiği egemenlik paylaşımına erişmeyen bir yerleşme ve bireysel kültürel hakların tanınmasına dayalı bir demokratikleşme seçeneği de tatbik edilebilir gibi görünmüyor. Daha doğrusu, tatbik edilmesine edilebilir, lakin sürekli bir kalkışma durumunda yaşanılması göze alınırsa. Zayıf tarihselliklerine rağmen Kürtlerin bir ulusal topluluk olması ve bu hallerinin pekişmesi ve Dünya Savaşı sonrası oluşan Kürdistan statükosunun Irak ve Suriye kısımlarının

bozulmuş oluşu ve bölgesel dinamiklerin tekinsizliği Kürt meselesini bu türden cılız bir demokratikleşme teklifiyle yatıştırmayı imkânsız kılıyor; dediğim gibi sürekli bir kalkışma durumunda yaşamak riski göze alınmadığı takdirde.

Kalan iki teklifi tatbik edilebilirlik açısından kıyaslamak çok kolay değil. Her ikisi de kolayca tatbik edilebilir gibi görünmüyor ve lakin tatbik edilebilirlik açısından ikisinin de görece avantajlı ve dezavantajlı olduğu yanlar var.

Demokratik özerklik teklifiyle devam edeyim. Bu teklifin en bariz problemi içerdiği belirsizlik. Şimdiye kadarki müelliflerinin yazıp söylediklerine bakılacak olursa demokratik özerklik Türkiye devletinin fit olabilir görüldüğü ‘zayıf yerelleşme’ teklifine yakınlaşan özellikler de barındırıyor, kendi güvenlik aparatı olan konfederal bir durumla da.

Bir an için bu belirsizlikleri ihmal edip bu teklifin herkesçe bilinen yanlarına odaklanarak konuşmak gerekirse, ilk olarak görülen demokratik ulus fikriyle olan kuvvetli münasebeti sebebiyle demokratik özerklik teklifinin daha kolay kabul ettirilebilir oluşu. Demokratik ulus bir yandan Türkiye’yi anayasal düzeyde iki-uluslu bir biçimde tanzim etmeyi önermediğinden, Türkiye ya da önerildiği ikinci yer olarak Suriye açısından ‘konuşulabilir’ kılarken, aynı anda Kürtlerin bir ulusal topluluk olarak kendilerini devam ettirmelerine olanak tanıyan geniş bir hukuki çerçeve öneriyor olması hasebiyle de Kürt meselesinin ana nitelikleriyle uyumlu bir manzara arz ediyor.

Ne var ki, demokratik özerklik teklifinin başka bir kısım hususları aynı mahiyeti göstermiyor. Evvela, demokratik özerklik teklifinin hem Kürt hem de Türk ve Arap destekleyeni çok değil. Kürdistan’ın güney

parçasında zaten çok kuvvetli bir karşılığı yok ama Suriye ve Türkiye parçalarında da Kürtlerin ezici çoğunluğunu cezbeden bir teklif olamıyor. Demokratik ulus fikriyle olan münasebeti sebebiyle Kürtlerin yanında Araplar ve Türklerden de kabul görmesi beklenirken bu durum da mevcut değil. Teklifin bir başka zorluğu zaman zaman konfederalizme meyleden taraflarının oluşu. Suriye gibi iç savaşla parçalanmış yerlerde işe yarar görünen bu özellikler Türkiye gibi yerlerde teklifin kabul edilebilme kapasitesini zayıflatıyor. Aynı teklifin bir diğer zayıf tarafı uluslararası toplum açısından bildik, tanıdık bir teklif olmayışı. Son olarak teklifin alarmist ve aşırı mobilizasyona ve katılıma dayalı hali, teklifin aşırı politiklik üzerinden demokratik olma kapasitesini zayıflatıyor. Nitekim tüm bu zayıflıklarına bağlı olarak olsa gerek, Rojava’da demokratik özerklik teklifi yakınlarda federalizm teklifiyle ikame edilir oldu.

Son olarak federasyon teklifine gelince... Kürtlerin bir ulusal topluluk olması, Türkiye’nin belli bir havalisinde yoğun yaşıyor olmaları, Güney Kürdistan’daki federal tecrübe ve Rojava’nın da federal bir birim olma ihtimalinin mevcut oluşu, bütün bunlar Kürt meselesinin Türkiye kısmındaki çözümü için de federal modelin geçerli olabileceğini gösteriyor ve bu itibarla da teklif elbette yersiz, temelsiz bir teklif değil. Federalizm ya da federasyon dünyada Kürt meselesi benzeri meselelerin hallinde en bilinen çözüm enstrümanlarından biri ve bu itibarla da kuvvetli bir teklif olarak görülüyor.

Lakin, bir de işin diğer bir yönü var. Kürtlerin üçte birinin Türkiye’nin batısında yaşıyor oluşu, Kürtlerin zayıf ulusallığı ve cılız tarihselliği ve son olarak hem Türkiye’nin bu fikre olan uzaklığı hem de Türkiye’nin uluslararası ortamda işgal ettiği görece kuvvetli pozisyon federasyon

ihtimalini zayıflatan amiller.

Sözünü ettiğim dört teklife dair analizim bundan ibaret. Bütün bu analiz şunu gösteriyor: Yukarıda sunduğum çerçeve içerisinde değerlendirildiğinde bu dört teklifin hepsinin zayıf ve kuvvetli tarafları var ve fakat ilk iki teklif son ikisine göre daha az tatbik edilebilir görünüyor. Peki, bu durumda ne yapılabilir, ne önerilebilir. Genel önerim şu: demokratik özerklik ve federalizm tekliflerini bir biçimde telif edecek bir biçimde yeni bir teklif üretmek ve ama bu teklifi demokratik özerklik ya da federalizm gibi büyük adlar ya da programlar altında sunmak yerine, somut talepler etrafında savunmak.

Daha açık konuşmak gerekirse, güçlü bir yerelleşme, ya da egemenlik paylaşımı

ve Kürtçenin eğitim ve işlem dili olması gibi talepleri federalizm ya da demokratik özerklik gibi ana programlar etrafında değil ama “Seçtiğimiz valilerce yönetilmek istiyoruz”, “Kürtçe eğitim görmek ve hizmet almak istiyoruz” gibi somut teklifler olarak savunmak. Keza, bu talepleri, taleplerimizin muhataplarınca da kullanılan bir genel dil içerisinde seslendirmeye çalışmak da önemli. Mesela, yerelleşme, öz-yönetim talebini, “valilerin vesayetini istemiyoruz” ya da “her düzeyde seçilmişin üzerindeki vesayete son verilmesini istiyoruz” şeklinde seslendirmek gibi. Mesela “Türkçeyi kullanmaktan vazgeçmeden, Türkçenin resmi dil olma statüsüne hâlel getirmeden, Kürtçe eğitim istiyoruz” demek gibi.

Söyleyeceklerim bunlar. Teşekkür ederim.

Güney Kürdistan ve Rojava deneyimleri ışığında Kürdistan sorununa federal çözüm

Dr. Arzu YILMAZ

Bir keresinde Kürt sorununa çözüm arayışlarının Türkiye seyrini, trene her seferinde geçtiği bir önceki istasyondan binmeye çalışan yolcuya benzetmişim...

Kürt sorunu çoktan bir kolektif haklar aşamasına geldiğinde, Türkiye henüz temel insan haklarından bahsetmeye başlamıştı...

Kürt sorunu bir egemenlik paylaşımı aşamasına geldiğinde ise kolektif haklar meselesine Kürtçe'nin eğitim ve yayın dili olarak serbestçe kullanılmasıyla sınırlı bir kapı aralandı, ama çok geçmeden neler yaşandığı herkesin malumu....

Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin Kürt halkına, barış içinde birlikte yaşama koşullarına dair hiçbir önerisi yok...

Günün sonunda önce Kürdistan'dan başlayan ve nihayet Türkiye'nin tamamına dayatılan şiddetin aslında Türkiye'de içine düşülen iç barış zafiyetinin ve bir yönetim krizinin faş olmasından başka bir şey olmadığını görmek gerekir...

Peki geldiğimiz bu aşamada federalizm

bir çözüm olabilir mi?

Ben bu konuyu Türkiye'de Kürt sorununa federal bir çözüm bağlamında Güney ve Batı Kürdistan deneyimleri üzerinden tartışmaya çalışacağım.

Ancak öncelikle federalizmin bir yönetim biçimi olarak kapasite ve sınırlarına kısaca değinmek istiyorum.

Bugün dünya topraklarının yarısı ve dünya nüfusunun 1/3'ü federal siyasal sistemin çeşitli versiyonları içinde yer almaktadır.

Bu örnekler bağlamında herşeyden önce federalizmin siyasal sistem açısından sorunsuz olduğunu iddia etmek mümkün değil. Zira sözkonusu federalizm örneklerinde bazı istisnalar hariç sorunlar devam etmektedir. Bu sorunların en önemlisi de federal sistemlerin bölünmeye içkin yapısıdır.

Bu çerçevede şöyle bir genelleme yapmak sanırım doğru olur:

Ayrı devletleri birleştirmek için

federasyona gidildiğinde “birleşme dinamiği” güçlü ...

Köklü bir “ulus-devlet”i ve “üniter devlet”i etnik hatta dinsel kategorilere ve etnik federe bölgelere ayırarak federasyona gidildiğinde ise “ayrılma dinamiği” güçlü olmaktadır

Ama buna rağmen yaşanan etnik/dinsel çatışmalara çözüm olarak sunulan neredeyse tek reçetenin “federalizm” olduğu da bir gerçek...

Nihayetinde federalizm temelde üniter yapı ile bölünme arasında ara bir form sunmaktadır ve uygulandığı yerlerde bir birine zıt sonuçlar vermektedir.

Bu kısa girişten sonra Güney ve Batı Kürdistan örneklerinin Kürt sorununa çözüm kapasitelerini federal sistemlerin iki temel dinamiği iç ve dış faktörler üzerinden değerlendireceğim:

İç faktörler tarihi arka planı, dost ve düşman algısını, ve de özellikle grubun kendi devletini kurması yönündeki “arzu” ve bu arzuyu gerçekleştirecek politik, askeri ve ekonomik “kapasite”yi ifade eder.

Bu açıdan bakıldığında Güney ve Batı Kürdistan arasında önemli farklılıklar olduğunu söylemek gerekir.

Zira Güney Kürdistan’da kendi devletini kurma arzusunun uzun bir geçmişi var. Üstelik bu arzuyla şekillenen siyasi ve askeri bir birikim de var.

Ancak Batı Kürdistan için aynı şeyi söylemek zor. Bugün eğer Suriye’de federalizm üniter devlet ve ayrılma arasında bir form olarak ortaya çıkacak olursa bunun iç dinamiklerin bir sonucu olduğunu söylemek zor.

Bu farklılığa rağmen federalizmin her iki parçada da gündeme gelmesinin ortak nedeni ise dış faktörler. Soz konusu dış

factor sırasıyla şu durumlar üzerinden etkinleşiyor.

- Syasi kriz/şiddet
- Çökmüş devlet
- Uluslararası müdahale
- Yeni anayasa

Bu iki örneğin iç faktörler bağlamında taşıdığı farklılıklara bağlı gelişmeyi ise kurulan federal yapının niteliğinde görüyoruz:

- Etnik federalizm/Güney Kurdistan
- Bölgesel federalizm/Roja

Henüz söylemek için erken olabilir. Ancak bu farklılığın ayrılma bağlamında nihai sonuca bir etki yaratacağını söylemek zor.

Zira kendi devletini kurma arzu ve kapasitesi Batı Kürdistan’a göre çok daha uzun bir geçmişe sahip olan Güney Kürdistan’da bile bağımsızlığın ancak Bağdat ile müzakere ve onay şartına bağlanmış olduğunu kabul edilen bir gerçek.

Günün sonunda Güney Kürdistan’da federal deneyimin karşılıklı rızaya dayalı olmaması ve yetki ve sorumlulukların paylaşılmasından çok bölündüğü bir yapıda federalizmin bir çözüm ürettiğini söylemek mümkün değil.

Suriye’de henüz tümüyle bölünmüş bir yapının olmayışı ve soz konusu rızanın sağlanması ihtimali ise hala var.

Ancak tıpkı Irak’ta olduğu gibi zamanla ayrılma dinamiğinin baskın gelmesi de ihtimaller arasında sayılabilir.

Ama bu noktada şu gerçeğin altını çizmekte de fayda var. Bugün Güney Kürdistan’ın bağımsızlık tartışmaları çerçevesinde dile geldiği gibi, meselenin Bağdat kadar Kürdistan’ın diğer parçalarına muhtemel yansımalarıyla da doğrudan ilişkisi var:

Örneğin Güney Kürdistan bağımsızlığını kazandığında,

- İrredandist politikalar izler mi?
- Kürtlere otomatik vatandaşlık tanır mı?
- Sahip olduğu petrol kaynakları pan-kürdist bir kaynak olarak kullanır mı?

Türkiye’de Kürt sorununa federal çözümü bu tartışmalar ışığında değerlendirecek olursak:

İç dinamikler açısından Türkiye’de kürtlerin kendi devletini kurma arzusu taşıdığını söylemek zor.

En son 2013 anketine göre Kürtlerin yarısı Türklerle eşit haklara razı olurken, yüzde on beşi yerel yönetimlerin güçlendirilmesini, yüzde on sekizi ise federatif bir yapı istemektedir. Bağımsızlık isteyenlerin oranı ise yüzde birin altındadır.

Bu ve benzeri alan araştırmaları Kürt nüfusunun neredeyse tamamının Kürtlerin Türklerle bir geleceği olduğuna inandığını göstermektedir.

Peki son iki yılda yaşananlar bize bu durumun tersine bir iddia da bulunma imkanı veriyor mu?

Bu konuda elimizde henüz somut bir veri yok. Bu bağlamda Kürt siyasal partilerinin de söylem ve pratiğinin aksine

bir iddiada bulunma imkanı vermediğini kaydetmek gerekir.

Bu çerçevede etkinleşmesi muhtemel dış faktörler açısından ise tek yol haritasının

Avrupa Birliği uyum sürecine paralel şekillenebileceğini varsayabiliriz...

Ancak öyle anlaşıyor ki asıl önemli dış faktör bu aşamada Kuzey Irak’ta kurulan özerk Kürt bölgesinden sonra Suriye’de de benzer bir oluşumun meydana gelmesinin yaratacağı etkilerdir. Bu etkinin de halihazırdaki kazanımlardan dahi bir geri gidişe işaret ettiği bir vaka....

Bu bağlamda Türkiye’de federal çözümün de tıpkı Irak ve Suriye’de olduğu gibi ancak dış faktörler etkisiyle yani bir üçüncü taraf müdahalesiyle gerçekleştirilebileceği öngörülebilir.

Mevcut siyasi kriz ve siddet ortamında ortak bir devlet hayali ve sağlam bir anayasal düzen çerçevesinde çözüm giderek zorlaşmaktadır. Ve bu gidişatın önüne geçilemesi durumunda giderek derinleşen fakilâşmaların iç dinamiklerden bağımsız ya da başka bir ifadeyle Kürtler istemese bile bir dış müdahale sonucu kırılğan bir federal yapı ve sonrasında ayrılmayla sonuçlanması kaçınılmaz olacaktır...

Kürt meselesi, çözüm ve federasyon ihtimali

Doç. Dr. Vahap COŞKUN

Saygıdeğer Konuklar,

Hepinizi saygı ile selamlıyor, herkese iyi günler diliyorum.

Öncelikle DENG Dergisi'ne ve Sayın Bayram Bozyel'e teşekkürlerimi sunuyorum. Olağanüstü şartlardan geçtiğimiz ve herkeste oto-kontrolün ve oto-sansürün çok yoğun olduğu u dönemde bu toplantıyı düzenlenmeleri takdire şayandır. Kendilerine hem çok önemli bir konuyu konuşmamıza imkan verdikleri ve hem de sizlerle bir araya gelmemizi sağladığı için bir kez daha teşekkür ediyorum. Ben bu toplantıdaki tartışmalara temel teşkil etmesi için, önce genel olarak federalizm üzerine konuşacağım, ardından Türkiye'de bir federal sistemin olanaklarına dair görüşlerimi paylaşacağım.

Bir ülkenin idaresi noktasında üç temel tercihten söz edilebilir: Konfederalizm, Federalizm ve Ünitarizm. Toplantının çerçevesi bakımından konfederalizm bir bahsi diğer, bu sebeple üniter devlet ve federalizm üzerinde duracağım. Evvela belirtmek gerekir ki, her iki modeli de saf bir halde bulmak mümkün değil. Üniter sisteme yaklaşan modeller olduğu gibi federalizme yaklaşan modeller de olabilir.

Üniter devlet

Özü itibarıyla ünitarizm, parçalarına veya bölgelerine çok az otonomi veren ya da hiçbir otonomi vermeyen bir sistemdir. Ülkenin başkentten idare edildiği bu sistemin geçmişteki en yetkin örneklerinden biri Fransa'dır. Bilinen bir örneği tekrarlamakta zarar yok: Bir zamanlar sınırları içinde dil farklılıklarını en aza indirmek isteyen Fransa, son derece merkezi bir müfredat hazırlar. Eğitim Bakanı bir gün bir gazeteciyle eğitim politikaları hakkında mülakat yapar. Görüşme esnasında Bakan, gazeteciye döner ve ona “ Şu anda Fransa'da devletin bütün okullarında Latince dersi verilmektedir ve şu fiilin çekimi öğretilmektedir” der. Yani her şey o denli merkezidir ki, Fransa'nın herhangi bir okulunda hangi saatte hangi fiilin çekildiği başkentin bilgisi dâhilindedir.

Üniter devletin gücünün dayandığı iki temel kaynak var: Merkezi polis gücü ve merkezi yargı gücü. Son yarım yüzyıllık süreçte üniter devletlerde “merkez” ile “çevre” arasında ciddi bir gerilim yaşandı. Bu gerilimin en önemli nedeni, etnik kimlik siyasetinin yükselişidir. Modernizmin genişlemesi ve liberal değerlerin yaygınlaşması

ile birlikte dünyada etnik kimlik taleplerinin azalacağına dair bir beklenti vardı. Lakin II. Dünya Savaşı'ndaki sonra gelişmeler bu beklentiyi doğrulamadı, bilhassa 1960'lardan sonra etnik kimlik siyaseti ivme kazandı.

Peki, etnik kimliği yükselten neydi? Bu soruya kısaca şöyle cevap verilebilir: Bir ülkedeki yapısal eşitsizliklere tabi tutulmak, zulme maruz kalmak, tarihi olarak ihmal edilmek ve atan sosyal hareketlilik iki kimliği yıprattı: Sınıf kimliği ve ulusal kimlik. Sınıf kimliğinin erozyona uğradı, ulus kimliğinin altı oyuldu. Ulus, güçlü, bağlayıcı ve istikrarlı bir sosyal kimlik yaratma gücünü yitirdi. Ulusal kimliğin zayıflaması etnisiteyi öne çıkardı ve etnisite birincil sosyal bütünleşme kaynağına dönüştü.

Ulus kimliği ile etnik kimlik arasında belirgin bir fark vardır. Ulus kimliği, sivil değerler ve çoğu kurgusal "ulusal" değerlere yaslanır. Oysa etnik kimlik daha organik bir hüviyet taşır ve kitleleri harekete geçirme kapasitesi daha yüksektir.

Etnik kimlik siyasetinden doğan "merkez-çevre" gerilimin dört boyutu vardır: Birincisi, ekonomidir. Farklı bölgeler ya merkezin negatif ayrımcılığı nedeniyle fakir olduklarını/ fakir bırakıldıklarını veya zengin oldukları için merkez tarafından sömürüldüklerini iddia ettiler. Misal İspanya'da Katalonya, İtalya'da Kuzey İtalya kendi refahının merkez tarafından diğer bölgelere dağıtılmasına itiraz eder. Beri yanda dünyanın birçok yerinde fakir bölgeler bunun sorumlusu olarak merkezi idareyi işaret ederler.

İkincisi, dildir. Her etnik kimliğin muhafaza etmek ve geliştirmek istediği bir dili ve kültürü vardır. Merkezi yönetiminin, kendi anadillerini baskılamasını bir asimilasyon olarak görüp buna tepki koyuyorlar.

Üçüncüsü, yönetime katılma talebidir. İnsanlar, uzaktan atanana ve üzerlerinde

herhangi kontrol olanaklarının bulunmadığı bürokratlar tarafından yönetilmekten rahatsız oluyorlar. Muhatap kalacakları politikaların tayinine birinci elden tesir etmeyi istiyorlar.

Dördüncüsü ise, tarihi bir sorunun varlığıdır. Fetih, zorla denetim altında tutma, sömürgeleştirme ya da zulüm gibi tarihi bir arka planın varlığı halinde merkez ile çevre arasındaki ilişkiler daha bir gergin hal alır.

Üniter devletler bu dört noktadaki gerilimleri aşmak için 1970'lerden sonra adımlar attılar. İngiltere; İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda'ya içinde vergi koymaktan, sağlık, eğitim ve mahalli idareyi yönetmeye kadar geniş bir yelpazede yetki devretti. Fransa; De Gaulle döneminde ekonomik gelişmeyi daha iyi koordine etmek maksadıyla her biri iki ile sekiz ilden oluşan 22 bölge kurdu. Mitterand, bölgelere ekonomik planlama gücü temin eden bir âdem-i merkeziyetçilik tesis etti. İspanya; Franco sonrası süreçte parlamentoları, dil hakları, vergileme güçleri ve mahalli meseleler üzerinde kontrol yetkileri bulunan 17 otonomi bölgesi ihdas etti. Japonya'da 43 vilayet ve üç büyük şehirden (Tokyo, Osaka, Yokohama) müteşekkil bir idari yapılanma vardır. Bunları her biri seçilmiş bir vali ve tek kamaralı bir meclis tarafından yönetiliyor. İhtiyaçlarının % 30'u kadar vergi toplayabildikleri için Japonlar buna "% 30'luk otonomi" derler ve oranın artırılmasını isterler.

Federal devlet

Merkez-çevre gerilimini aşmada üniter devletin katılığını esnetmek bir seçenektir. Eğer bu tansiyonu düşürmeye yetmiyorsa, bir diğer seçenek daha vardır: Federalizm. Bugün dünya nüfusunun üçte birinden fazlası bir çeşit federal sistemle yönetiliyor. Federalizmi benimsemeye coğrafi bir ayrılık söz konusu değil; Kuzey-Güney, Doğu-Batı fark etmiyor, dünyanın her yerinde federal sistemlere rastlamak mümkün. Federalizmin

kavramı üç anlama işaret eder:

- Latince “feodus” sözcüğünden gelir; “sözleşme” ve “anlaşma”yı ifade eder.

- Proudhon kavrama “karşılıklılık” ve “ortaklık” anları yükler.

- Alexander Hamilton ve James Madison ise federalizmi “daha geniş çoğulculuk ideolojisinin bir parçası” olarak kullanır.

Siyasi bir yönetim biçimi olarak federalizm, birbirlerine hukuki ve siyasi olarak tabi olmayan iki yönetim seviyesini ifade eder. Federalizmin temel özelliği, egemenliğin merkez ile çevre arasında paylaşılmıştır. Her ne kadar iki federal sistem hiçbir yerde birbirinin aynı değilse de, federalizmin özü, sistemin parçası olan her bir federe devletin merkezi yönetim tarafından kolayca çiğnenmeyecek haklara sahip olmasıdır. Alman Anayasa Mahkemesi bir kararında “federalizmin ayırıcı özelliği, federal devletin de federe devletlerin de devlet sıfatına sahip olmasıdır” der.

Aslında federalizm, devletlerin arasındaki bir birliği ifade eder. Genelde bu sistemde merkezi hükümet dış politika, savunma ve para politikası üzerinde kapsayıcı yetkilere sahiptir. Federe devletler ise eğitimi, sağlığı, polisi, otoyolları ve vb. işleri takip eder. Fakat hangi yetkinin kime ait olduğu çok nadir olarak bu berraklıkta tefrik edilir. Dolayısıyla federalizm her zaman ve her yerde merkez ile yerel arasında çok hassas dengeeler üzerinden işler.

Peki, bir sistem olarak federalizmi çekici kılan nedir? Acaba neden dünya nüfusunun üçte biri federalizmi tercih etmiştir?

Federalizm egemenliği çevreye veren konfederasyon ile egemenliği merkeze veren üniter devlet arasında bir ara formdur. Federal sistemler “birlik” ve “bölgesel çeşitlilik”, “etkin ve merkezi bir güç” ile “bu gücün sınırlandırılması ve kontrol edilmesi”

ihtiyacı arasındaki uzlaşmadan doğmuştur. Bir federal sistemi başlatmanın dört mühim sebebi vardır:

- Tarihsel bir siyasi kültürün varlığı
- Dış tehdidin varlığı ve güvenliğin sağlanması
- Ekonomik büyüme
- Gerek coğrafi büyüklük ve gerek etnik-dini kimliklerin farklılığı nedeniyle tehdit altına girmesi muhtemel milli birliği koruma düşüncesi

Bir federal sistemde merkez ile çevre arasındaki bağlantı sadece anayasa ile değil aynı zamanda siyasi, tarihi, coğrafi, iktisadi ve içtimai şartların karmaşık bir toplamıyla belirlenir. Dolayısıyla her federal sistem eşsizdir. Federal birçok bakımdan farklılıklar gösterirler. Misal, her bir ülkenin parti yapıları, anayasal kurumları ve gücü dengeleme mekanizmaları birbirinden ayrı olabilir. Bununla birlikte federalizme içkin dört özellik tespit edilebilir:

- Merkez ve çevrenin her birinin bir diğerinin el atamayacağı bir dizi güce sahip olmasını sağlayan görece özerk iki yönetim düzeyi
- Sorumluluk ve yetkileri tespit eden, merkez ile çevre arasındaki ilişkileri resmi ve yasal bir çerçevede yürüten yazılı bir anayasa
- Merkez ve çevre yönetimleri arasındaki çıkabilecek ihtilafları çözüme görececek bir yüksek mahkeme/anayasal hakem
- Merkez ile çevre yönetimlerini işbirliği ve uzlaşmaya teşvik edecek, çevreyi merkezin politikalarının belirlenme sürecine katacak – iki kamaralı parlamento gibi- birleştirici ve bağlayıcı kurumlar

Bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda federalizmin hem olumlu hem de olumsuz birtakım özellikleri ihtiva ettiği söylenebilir.

Kuşkusuz bu diğer modeller için de geçerlidir: Hiçbir model salt doğruları veya salt yanlışları içermez. Hepsinin içinde artı ve eksi yönler vardır. Herkes kendi politik duruşuna ve şartlarına bağlı olarak bir tercihte bulunur, artıları çoğaltıp eksileri azaltmaya çabalar. Bu meyanda federalizmin üç avantajına değinilebilir:

1. Federalizm bölgesel ve yerel çıkarların temsilini anayasal garanti altına alır. Eyaletler ve bölgeler, genellikle ikinci meclisler sayesinde, özerk bir güce kullanır ve merkezi hükümette önemli bir temsil yeteneğine sahip olurlar. Bu notada, federalizmin üniter devlete bariz bir üstünlüğü vardır.

2. Federalizm bir fren ve denge sistemidir. Yönetim yetkisini yayarak kişisel özgürlükleri daha bir korunaklı kılar. James Madison'un ifadesiyle "İhtirasın ihtirası dengelemesi sağlanmalıdır. Federalizm bunu yapar. Nitekim ABD, Avusturalya ve Kanada gibi ülkelerde federal sistemler, ulusal politikacıları kontrol etmede üniter sistemlere nazaran daha başarılı olmuşlardır.

3. Federalizm parçalanmış toplumların birlik içinde tutan ve uyum sağlayan bir kurumsal mekanizma sunar. Amerika'da 13 koloniyi bir araya getirip bir arada tutan, bunun yanı sıra Amerika'nın yaygın göçün yarattığı sorunları karşılamasını sağlayan federalizmin kurumsal mekanizmalarıdır.

Federalizmin dezavantajları ise dört başlık altına alınabilir:

1. 20. Yüzyıldaki merkezileşme eğilimi federalizmi de etkisi altına almıştır. Eyaletlerin anayasal hakları korunmasına rağmen toplumsal müdahalelerin artması ve merkezi hükümetin gelir artırıcı yeteneğinin fazlalığı nedeniyle federe devletler üzerinde federal devletin ağırlığı sürekli bir artış göstermiştir.

2. Kişisel özgürlükleri korumada iyi bir iş gören fren ve denge mekanizmaları

sistemin işleyişinde tıkanıklar üretebilir ve etkinliğini azaltabilir. Kararların alınmasında ve uygulanmasında düzensizlikler baş gösterebilir. Sınırlanan merkezi hükümet cesur ekonomik ve toplumsal programları uygulama gücünden alıkonabilir.

3. Sorumluluğu belirsizleştirebilir. Yetkiler iki devlet arasında bölündüğünden bir başarısızlık sırasında merkezi devletin yöneticileri sorumluluğu eyalet yöneticilerine, eyalet yöneticileri de merkezi devlet yöneticilerine atabilir.

4. Federalizm yönetsel bölünmeyi destekleyerek ayrılıkçılığı güçlendirebilir, birliği çözebilir ve nihai olarak dağılmaya yol açabilir.

Netice-i kelam, federalizm sürdürülmesi ve korunması kolay olan bir sistem değildir. Geniş topraklara ve etnik-dini çeşitliğe sahip ülkelerin problemlerini her hâlükârda çözüme kavuşturacağı söylenemez. Eğer ABD, Almanya ve Brezilya gibi büyük bir kesim tarafından paylaşılan ortak siyasi kültür varsa federal sistem bütünlüğü koruyabilir. Lakin eğer kültürel, dinsel, tarihi ve ekonomik unsurlar birbirinden çok farklıysa federal bir sistem bütünlüğü koruyamaz.

Türkiye, Kürt meselesi ve federalizm

Peki, Türkiye'deki Kürt meselesi için federalizm bir çözüm zemini sunar mı? Dört noktaya altını çizip bu soruya cevabımı bağlayayım:

Bir, eğer etnik kimlikler ile coğrafi kimlikler arasında bir çakışma varsa (Belçika, İsviçre) federalizm etnik bölünmüşlüğe çare olabilir. Ama etnik kimlikler ülke coğrafyasında dağılmışlarsa (Kanada) federalizmden beklenen faydalara varılamayabilir. Türkiye'de Kürtlerin yarısı Türkiye'nin yaşıyorlar. Yani burada da etnik kimlik arasında bir çakışma yok; dolayısıyla federalizmin kendisinden beklenen faydaları

üretmesi güç görünüyor.

İki, Türkiye’de Cumhuriyet idaresinde bir asra yaklaşan muazzam bir merkezi/üniter devlet tecrübesi var. Devlet herhangi bir sorunla karşılaştığında, ilk aklına gelen merkezi güçlendirmek oluyor. Mesela 15 Temmuz darbe girişiminden sonra yapılan bütün düzenlemelerde çok katı bir merkezîyetçilik ağır basıyor. Meselelerle böyle baş eden bir devlet aklını federalizme ikna etmek son derece zor görünüyor.

Üç, federalizm kavramı da çok olumsuz çağrışımları bulunuyor. Sıradan bir Türk vatandaşının zihninde federalizm “çeşitlilik içinde birliği sağlayan bir idari model” değil “bölücülük” geliyor. Federalizm “dağıtan, ayrıştıran, bölen” bir talep olarak görülüyor. Hele Kürt meselesi özelinde dile getirildiğinde, “bağımsızlık duygusunu örten mahcup bir örtü” ya da “bağımsızlığa giden yolun bir önceki merhalesi” olarak değerlendiriliyor ve ona karşı cephe alınıyor. Siyasi aktörlerin, toplumun çok geniş kesimlerini teyakkuza geçiren bir modeli savunmalarını beklemek gerçekçi değil.

Dört, Kürt kamuoyunda federalizmin kendisini dayatan bir siyasi talep olduğuna dair bir emare yok. Kürtlerin oyunu alan ki parti var; AKP ve HDP. AKP’ye oy veren Kürt seçmenin zihninde federalizmin herhangi bir yer işgal ettiğini zannetmiyorum. Hele “kendi kendini yönetme” adına hendek ve barikat facialarından sahneye konduğu bir süreç yaşandı. “Bunların iktidar olduğu bir sistemde bize yaşam hakkı, muhalefet hakkı verilecek mi? Varlığımız koruyabilecek miyiz?” vb. gibi soru formatında dile getirilen korkuların ayyuka çıktı. Böylesine bir korku tünelinden geçtikten sonra bu seçmenin federalizme destek vermesi beklenemez. HDP’ye gelince; onların da bir federasyon talebi yok. Üniter devleti tarihin gerisinde

kalmış bir model olarak görüyorlar. Sınırları belirsiz bir özerkliği savunuyorlar.

Federasyonu savunan partilerin ise iki problemi var: Biri, sosyal tabanları çok dar olmasıdır. Dolayısıyla bu talebi siyasal gündeme sokabilecek ve ağırlık oluşturabilecek düzeyde değiller. Diğeri ise, federasyonu çok dillendirirler de buna dair somut bir hazırlıklarının bulunmamasıdır. Mesela, federe devletin sınırları ne olacaktır? Simetrik mi yoksa asimetrik bir federasyon mu istenmektedir? Merkez ile çevre arasındaki ilişki nasıl bir çerçeveye oturtulacaktır? Hangi yetkiler merkezde, hangileri çevrede kalacaktır?, vb. sorulara net cevaplar veren bir federasyon projesi ortaya koyduklarını söylemenin imkanı yok.

Yine de ben, federasyonu savunan partilerin varlığını çok önemli buluyorum. İki sebepten ötürü: İlk olarak, gerçekçi ve sağlıklı bir federasyon önerisi Türkiye’deki çok çetin merkezi çekirdeğin kırılması ve çevrenin hak taleplerinin dillendirilmesi açısından işlev görebilir. İkinci olarak, bu taleplerin görünür hale getirilmesi hâlihazırda Kürtlerin temsilini üstlenen partilerin kendilerine bir çeki düzen vermelerini sağlayabilir.

Ezcümle; federalizmin teknik tarafları var, hukuki tarafları var. Ama federalizm özünde siyasi bir mesele; varlığı bir hak talebinin olmasına bağlı. Birlikte yaşaması düşünülen halkların arzusu olmalı, federasyona akılları yatmalı. Türkiye’de ne Türklerde ne de Kürtlerde böylesine siyaset baskı kuran zorlayıcı bir irade görünmüyor. Bu nedenle sitsem tartışmasını “federasyon” gibi bagajı yüklü kavramları öne sürerek yapmak yerine daha yumuşak kavramalar üzerinden yürütmenin hem daha doğru hem de daha sonuç alıcı olacağı kanısındayım.

Beni dinlediğiniz için çok teşekkür ederim.

Ümit TEKTAŞ

Hêjano,

Em bi mebesta Konferansa Pîrsa Kurd û Ruwenga Çareserîya Federalî dicivin. Miletê Kurd, di çar parçeyê Kurdistanê de ji bo çarenivîsa xwe dîtekoşe û hewldide ku statuya xwe biguhurîne. Başûrê Kurdistan, bîst salan zêdetir ku xwedanê statuyek e. Rojavayê Kurdistan ber bi statuyekê nû ve diçe. Bakur û Rojilatê Kurdistanê de gelê Kurd, bi hemû gelên Kurdistanê re dixwaze statuyekî nû bi destxe. Çi cîhê dewlet, çi sistemek federal, çi herêmek xweser, êdî ji her demî zêdetir rojê mîletê Kurd de wek xalêk mayînde ye. Nabe ku mîletê Kurd vegere rewşa xweya siyasî ya sedsala (qurnq) borî. Cerbandinên mîletê Kurd roj bi roj qewî dibin, destxistinên wî di qada navdewletî de rewşa tînin. Şik tune ku destxistina mafên rewşa yê mîletê Kurd, ji bo aramkirina Rojhilata Navîn û beralîkirina aloziyên ku erdnîgariya axa Kurdistanê te de ye, gawek girîng e, şewazek rasteqîn e. Revaçûna siyasî ya gelê Kurdistanê ji destnîşan dike ku, êdî bawermendî û piştrastiyek xwurt heye. Di çar parçeyê Kurdistanê de ji bone ya çarenûsek nû, parastin û pêşvebirina destkeftinan, hişmendiyeke û yekrêziyeke giranbuha peyda bûye. Heman demê de, dikare bête gotin evan helwestan berpirsyariyên dîrokî ne.

Mêvanên ezîz,

Wek hûn jî dizanin xwemalê vê konferansê Kovara Deng e. Hewceyê pê

Rûniştina 2.

Gelo çareserîya pîrsa kurd bi şiklê federalî pekan e?

dibînim ku wek kedkar, nivîskar û piştevanê Kovara Deng çend tiştan ji we re bibêjim. Kovara Deng, di warê siyasî, çandî û hunerî de çavkaniyek herî girîng e li Bakurê Kurdistan. Ew gelek çaran, di vê parçeya Kurdistan de bûye perêşa (ilham) hişmendî û rêmana kadroyên siyaseta Kurd. Pêdiviya derheka helwesta neteweyî û civatî ya Kurd de, xwedan rolek mezin e. Li himber gelek zehmetî, zordarî, astengî û pêşîngirî, weşana xwe domand û heya ev qonax hat. Ev çîrok, ango ev rêvaçûn tenê bi serê xwe serbilindiyek û piştrastiyek e. Bê guman, meriv dikare bêje ku Kovara Deng, ji wan yek bîrêk e ji bo tevgera neteweyî ya Kurd li Bakurê Kurdistan.

Guhdarno,

Wek tê zanîn em bi mijara, “Gelo Çareserîya Pîrsa Kurd Bi Şiklê Federalî Pêkan e?” dest rûniştina duyan dikin. Ji bo vê mijarê, sê axaftvan, wê raman û cerbandinên xwe bi me re parva bikin. Her axaftvan wê bîst deqe bipeyîve û dawiyê de emê panzdeh deqe navber bidin. Piştê navberê wê guhdar pîrsan bikin û wê axaftvan jî bersîvînin.

Niha jî gor rêbaza konferansê axaftvanan dinasînim: Rêzdar Salar Osman (Cîgirê Wezareta Çandî ya Herêma Kurdistanê), Rêzdar Dr. Behrûz Şujai (Akademîsyen, nivîskar) Rêzdar Mesud Tek (Serokê Gistî yê Partiya Sosyalîst a Kurdistan). Axivîna her rêzdarî wê bîst deqe bidome.

Dîroka bidestxistina serweriyê ya li Îranê

Dr. Behrûz Şûjaî *

Navê mecmuan an komek ji gelan e. Du gelên sereke li Îranê dijîn. Gelên Bakurê Rojava ku bi piranî ji kurdan, ji loran, ji belûcan, ji mazenderanî, gîlek û talîş û gelek gelên din pek tên ku evana ji koka Med û Partan tên û gelên Pers an jî Persî ku ew jî li Başûrê Îranê ne. Yan jî gelên Başûrê Rojavayê Îranê ne. Di dirêjahiya tarîxê de her yek ji vana roleke serekî leyîstiyê pêkanîna bingeha dewleta Îranê an jî hikumdariya Îranê de.

Destpêkê bi Medan destpêkiriye ku gelekî Bakurê Rojavayê bûne. Ji ber reaksiyonekê li himberî futûhatên Asûriyan çêbûye ku mecbûr xwe kom kirine. Bi şêklê ku min xwendiyê, şiklekî konfederal hebûye.

Med zêdetir konfederasyoneke eşîran, yan hozên wê çaxê bûne. Kom bûne û bi hev re rêxistinekê çêkirine. Ji bo ku bikaribin xwe biparêzin li himber kesên dihatin welatên wan îşxal dikirin. Hespên wan û keçên wan didizîn û dibirin Mezopotamyayê. Bi wî şêklî bû

Pêkhateya wî çawa bû? Pêkhateke konfederal bû, nemerkezî bû. Peyva satrap ku belkî we bihîstiyê, ew bixwe ji peyva “xişexreban” tê. “Xişexre” yan jî “şehir” ku niha em “şehir” em dizanin, di zazakî de “şehir” bi mana gel tê, “şehir” yanî welat, bajar nebû esas, welat. “Xişexreban” yan jî yê ku em bibêjin şehirdar bû, yê ku em bibêjin şahê mihelî bû, paşê derbasbû meseleya satrapê di Yewnanî de. Ji wir hatiye. Medan dest bi vê pêkhata federali kiriye bi rastî. Piştî wê xwarziyê me Kûriş, kûdetayekê kir, înkîlabekê kir. Farsî Satraba Persîs li dijî Medan serhildanekê kirin, înkîlabekî kirin û paşê hikum kete destê Persan. Evê dixwazim bibêjim. Têgeha şahiniyê, şahbûnê di wextê Medan de têgeheke dînî yan jî em bibêjin xisûsiyeteke rebanî tê de tunebû. Wextê derbasî Akemenîdan dibe, wek ku ew dibêjin “ferreya îzedî, hişmeta xwedayî” lê zêdekirin. Wekî ku bibêjin şah li ser rûyê erde kirin sîbera xwedê. Ewana di wextê Osmaniyan de “zillullah” digotin, ewana hemû ji wê derê hatiye. Ez çima dixwazim îşarete li ser vê yeke bikim. Ji

berk u paşê em tîn serdema me, di pêkhata “Vilayetê feqîh” de jî ew têgehek maye bi rastî. Her maye. Ji ber wê yekê.

Wextê derbasî Saniyan bû ew zêdetir meşrûiyetê rahîj da merkeziyetê. Ew merkeziyeta ku wextê yan jî nemerkezîbûna wextê Medan de, ew zêdetir hate tekbirin. Her çendî dîsa satrap hebûn jî lê bi şeklekî din. Piştî wî Farisan, pismamên me duestî teslîmî Makedonya kirin.

Di wextê Aleksandra, Îskenderê Mezin de dîsa Îran tîk çû. Dîsa bi saya serê me, gelêk Bakurê Rojavayî, hema Part vê carê ew jî dibin bapîrê bavê kurda eger Med bapîrê kurdan bin ew bavê kurdan in. Ewan ji nû ve dewleta Îranê ihya kirin, yanî vejandin, binemala Arsakîda û du taybetmendiyên Arsakîda hene. Yek ew e ku artêşeke mayinde nebûye, hukmekî eskerî wisa nebûye, pêkhata Îranê di bin hukmê Arsakîda pêkhateke bi temamî konfederalî bûye. Çend binemalên mezin tabî ew dibêjin hozên mezin ên part di wê derê de tesîra wan hebûye û meclîseke wan hebûye bi navê “Megistan, an jî mehistan an jî mezistan peyva mezin ji wê tê. Yanî senato. Vê meclîsê him kral hîlbijartîye, wextekî kralêkî jî ezil kiriye. Eva jî behsa demokrasiye ew ê dike yanî Parta dike û ew ne fars in û nêzîkî kurdan in em bejin.

Piştî wê dîsa 224ê piştî zayînê pismamên me yên fars dîsa inqilabeke dine kirin. Wê carê dîsa hukim kete destê farisan, kete destê Saniyan û vê carê tebeqa mobedên Zerdestî, tebeqa dînî kirin beşek ji hukimranên welat. Yanî tebeqeya dînî çewa vê gavê mele em bibêjin Tebeqeya Ayetullah meşrûiyetê didin desthilata siyasî li Îranê wê çaxê jî mobedên Zerdestî meşrûiyetê didan desthilata şahên Îranê heta Îslamê. Eva bi xwe re sistemeke pir gender pêkanî û ji ber vê yeke nekaribûn xwe li himber Îslamê yan jî Erebên musulman xwe bigirin û ji ber wê

bi rehetî dema Yezdigirtên 3ê de ku tarîxa wê baş nayê bîra min, bi destên Erebên tîk çû.

Di serdema Îslamê de bi piranî girêdayî Xelîfeyê yan Umevî bû yan jî Ebasî bûn bi şeklekî. Rêvebirinên herêmî hebûn çend xanedanên herêmî hebûn. Alebuye û Samanî ewana, lê her dîsa jî wek kû çewa li Ewropa Împaratoriya pîroz yan jî Mûqedesa Roman hebû û li aliyekî din jî Regnum Anglikana, Regnum Galîsiya bi wî şeklî yê Brîtanya û yê Fransa hebû, lê hemû bi şeklekî girêdayî Vatîkanê bû, papa bûn. Ew jî bi şeklekî girêdayî, di destpêkê de girêdayî Şamê, wextê Umeviya, piştî wî jî girêdayî Bexdadê, yanî xelîfeyê Ebasiyan bû.

Dîsa mirov dikare bibêje ku wê çaxê bi şeklekî ji şekla cureyek, hukmekî ne merkezi hebû. Eger em hisab bikin dewleta Îslamî bû lê dewleteke Îslamî bi şeklekî mihelî, em bibêjin hakimê wan hebû, hukimranê wan hebû. Eviya berdewam kir heta hatina Moxolan û Tîmûriyan.

Li Îranê piştî hatina Sefevîyan çêbû. Ew jî belkî hûn dizanin Şêx Sefî di eslê xwe de kurdekî ji terîqeta Bektaşîyan bû, terîqetêke din avakir. Neviyê wî Şah Îsmailê Sefevî bingeha Îrana modern danî. Di serdema Sefevîyan de du mîrîşînên kurd hebûn. Yê Mukriyan mehdûd bû, yê Erdelan heta serdema Qacarê jî berdewam kir.

Lê yê Bradost, Xanê Lepzêrîn wek we jî bîhîstîye, Emîrê Bradostî, gelek em bibêjin kurdên ku li ser hidûdên Osmanî bûn yên Bakur, taybet kurmançî axêv, ew hatin nefîkirin bo Xorasanê yan jî cihên din ên Îranê. Ew mintiqeyên ku li ser hidûtên Osmanî bûn ewana zêde ji kurdan hatin valakirin û tenê mukabilî kurdan jî nebûn mukabilî gelek gelên din ên Îranê jî ew hewlên merkezîkirina yan jî navendîkirina Îranê berdewam bû.

Wextê Qacariyan jî hinek kêşeyên din

hebûn, lê ji ber dewleta Qacarî bi xwe dewleta merkezî ya Qacarî zeîf bû, hêza eşîra, hêza qebîla, hêzên meheli bi hêztir bû. Ne ji ber ku xatirê ku sîstema Îranê, bi şiklekî federalî hatibe terîfîkirin, ji ber ku zehfa hikûmeta merkezi welê lê kir ku li her koşeyekî Îranê em bibêjin hakimê mihelî hebûn.

Lê çewa ku li Tirkîyê modernîteyê yanî cumhûriyetê dest pêkiribe bi meseleya Atatürk, li Îranê jî di 1924an de Riza Şah hate ser hukim û têgeha netewe-dewleta modern çewa li Ewropa hatiye piyadekirin, ewî jî xwest wê projeyê li Îranê piyadebike. Ku xusûsiyetê wê çine? Di meseleya ewê de. Wek îdeoloji netewe-dewleta Fars. Wekî aborî jî kapîtalîzm em bibêjin. Li ser çend prensîbên esasî xwest netewe-dewleta Îranê damezirîne. Mesela modernîteyê, keşfa hucabê û çend tiştên din hene li Îranê. Lê yek tiştê ku herî zêde Riza Şah bi wê hatiye nasandin çewsandina gelê Îranê ye. Gelên xeyrî Fars. Em bibêjin Lor, Lor heta serdema Riza Şah yek ji gelên dewlemend di hêla aborî de, yek ji gelên desthilat bûye her tim gotineke wî hebûye di hîlbijartina hakimê Îranê de.

Lê piştî hatina Riza Şah, belkî ji kurdan zêdetir, herî zêde gelê Lor û Bextiyar derbe dîtî ji hatina wî. Mal û mulkên wan, hebû, bajarên wan hebû, hemû hatin sotin. Gelek kesên wan hatin nefîkirin û di heman demê de kurd jî. Hûn dizanin Serhildana Simko ku heta 1925an domkir, piçekî zêdetir yanî paşê revî aliye Başûr û paşê zivirî lê bi şiklekî xapandin ew û tevî Xurşîd Begê Herkî li cihekî dixin pûsiyê û dikujin. Lê heta wê çaxê ji ber valahiyekê li Îranê piştî Şerê Cihanî çêbû û mesela bejin Serhildana Asûriyan û Ermenîyan jî li Îranê. Tenê ew jî nebû lê hestekî kurdan jî hebû ji bo ku serweriyekê bi dest bînin. Di bin rêberiya Simko de şoreşekê dane destpêkirin û şoreş, şoreşeke bi rastî kurdî bû. Yanî eger şoreş

ji bo Kurdistanê nebû çima navê hêzên wî hêzên Kurdistanê bû. Çima rojnameya kurdî derdixist û çima rojname bi kurdî bû. Divê mirov bala xwe bide van tiştan ji ber ku wextê mirov li tarîxnivîsîna Îranê dinihêre Simko wekî serekeşîrê Şikakan, eşîreke diz û rêbir wisa wesif dikin û Simko jî wekî serekekî wê eşîrê ku tu armançekî nasyonalîstî yan jî projeyeke neteweyî tune bû ye.

Eva dîroknivîsiya resmî ye li Îranê. Çima eviya bi şeklê qebîle nişan didin. Çima bi şekle netewe, hereketêke neteweyî nadin nişandin. Ji ber ku eger em bibêjin netewe, digel têgeha ku ewî çêkiriye, neteweyên Îranê li hev nagirin. Wek netewe-dewleta ku li ser esasê yek netewe, yek ziman ew tişt ew projeya jakoben a ku ji Frensayê hatiye îthal kirin, j, bo Tirkîyeyê jî. Li gor wê bimeşin nabe. Ji bo wê yeke, ji bo biçûk xistina Hereketa Simko, biçûkxistina hereketên kurdan bi giştî wan wekî netewe bi nav nakin. Wekî kebîle, wekî qewm tên binavkirin. Digel xwendina siyaseta resmî ya Îranê nagire, ji ber wê yekê ev siyaseta hatî dabînkirin.

Serdema Pehlewî Riza Şah heta 79ê jî, tenê dabirînek, ew wextê jî Komara Mehebadê bû. Îşxala, Komara Mehebadê jî tabî ez bibêjim ne ji ber xatirê di mesela Sowyetê çêbû ye, yanî berî ku mesela Sowyetê herin, Komela JiKaw hebû, Komelayî Jîyanaweyê Kurdistan ku 15 salan piştî kuştina Simko avabûye. Hinek kesên ku wê çaxê piştgirî dane Simko jî di nava wê komeleyê de hebûne. Bermayî ya wê jî Partiya Demokrat a Kurdistanê Îranê ye û Komara Mehebadê, Komara Kurdistanê çêbûye. Navê wê ne Komara Mehebadê ye, navê wê Komara Kurdistanê ye. Gelek kes wekî Komara Mehebadê nasdike. Navê resmî Komara Kurdistanê ye. Komara Kurdistanê, lê mixabin him Sovyetê piştgiriya xwe paş ve kişand, Pêşewa

Qazî hewl da bi Emrîqîya yan jî hêzên din piştgiriyê ji bo Komarê kom bike, xwe ji bin girêdana bi Sowyetê xilas bike lê mimkun nebû.

Hereketa ku li pişt Komara Kurdistanê bû hereketa gel bû, ne hereketeke bi îlham yan jî bi piştgiri yan jî bi tehrîka Sowyetê yan jî welatên derekê çebû. Hereketeke cemawerî ya kurd bû. Ji bilî wê dîsa ew jî ji bo serweriyê bû bi rastî. Ez li vîra xalekî girîng dibinim. Mesela wan di vir de serwerî bû. Yanî eger mirov him li xalên li deqên Komela JÊKAFê binihêre, Komara Mehabadê jî binihêre çêkirina hemwelatiyê Kurdistanê bû. Wextê ku serwerî bê hemwelatî jî çênabe. Ez ê paşê li ser wê behs bikim.

Mixabin piştî têkçûna Komarê, ew Hîzba Demokrat yan jî Partiya Demokrata Kurdistanê çêbû, mirov lê dinihêre piştî salek, du salan dibêjin em navê Hîzba Demokrata Kurdistanê vegerînin bikin Komeleyê Komunistekani Kurdistan. Komeleya Komunîstên Kurdistan. Ew tişt ku model bû, her tişt li ser esasê îdeolojiya çep, ew tiştê ecêp ew bû partiya TUDEH nehiştiya yên Hîzba Demokrat navê xwe bikin. Eva di xatirê Mamoste Hêmin de hatine nivîn ku Hîzba Demokrat navê xwe bike Komeleyê Komunîst. Yanî ji hingê ve hizra komunîstî çiqasî serdest bûye li ser piştî Şerê Cîhanî Duyê li ser rêxistinên Rojhilatê Kurdistanê.

Lê piştî hatina rehmetî Qasimlo, dabirînek di navbera komunîst yanî Hîzba TUDEH û kurdan de çêbû. Şikur. Yanî Hîzba Demokrat ji bin seytere ji bin kontrola îdeolojîka Hîzba TUDEH yan jî Hîzba Komunîst a Îranê. Wekî TKP Tirkîyeyê heye ya berê. Ew jî teqrîben tiştêkî wisa ye. Ji bin hukmê wê derxist.

Û 79ê ez dixwazim li ser Qanûna Esasî ya Îranê piştî hatina Komara Îslamî

biavivim. Kurdan jî beşdariya şoreşê kir. Ji bo dabînkirina mafên serwerî ji bo kurdan di qalibê otonomiyê de. Daxwaza wê tiştê kirin û di Qanûna Esasî her çend kurdan deng nedan çî kesekî kurdan di wê Destûra Îranê de deng nedan. Du bendên wê hene. Du bendên esasî, ji bilî yên meseleya etnîsteyan.

Yek maddeya 15 e, dibêje zimanê xetê resmî yê Îranê, farisî ye. Lê digel farisî bi zimanên qewmî û qebîleyî li cihê ew qebîle û qewm lê dijîn tedrîsa zimanê herêmî serbest e. Ev maddeya 15 e.

Gelek kurdên ku di nava Îranê de yanî ne siyaseta îlegal dikin, li ser vî madeyê disekin. Yên ku li parlamentoya Îranê de nûner in dibêjin ew made bê peyrevkirin, yanî piyadekirin, yanî tetbîqkirin. Lê ne ku nehatî piyadekirin, her wiha mesela hinceteke derdixin û dibêjin eger em wê madeyê ji bo kurdan piyade bikin yanî tetbîq, bikin peyrev bikin wê çaxê divê em ji bo gelên din ên ne fars jî peyrev bikin wekî belûc û ereb û azeriyên tirkî axêv yan jî gîlek û talîş û gelek gel li Îranê hene. Yanî ji aliyên wî yên praktîk dinihêrin ev ne tiştêkî emelî ye. Yanî hinceta wan ev e.

Maddeya din jî, maddeya 19 e, di Qanûna Destûra Îranê de. Di vir de jî dibêje hemû gelên Îranê ji çî qewm û qebîleyê bin, yeksan in. Yanî wextê tu peyva qewm û qebîleyê bibêjî wê çaxê tenê fars li wî welatî najîn. Îhtilafeke zimnî ye, em bibêjin ji bo hebûna gelên din li Îranê. Lê di dîroknivîsiya, dîroknîgariya resmîya Îranê de her fars gelên ku serwerî di qalibê etnîsteya wê de hatiye şirovekirin.

Rûbereke dine jî di meseleyê de heye. Di Qanûna Esasî ya dîsa di Destûra Îranê de behsa resmîbûna Mezhebê Şîî yê 12 îmamî dikin. Ku kesek bibe serokkomar, kesek bibe wezîr divê tabîî Mezhebê Şîî yê 12 îmamî bibe.

Eva bi xwe jî bi şiklekî otomatîk kurdan ji desthilatê bêpar dike. Ji ber ku piranî hûn dizanin piraniya kurdan li Rojhilatê Kurdistanê belkî piranî nebe, lê kurdên ku nasyonālîzma kurdî hebûne yên Şîa ez nabêjim tabîê Mezhebê Şafiî ne. Eva yek ji wan madeyê ku kurdan bi şiklekî otomatîk ji serweriyê pê bar dike. Ji ber meseleya dînî. Eva jî xaleke girîng e.

Wekî din di têgehên desthilatê de têgeha serweriya li Îranê de, du têgehên ku dijberên hev in hene. Yek dibêjin serwerî ji xwedê ye. Hakimiyet ya xwedê ye. Ku eva, serweriyê xusûsiyeteke rebanî dide. Di qalibekî de, di qalibê Vîlayetê Feqîh de, bere Humeynî bû, niha Haminê e. Yanî Haminê yan jî Humeynî yê berê, ku Humeynî reîsîcumhûrêkî bere ezil kir, hûn dizanin Benî Sedr, ji kar avêt. Eva di

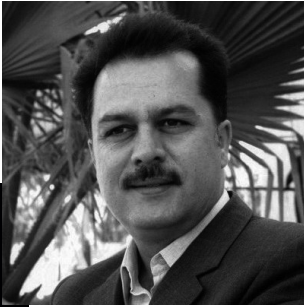
eynî wextê de di Destûra Îranê de têgeha serweriya gel jî heye. Yanî bi hîlbijartinan, gel bi hîlbijartinan nûnerê parlamentoyê hildibijêre, dikare serokkomar hîlbijêre, lê Vîlayetê Feqîh Hûmeynî yan jî Haminê e wê gavê dikare ewan desthilatan hîç hesab bike.

Di vir de ecêba kurd wê çiqasî eger pêkhateke wisa antî demokratîk hebe, pêkhateke dînî, têgeheke wisa serwerî, serweriyeke wisa ku bi şiklekî ne demokratîk bê çiqasî dikare kurd tesîrê bike li ser têgeha serweriyê bi giştî li Îranê.

Ji ber mesela kurdan ku ez fêhm dikim li hemû perçeyên Kurdistanê ji meseleya siyaseta opozîsyonê zêtedir, meseleya bi dest xistina serweriyê ye.

** Aqademîsyen, nivîskar*

Ji federalizmê ber bi serxwebûnê Kurdistanê Başûr

Dr. Salar OSMAN *

Zor spas. Hûn bixêr hatin. Em jî bixêr hatî.

Despêkê de bo hevalan spas dikim. Bo Kovara Deng spas dikim ku me hemûyan komkir serhev ji bo pirsêka girîng. Pirsêka hestiyar, pirsê federalizmê û pirsê serbixweyî. Karekî zor baş e, em lêra godarî siyasêvan, syasetmedar û rojnamevanên Bakur dikin. Karekî zor baş e ku em jî ji Başûr, nerînen xwe, axaftinên wê dikin. Ev lêgîrêdanên di navbera parçeyên cudayên Kurdistanê gelek zerur e. Pêdiviya Kurdan heye ku li her derêkî pêkve bi axive, pêkve diyalog bike. Her çar parçê Kurdistanê qonaxê nû de ye, lazime pêkve konferansê cuda, civinên cuda, mitingên cuda de em guhdariya hevûdûbikin. Bi fêmbereyê neteweyî, têgîhiştinek seranserî Kurdistanê bo me çê be.

Gelek spas bo Kovarê Deng. Destpêkê de ez hesdikim silav û hurmet bo pêşmerge qehreman bikim. Serê xwe titewînim beranber bejnê bilind yê şehîdên Kurdistanê. Çend salanê rûbirû beranber dijmînekî xirab, dijmînekî ne mirov DAÎŞ,

xebateka cane xwe bexşê Kurdistanê dikin. Silav li rihê paqij yê şehîdên me. Silav bo pêşmerge qahreman yê Kurdistanê.

Vê konferansê navnîşan û naverokê mezin li xwe girtiye. Ev danîştin, ev dûmahîk danîştin bi pirsêrekê destpê dike. Pirsêrekê gelek hestiyar. Pirsê ewe ku federalîyetê wê bibe çareserkerina pirsê Kurda? Cenabê we dizanin pirsê bi xwe gelek girîng e. Aliyê felsefêda, wekî dibêjin pirsê bi xwe felsefe ye. Eger pirsê corek bî bi felsefe, wekî zanayê bi nav û deng yê Ereba Hasa Malusî dibêje, bersivê nawexinê felsefê ye. Kovara Deng me perpirsê kiriye bo bersivê. Lazime em geryanê bikin bo bersivê. Ev geryan û bersivê berî her tiştî pirsêka felsefî û kulturî ye. Ji vê boneyê lazime, Kurd û pirsê, Kurd û bersiv, daymen (daimî) pêkve kombûnek hebe, wekî dibêjin lihevgerêdanek felsefî bo wan çêkî. Ez berî du hefta, li nusînêkê wê xwe bahse pirsê û bersivê din av Kurdan kiriye. Kurd kê pirsê dikin. Mirovên Kurd, hêzên Kurd, hizbên Kurd, kê pirsê dikin. Eger te kê pirsê kir,

nişana wê ewe, bersîv jî kême. Bi rastî bo min ev pirsiyara konferansê tiştêkî balkêş bû. Tu wexta ku pirsiyar dikî, beranberê wî, xwe mesûl û berpirsî diki, ji bo geryana persiva pirsyarê. Bo vê yekê destê we xweş be. We vê pirsyarê kir. Em li jêrê, bin taytil (sernavê) jêrê vê taytilê vê pirsyarê hindek axaftin dikin. Berî her tiştî ez hesdikim bejîm em qonaxek nû dijî. Qonaxêkî taze, qonaxêkî nû. Ev qonax, qonaxêkî itirafkirinê ye bi Kurt. Kak Bayram di peyvên xwe yê destpêk behskir. Dîroka me eger ronî bikî, dîroka me de xebatêkî gelek mezin, zorêkî gelek mezin heye. Di vê qonaxê de itirafkirin heye bo mafê Kurd, bo xakê Kurd. Itirafkirina diyalog û çanda wan heye. Bo dewletan, bo dijminên Kurdan û bo Kurdan fêhmek, têgîhiştinek çebûye bo mafên Kurdan, bo cografya Kurdan û bo her aliyek. Em di vê qonaxê de diaxifin, qonaxa itirafkirinê bo Kurda. Bê guman cenabê we dizanin ev qonax li inkariyê derbasbûye ber bi itirafê. Ji bo vê yekê me Kurd xebat kiriye, ne dijminê xwe, Kurd tekoşankiriye. Fêhm û têgîhiştina dijminê me guhiriye. Xebatê Kurdan çekdarî bûye, şoreşgerî bûye, kulturî bûye, diplomasi bûye. Li her aliyek, li her hêlek me xebat kiriye ku têgîhiştina dijminê me li itirafê bisekine, di nav itirafê de be. Ev jî destkeftinê miletê me ye, neteweyê me ye. Gelek girînge em daymen behsbikî. Ciwanên me, lawên me, keçên me lazime dayîmen biçin nav dîrokê. Wextê biçin nav dîrokê, bi fêhma dîroknasî ev ro dibînin. Ez arîşeyek mezin dibînim li her çar parçeyê Kurdistanê. Ji bo yê ciwanên me, lêgîrêdan di navbera dîrokê û ev roj de gelek arîşe heye. Nivîskar, rojnamevan, akademîsyen û siyasethêderan me lazime her gav lêgîradan bike ji bo dîrok û ev roj. Taybet bo xort û keçên me. Ez arîşeyek dibînim, taybet li Başûr heye, îxtîmale ku li Bakur jî hebe. Xebatek bi vê girêdanê gelek zerûr e. Civanên me naçin nav dîrokê,

zedetir vê wextê, vê zemanê diaxifin. Mêjiyê wan, têgîhiştinên wan, mêjiyê qonaxa iroj e. Bone ya vê yekê ez dibêjim hevgerêdana du qonaxî girîng e.

Gelî Hevalan,

Wextê em behsê federalizmê dikin, lazime em behsê jîngehên siyasî bikin. Ango mijara duyem lazime em behsê jîngehên siyasî bikin. Wextê em behsê jîngehên siyasî bikin, lazime em her çar dewletê dagirker bibînin. Min behsê dîrokê kir, behsê inkarê kir û min bahsê itirafê jî kir. Derengmayîna îtirafa bo Kurdan, çar dewletê zilhez, dagirker gunehê wan heye. Lazime em jîngehên wan dewletan, îdeolojiya wan, fîkrên wan, mijûl û têgîhiştinên wan, qeneetên wan, reklam û medyayê wan, hemû tiştan bixînin ber behs û çavên xwe. Jîngehê Iraq, gelek cudayê jîngehê Tirkîyê, jîngehê Tirkîyê gelek cudayê jîngehê Îran, jîngehê Îran gelek cudayê jîngehê siyasî ya Suriyê. Lê hemûya xakê me dagirkirine. Eger di warê civakî û warê kulturî de cudayiyek hebe jî, di navbera Tirkîyê û Îranê, Iraq û Suriyê de, lê hemû dibin yek bo dagirkarî. Dijmin hemû bo dagirkerî, bo zilmê wekî yekbin. Bes têgîhiştinên wan yê civakî, kulturî cuda ye. Bo siyasethê hemû yek in. Dîrok ji weha dibêje. Ev her çar dewlet, çi pêkve karkiribî, çi cuda cuda karkiribî, her tim li Kurdan zilm kiriye. Bo wê dibêjim hemû destkeftinên Kurdan bi destê Kurdan e. Ango destxistinên me bi tekoşîna me ye. Her çar parçeyê Kurdistanê de her çi destkeftin hebe, zanibin ku bi keda me ye, bi tekoşîna me ye.

Di sala 1964'an de Partî Demokratî Kurdistan, wereqeyî federalizm hazir kir, li dîrokê û li navarşivên niha heye. Sala 1991'an de gelek hizbên Kurd hebûn ku doza mafên çarenûsî kiriye. Li parlamana Kurdistanê me fedariliyê îkrar kiriye, bo fedaraliyê me biryar girtiye. Wextî sala 1964'î, serhildana

1991'î, piştî durustbûna parlamane, me federaliyet çesipand, hemû dinya li dijî Kurdan bû. Yek dwelet tunebûn ku bêje deste we xweş. Kesêkî pîrozbahî li Kurdan negirt, wextê behsê federaliyetê kir. Niha jî me federaliyet xiste nav destûrê Iraqê. Niha federaliyet beşek e, di nav destûrê Iraqê. Me federaliyet bi şer xist nav destûrê Iraq. Du meh û nîv cenabê Mam Celal Talabanî, cenabê Kak Mesud Barzanî li Bexda şer kirin. Şer li gel Emerîqa, gel Brîtanya, Iraq, Îran û hemû dinya hat kirin ku federalî bixin nav destûrê Iraq. Niha li Başûrê Kurdistan wextê behsê Konfederaliyê dikin, behsê ji federaliyê derbasbûna serbixweyiyê dikin, ku navnişana vê danîştinê ye, ev bi rastî şerekî mezin e. Tu dewletek nehatiye piştigiriyê me bibe.

Xweşewîstan!

Du tişt heye lazime em behs bikin. Niha giriftên me, arîşeyê me çi ne? Eger em ji federalîzmê berbi serxwebûnê biçin, gelo giriftên me çi nin. Bi min du giriftên me henin. Tebî gelek giriftên din jî henin. Lê du giriftên sereke henin. Giriftên me gel dewletan, giriftên me gel xwe. Giriftê yekem giriftê dewletekanê li gel Kurd, giriftê duyem giriftê Kurd e, li gel Kurd. Giriftên navxwe. (Ji ber ku Kurd di nav xwe de ne yekrêz in.) Giriftên me li gel dewletên cuda cuda heye. Taybet li gel Bexdayê. Eger em behsê Başûrê Kurdistanê bikin. Giriftên me yên li gel Bexdayê ne bi Bexdayê re ye. Giriftên me bi dewletên cîran re ye ku Bexdayê bi rêvedibin. Bexda ne Bexda ye. Bexda şikle, form e. Wek wênayekî vala ye. Piştî formê, piştî wêne ye, dewletekî mezin heye. Dewleta Îran. Niha meriv dikare bêje Bexda, rêveberiyê de bin destê dewletekî din de ye. Bo vê yekê, wextê em gel Bexda diaxivî, divê daymeten em li gel Îranê jî biaxivin. Ev problemekî zor mezin e. Ev problem li parçeyê din yê Kurdistanê bi şiklekî din, formekî din e. Ez naçim wê

mijarê, biraderan hindek behskirin. Bes bo Başûrê Kurdistanê, problemê me yê herî mezin, li gel Bexdayê ye. Piştî li gel derûberê herêmê Kurdistanê ye. Me problem li gel Îranê heye, me problem li gel Tirkîyê heye, Me problem li gel Suriyê heye. Têgîhiştin û fêhm û dîtin û zîhniyeta her çar dewlet ne têgîhiştin û dîtina çareserîya aştîye. Niha ne Suriye, ne Tirkîye, ne Bexda, ne Tehran, têgîhiştinê wan ne têgîhiştinê çareseriyê ye. Ew bi naçarî tene ser çareseriyê. Wextek min dît dewletek, di nav her çar dewletan hat ser behsê çareserî, ez texmin dikim wek rojnamevanek ev ji naçarîyê ye. Mehkûm dibin, mecbûr dibin biçin nav çareseriyê. Wekî din ew qet rojek çareserîya aştî qail nabin, qet rojek mafên Kurdan nadin. Ev fêhma min e, bo vê meselê. Problemên li gel dewletan, problemê eqliyetê ye, eqliyetê wan eqliyetekî dijminkarî ye. Problemê me li gel dewletan, problemêke civakî ye, problemêke siyasî ye, problemêke kulturî ye. Her çar dewlet, cerbandinên dîrokê û ev roj, bi hemû amajan dibejin ev dewlet mafên Kurdan nadin. Her çar dewlet zilm dikin û her çar dewlet di medyayê de tiştêk dibêjin, li ser maseye diplomasiyê tiştêkî din dibêjin. Piştê maseye diplomasiyê şuxla tiştêkî din dikin. Lazime ev fêhm, ev têgîhiştin li cem me hebe, wextê em biçin nav proseya danûstandinê. Ev fêhm û agahî hebin ew çax em li gel dewletan danîşin, diyalog bikin. Ew fêhm hebûn ku ew çax me peşmerge xwe çekir. Ew fêhm hebûn ew çax me proseya aştî çekir. Yani fêhm û agahî bo insanê siyasî yê Kurd gelek zerûr e. Em wextê dîzanî Bexda, Bexdayekî tam Îranî ye, bi vê agahiyê danûstandinê kirin ji bo me zor zor girîng e. Wextê em zanibin li Îranê, her roj Kurdek, bi cilêkî Kurd li sêdarê de ye, divê em bi vê fêhmê li gel Îranê danîşin. Ev ji bo me gelek zerûr e. Mexseda min ewe, bi ramanekî din lazime em diyalogê berdewam bikin. Berdewam li gel dewletan

danîşîn, lê bi fêhmêk realistane. Bes bi fêhmek weqiyane. Divê mirov şaş nebe ji bo siyaseta Tîrkiye, bi zanibeTîrkiye çawa difikire. Hizir çawa dike. Wextê nasîn û fêhmê te hebe bo siyaseta dewletek, bi vê fêhmê diyalog gelek zerûr e. Hindek car siyasîyên me yên Kurdan, şaşî û xeletiyê mezin dikin. Bi fêhmek din diçin beranberê dewletan.

Em vegerin problemên Kurdan yên di nav xwe da. Min bi dirêjayî behsê dîrokekî kir. Bi rastî problemê me, problemên nav xwe problemên mala xwe zor girîng in. Em dikarin li himber hemû porblemên dinyayê rawestî, şuxil bikin. Rejimên cuda cuda gelek zîlm li me kirin. Lê belê, em nerawestîyan. Gûndên me şewitandin, me gûndên xwe avadan kir. Enfal bo me çêkirin lê em rabûn. Me şehîdên zor mezin dan, lê me avadanî jî çêkir. Înkare me kirin, lê me parlamen danî. Mihewele kirin zimanê me nemînê, zimanê me ma û hêdî hêdî pêşkeft. Mihewele kirin her çar parçeyên Kurdistan jî hev dûrbîn. Lê niha em sal bi sal nezîk dibin.

Problemêk mezin û gelek gelek xirab li ser me Kurda heye, ev jî problemên nav xwe yê Kurda ye. Wekî Ehmedê Xanî dibêje, “Ger dêhebûya me itifaqek, Vêkra bikira me ênqiyadek” Eger me pêkve yekrêzbûya, em mîletêk zêdetir pence milyon kes in. Lê niha li Bakur arîşeyên mezin heye, Li Rojava arîşeyên mezin heye, Li Başûr arîşeyên mezin heye, Li Rojhilat jî arîşeyên mezin heye. Arîşeye mezin yê Kurdan, nakokîya Kurdan e. Li Silêmaniyê axir rapirsî dibêje sedan şeş û duyê(%62) xelkê, li gel dewleta Kurdistanê ne. Ev axir rapirsîn, berî heftekiye. Silêmaniyê bajarekî zor mezin e, xelkê wî rewşenbîr û hişyar e. Lê sedan şeş û du dawayê serxwebûnê dikin. Hesdikim em bizanibin, vê rapirsîyê parityekî Kurd nekiriye. Şirketêkî, layenekî serbixwe rapirsînkiriye. Ev nakokîye. Dinyayê de

Kurdek tune ku hez ji serbixweyîyê neke. Ez bawerim ew Kurdek dibêje ez serxwebûnê naxwazim, di dilê xwe de serxwebûnê dixwaze. Lê bes ji bo dijayetiya partiyek din, serokek din, ew dibêje naxêr. Ev arîşe, li Bakur jî heye, li Rojava jî heye, li Rojhilat jî heye.

Em çî bikin? Bi raya min, ev arîşe, arîşeyê nakokî Kurda, ne yên civaka Kurd e, yên siyasîyê Kurd e. Arîşe ne ji kultura Kurdan e, yê siyasîyê me ye. Em rastgav bi axifîn baş e. Wextê me rastgav axaft em diçin ser çareseriyê. Wextê em rastgav nebin, birîn li cîh dihêlin, çareser nakin. Lazime em hemû rastgo bin û ji birînê xwe behs bikin. Dilsoziya ji bo Kurdan, diyarîkirina nexweşiyên Kurda ye. Me nexweşiyê diyarkir, teşxîs kir, pişt re divê em çareserî ji bo wê çêkin. Bi raya min civaka Kurd civakêk zor baş e. Tihemilê wan gelek e. Gelek xebatkarin. Gelek dilsozin. Me himber DAÎŞ, sê sal şer kir li Başûr. Hezar û pînsed şehîdê me heye. Em hezar û du sed kîlometir şer dikin. Başûr gelek bi tihemile. Problemên li Başûr, problemên siyasîyan e. Ne problemê civata Kurd e. Ez hesdikim niha jî behsa rola Serok Barzanî bikim. Ji bo meseleyê federalîzm û ji federalîyê derbasbûna ber bi serbixweyîyê. Barzanî niha ne serokê Partiya Demokrata Kurdistan e. Serokê Herêmê Kurdistan e. Di hîlbijartinê de ji sedan heftê dangan stand û niha Serokatiya Herêmê Kurdistan dike. Bi fêhmek neteweyî Serokatiya Herêmê Kurdistan dike. Wextê ew Serokatiya Herêmê Kurdistan dike, berdewamiya tekiliyan li her çar parçeyê Kurdistanê heye.

Beşek biraderên siyasî dizanin berdewam peywendî her çar parçeyê Kurdistan heye. Ez guhdar bûm, hindek caran guhdar dibim, dibêjin Başûr çî eleqe nîne li ser Bakur, siyasîyên Başûr, çî eleqe, çî peywendî nîne li ser Rojava an Rojhilat. Bi raya min ev dîtinek, ev segandinek

ne durust e. Siyasiyên me yên her çar parçeyên Kurdistanê peywendiyên wan hene. Têkiliyên wan heye. Û hizbên her çar parçeyên Kurdistanê fêhmekî mişterek heye navbeynê wan de. Dîtin û civîn heye di navbera wan de. Bes şert nîne dîdarî û civîn biçine medyayê. Şert nîne wextê Hizbê Demokrata Kurdistanê Îran, li gel PDK, li gel YNK, li gel PSK, li gel hizbekî din civîn dike, bixînin nav medyayê û hemû دنیا bizani be. Em lazime mirahatê dewletê cîran xweş bikin. Lê şîur, xebat, kar heye. Peywendî di navbera her çar parçeyê Kurdistanê heye û alîkarî jî heye. Hindek car, sureyek, fotoyek, wêneyek, taytilek diçîne nav civakê, lê ne taytilek rast e.

Li şerê DAÎŞ, pêşmerge û gerilla pêkve xebat kir. Pêkve xwîn rêt. Ev, wêneyekî zor civan e. Li şerê DAÎŞ, hevsozî gelek bûbûn li Bakur, ji bo Başûr. Başûr hate Kobanê. Rojhilat çekê xwe hilgirt çû Mexmûrê. Êzidî çekên xwe hilgirt çûn Silêmaniyê. Silêmaniyê çekê xwe hilgirt çûn Şingalê. Ev wêne, wêneyeke mezin e, ji bo me Kurda. Lê car car li medyayê nehezên me, ew wêne têkderdixin, xirab nîşan didin. Ez bi xwe geşbînim, hêdî hêdî me alîkarî gelek alî heye. Gelek pengavê din maye, sebir sebir ew jî wê çêbin.

Axir pirsîyara min, em çi bikin baş e? Bi raya min em sê tişt bikin başe bo li federaliyetê derbasbûna serbixweyiyê. Yekem yekrêzî ye. Kurd divê yekrêz bin. Dikarin du alî cîyawaz bin, lê nezigê hevûdû bin, ne dijminê hevbin. Em yekbin. Piştê yekitiyê, eqiliyetêk aştî bo vê qonaxê zor zor girîng e. Ne eqiliyetê şerkinê. Me tecrûbe kir bi eqlê şerkinê, lê me zirar kir û dijminê me jî zirar kir. Piştê yekrêzî, em bi eqiliyetek aştî, bi metodekî aştîxwazî

biçin nav hemû şuxla. Wextê çek di destê me de ye, her bi zîhnîyetê aştî, wextê qelem di destê me de ye her bi zîhnîyetê aştî, wextê em diyalog dikin her bi zîhnîyetê aştî be.

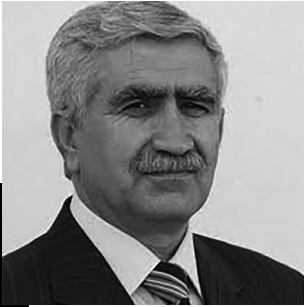
Piştê yekrêzî û piştê eqiliyetê aştî, pengavê sê, bi raya min peywendiyên li gel derve zor zor pêwist e. Kurd, neteweyekî monologî ne. Zêdetir xwe dibînin, di nav xwe de dijin. Lazime Kurd vê merhalê derbas bikin. Biçin derveyê xwe bibînin. Erebb, Faris, Tirk, Îngiliz, Fransiz bibînin, ta dûmahîk. Qonaxê berê em bi xwe tenê, bes bi xwe bûn, di nav mala xwe de bûn. Em nava mala xwe dibînin, gel xwe diaxifin. Lazime em hemû metodên xwe, gotarên xwe, medyayên xwe, gor derveyê xwe amade bikin. Ji bo ku em ji dema nû derbasbin dema ev roj. Ji fedarîliyetê derbasbin bo qonaxek geştir, baştir, qonaxa serxwebûnê.

Ji bo Başûr, lazime em peywendî gelek çêkin li gel derve. Ger em medyayê temaşekin, berdewam wezîrên derve, serokên derve tên Hewlêr. Tê zîyareta Serokê Herêmê Kurdistan. Ev peywendî û dîplomasiyê ye. Niha trafîkek dîplomasiyê li Hewlêrê heye. Roj heye, sê wezîrê derve pêkve tên Hewlêrê, bi yek balafir tên Hewlêr. Ev tiştêk zor mezine ji bo Kurdan. Ev trafîka dîplomasiyê, lazime bo her çar parçeyê Kurdistanê hebe. Peywendî, yektirbînî, bi ramanek, manayek kurt û sade, Kurd biçine derveyê xwe. Kurd di dîrokê de, gelek di nav xwe jîyaye. Lazime azar û armanc û arîşeyên xwe bibin derveyê xwe. Peywendî divê, dîplomasiyê û têkilî divê gel dewletan.

Dûmahîk ez gelek spas dikim. Min gelek dirêj kir. Lêborin. 12'e Sibata 2017'an

* *Cîgirê Wezîrê Çandî yê Herêmê Kurdistan*

Modela federasyonê pêkan e

Mesûd TEK

Beşdarên delal,

Peywendiyeka gelek xurt û qehîm di nava çareser kirina her pirsgirêkên civakî û bi nav kirina pirsên hanê da hene. Dikarin bêjin nav û naveroka pirsan, şewaz û şiklê çareser kirinê dest nişan dikan. Ji ber vê yêkê divê berê her tiştê pirsê Kurd li Tîrkiyê bêne tarîf kirin, daku bikarin jêra çareseriyeka guncav dest nişan bikin.

Pirsgirêka Kurd pirsêka Rojhilata Navînî ye, pirsê dagîr kirin û dabeş bûna Kurdistanê ye, bi rêka zor û zordariyê.

Pirsgirêka Kurd pirsê bîndest bûna gelek e, ku xweciyê navçe ye û bi hezaran sal in, li welatê xwe da dijî. Pirsê dagîr kirina mafên netewî ya gelek e, pirsê înkâr kirina ziman û çanda gelê Kurd e.

Rast e peywendiya pirsê Kurd û Kurdistanê bi demokrasî, aborî û mafê mirov ve hene. Lê belê tarîf kirina pirsê Kurd wekî pirsê demokrasî an pêpes kirina mafê mirov an jî paşdamayîna civata Kurd di warê aboriyê da, rast û dirust nîne, kem e û ligel

kurahî û mezinahiya pirsê hanê ve nagunce.

Pirsê Kurd pirsê pirsgirêka netewî ye û çareseriyê wê jî divê li ser vê bingehe be, ango bo çareseriyê divê bê qeyd û şert, hemu mafên netewî yên gelê Kurd bê nasandin. Bi kurtî û kurmancî heya ku, mafê tayîn kirina çarenusî bo gelê Kurd nayê nasîn û Kurd çarenusî xwe bi xwe destnişan neke, pirsê pirsgirêkê nayê çareser kirin.

Mafê tayîn kirina çarenusî mafêkê bingeîn e û di gelek peymanên navnetewî de cî girtiye û hatiye parastin.

Daxwaza mafê tayîn kirina caranûsî ji bona gelên bîndest, her usa daxwaz kirina kiyaneke (statu) siyasî ye. Mafê her gel e, ku bi xwe biryar bide, ku bi çi şiklê û ligel kî û bi çi şewaze bijî.

Ezmuna navnetewî nişan dide, ku gelek şiveyên diyar kirina çarenusî hene, ku berçavtirin şewazên wê damezrandina dewleta serbixwe, konfederalî û federasyon in.

Rewşa siyasî ya welat, navçe û navnetewî, cografya, naveroka desthilatiya

dewletê serdest, û parsenga (balansa) hêzên navxweyî şiklê tayîn kirina çarenusî dest nişan dikan, nek dil û hest û hemaset...

Şîveyê tayîn kirina çarenusî negor û cemidî nîne, dînamîk e û ger rewşa siyasî û balansa hêzan bigore, ligel vê şewaz jî digorin. Bo nimune pêş Raperîn rêxistinên sereke yên Kurdistana Başur daxwaza otonomî dikirin, lê belê paş Şerê Kendavê rewşa welat, navçe û navnetewî hat guhartin, hîngê rêxistinên vê beşê welatê me jî daxwazên xwe guhartin û kirine federasyon, îro jî daxwaza demazrandina dewleta serbixwe tê kirinê, ji ber ku rewşa navçe û balansa hêzan carekî dinê hat guhartin.

Xwişk û birayên berketî,

Partiya me, Partiya Sosyalîsta Kurdistan, bi li ber çavgirtina rewşa navnetewî, navçe, Tirkîyê û Kurdistanê, bona çareser kirine pîrsa Kurd li Tirkîyê şîveyê federasyonê pêşniyar kiriye û bi gor bîr û bawerîya me di zirufa îro de jî pêşniyara federasyon guncavtirin şîve ye.

Berê ku, têgihiştina me a federasyonê pêşkeş bikin, dixwazin behsa hinek binemayên (prensîbên) federasyonê bikim.

Modela federasyon ji bona welatên, ku ji hev dur in, ne pêkan e, du welat an jî du gelên ciranê hevudu, dikarin dewleta federal ava bikin.

Di federasyonê da aliyan bi dilxwazî dev jê hinek desthilatiya xwe berdidin û desthilatiyekê hevbeş pêktînin.

Di sîstema federasyonê da desthilatiya herêmî bi hêz e, desthilatiya navendî, ku divê hevbeş be, lawaz e.

Di sîstema federasyonê da dem û dezgeyên hevbeş bi rêka giftugo û lihevhatineka giştî têne ava kirinê û erk û desthilata wan jî bi heman şîve tê destnişan

kirinê. Gava di vî warî da nakokî peyda be, berjewendîya herêm û biryara dezgeyên herêm serdest in.

Ava kirina sîstema federasyonê tixubên dewletan nagorine.

Sîstema federasyonê, dewleta federal nişana pîrnetewî û pîrçandî ye.

Ava kirina federasyonê berhema giftugo û lihevhatina giştî ye û mayin û berdewamiya wê jî girêdayiya pabend bûna aliyan bi lihevhatina giştî ye.

Îro li ruyê zemînê bêtirî 30 dewleta federal hene, ku, welatên wekî Dewletên Yekbûyî ya Amerîka, Meksîka, Îsvîçre, Arjantîn, Kanada, Brezîlya, Avustralya, Avusturya, Almanya, Hindîstan, Pakîstan, Malezya, Nijerya, Rusya têda ne, ku pircemiyet in û heryek ji wan taybetmendiya xwe heye.

Ligel hinek binemayên giştî û hevbeş ya sîstema federasyonê, taybetmendiya siyasiya welatek û rewşa çandî û civakiya aliyan, dîrok û pêvajoya pêywendîya wan reng û şîve û naveroka federasyonê destnişan dikan.

Beşdarên hêja,

Herwekî min berê jî got, Partiya Sosyalîsta Kurdistan bi li berçav girtina rewşa navçe, navnetewî û welatê, ji bona çareser kirina qîrsa Kurd li Tirkîyê, ava kirina sîstema federasyonê pêşniyar dike.

Wekî hemu gelan, mafê gelê Kurd ya ava kirina dewleta serbixwe heye. Lê belê bi gor bîr û bawerîya me li Kurdistana Bakur rewşa siyasî û civakî ji bona ava kirina dewleta serbixwe ne musaîd e.

Tirkîyê yek dewletên bi hêz a navçe ye. Ciranê Ewropa ye. Pir e, ku welatên Ewropa bi Rojhilata Navîn ra girêdide.

Tirkîyê endamê NATO ye û di herêmek da cî digre, ku ji bona NATOyê gelek girîng û hesas e.

Tirkîyê berendama Yêkîtiya Ewropa ye û di gelek dezgeyên hevbeş ya Yekîtiya Ewropa cî girtiye.

Pêwendiya aboriya Tirkîyê ligel gelek welatên Ewropa bi hêz e.

Tirkîyê her usa hevpeymana leşkeriya Dewleta Yekbûyî ya Amerika ye.

Car û bar xirab be jî, pêwendiya aborî û leşkeriya Tirkîyê û Îsrail hene û divê ji bîr nekin, ku Îsrail yek ji dewletê bi bandor a navçe ye.

Dewletên hanê, ango Dewleta yekbûyî ya Amerîka, Yêkîtiya Ewropa û Îsrailî îro li Kurdistanê Bakur ne ligel dewleta serbîxweyî ya Kurdistanê ne û nexwazin tixubên navçe, bi taybetî ya Tirkîyê bê guhartinê.

Nêzîkê hezar sal e, ku pêwendiya gelên Kurd û Tirk hene. Hezar sal heyemeka dirêj e û di wan salan da herdu gel di warê civakî û çandî da bandora xwe li ser hevdu danine. Li hinek navçe, di warî civakî da tekêlê hevdu bûne.

Bi heyamên dirêj, di jiyana siyasî, xebatên demokrasî û guhertinê da Kurd û Tirk bi hevra bûne, di dem û dezgeyên medenî, pîşeyî û sendîkayî da pêkve cî girtine û îro jî usa ye.

Îro bi milyon Kurd li rojavayê Tirkîyê û metropolên Tirk da dijin, ku jiyana xwe li vîra

ava kirine û bûne xweciyiyên wan deveran.

Bi gor bîr û bawerîya me, ji ber sedemên hanê û yên dinê, modela federasyonê guncavtirin pêşniyar e ji bona çareser kirina pirsgerêka Kurd li Tirkîyê, lê belê federasyoneke netewî, îdarî û civakî...

Divê federasyona hanê li ser bîngeha wekhevî bê damezrandin. Li Kurdistanê Bakur federe de, parlamento, hikûmet û dadîgehên xweciyê hebe.

Parastina evlekariya navxweyî û tixubên deverê, erkê hêzên Kurdistanê ye û ji bona vê armancê divê dem û dezgeyên pêwîst bêne damezrandinê.

Tixubên wê divê di ronahiya dirokî bêne destnîşan kirinê

Xwişk û birayên delal,

Bê guman ji bona ava kirina dewleta federal prosesa dûr û dirêj pêwîst e, xebateka sext û pêgîr û serdemî divê.

Nasandina mafên demokratîk û netewiyên Kurd, rêya proseya hanê kurttir dike. Ji bona vê yekê jî partiya me girîngiyeka taybet dide bona xebata bi dest xistina mafên netewî û demokratîk û amade ye ji bona van armancan ligel hemu hezên netewî û demokratîk kar û xebatê bike.

Gelek spas bona guhdariya we û serketina Konferansê dixwazim.

Serokê Giştî yê Partiya Sosyalîst a Kurdistan